Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

РС II 17/1909/1910 д1

12009001735,1

COBISS O

Rp. II-17/1909 dBl./1

Кр. II-17/obl/1909

Година I. Книга I.

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ

НАР. И УНИВ. БИБЛИОТЕКА „КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ" СКОПЈЕ

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА № 100 СОФИЙСКИ КЛОНЪ

Редакторъ
Г. Д. Баласчевъ

СОФИЯ
Печатница и лит. на Гр. Т. Паспалевъ
1909.

Година I. Книга 1.

МИНАЛО

РС II 17/1909/1910-I
дл

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БИБЛ.
№ 100
СЛАВЯНСКИ КЛОНЪ
1735/09

Редакторъ
Г. Д. Баласчевъ

СОФИЯ
Печатница и лит. на Гр. Т. Паспалевъ
1909.

Съдържание.

стр.

Прѣдговоръ I

I. **Г. Баласчевъ.** — Кореспонденция между Цариградски патриархъ и Охридския архиепископъ отъ XV вѣкъ . 3

II. **Г. Баласчевъ и Д. Ихчиевъ.** — Привилегиитѣ на християнитѣ-рая въ Османската империя и документи върху тѣхъ 15

III. * * * * — Писмо отъ Д. Миладиновъ до Ал. Екзарха и биографиитѣ имъ 37

IV. **Д. Йоцовъ.** — Послѣдно писмо на Христо Ботевата чета . 59

V. **Юр. Ивановъ.** — Сѣверозападнитѣ Македонски говори — Тетовско, Скопско и Кратовско 61

VI. **Г. Баласчевъ.** — Титлитѣ на старо-българскитѣ господари 79

VII. **Отъ сжщия.** — Върху държавното и военно устойство на старобългарската държава 96-117

НАУ. И УНИВ. БИБЛИОТЕКА
„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"
СКОПЈЕ

Константинъ Тихъ,
български царь (1258 – 1277 год.)
Копие отъ фрескитѣ въ Боянската черква »св. Никола«, (XIII в.)

Печ. на Гр. Паспалевъ — София. 1204—1908.

Ирина, българска царица
(† 1270 год.).

Печ. на Гр. Паспалевъ — София. 1204—1908.

Прѣдговоръ.

Научнитѣ вѣсти върху миналото на цѣлокупното българско отечество постояно се увеличаватъ; нъ за съжаление у насъ за тѣхъ малко се слѣди и оповѣстява. Прѣдлаганото отъ насъ списание има за цѣль да отстрани по възможность този недостатъкъ, и споредъ това то ще се старае: да обнародва непознати паметници, да дава въ строго научно форма оргинални студии, които въ бъджще ще могатъ да легнатъ въ основата на историята на българскитѣ земи; а сжщеврѣмено и компилятивни — съобразно послѣднитѣ научни издирвания въ странство и у насъ. Редакцията като прѣдначертава такъва програма на дѣйствие, е взела съгласието за сътрудничество на повечето познати у насъ учени, които бораватъ: *по прѣдисторията на българскитѣ земи*, *по тракийската* и *македонската епохи*, *по словѣнското и старобългарското врѣме*, *по турското робство и възраждането на българския народъ* и др.. Редакцията не ще пропустне да събира и проучва материяли и по такива научни отрасли отъ нашето минало, които досега сж бивали, ако не съвършенно занемарени, поне слабо зачеквани, като напримѣръ: старобългарското военно устройство, черковната архитектура и произведенията на старата живописъ съ религиозно и свѣтско съдържание и пр. За това тя е взела мѣрки да обнародва студии и серия отъ важни оригинални паметници, по които отчасти ще може да се сжди за степеньта на развитието на тѣзи изкусва у насъ въ старо врѣме. Ще се разработватъ и материяли по историческата етнография. Изобщо, не ще се пропустне никоя колтурна отрасъль, която е прѣдявила, какъвъ-годѣ животъ у насъ. Нъ редакцията за да може напълно да удовлетвори прѣдначертаната си програма, очаква отъ всички интелигентни българи, които иматъ присърце напрѣдъка на националната наука, да укажатъ съ абонирането си своята материална подкрѣпа, тъй като редакцията се уповава именно на нея.

София, 19 февруари 1909 г.

Отъ редакцията.

I.

Кореспондеиция между Цариградския патриархъ и Охридския архиепископъ отъ началото на XV вѣкъ.

Още прѣзъ 1900 г., когато пѫтувахме съ научна цѣль изъ западна Македония и срѣдна Албания, ни се удаде да се снабдимъ съ единъ крупенъ гръцки ржкописъ, писанъ прѣзъ началото на XV вѣкъ въ диоцезата на Охридската архиепископия. Въ този кодексъ между другото се съдържа и въпросната кореспонденция, за която имахме случай да съобщимъ още прѣзъ 1901 г. въ студията си: »*Нови извѣстия за черковното вѣдомство на Видинската и Софийската епархия прѣзъ първитѣ години на тѣхното завладяване отъ турцитѣ*», обнародвана въ XVIII кн. на Минист. Сборникъ стр. 132—170, кждѣто изложихме накратко и съдържанието на тази кореспонденция, като сѫщеврѣменно указахме и на нейното научно значение за нашата история. Нъ малко врѣме подиръ туй нашия кодексъ биде описанъ доста подробно отъ приснопаметния, заслужилъ на македонскитѣ българи проф. Д-ръ Heinrich Gelzer, въ извѣстията на историко-филологическото отдѣление на кралското саксонско дружество на наукитѣ въ Лайпцигъ прѣзъ 1903 г. въ статията: Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens und andere auf den Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensamlungen, in Bericht der philologisch-histor. Klas. der Königl. Sächs. Geselsch. der Wissensch. zu Leipzig 1903, S. 97—102.

Ржкописътъ е писанъ на голѣма осмина, въ двѣ колони съ красиво писмо, нъ язикътъ се отличава съ неправилности, както това може да се види отъ клишираня текстъ, който прилагаме тукъ на 4-та стр. Кодексътъ съдържа 164 листа. Нѣколко отъ тѣхъ въ началото и края сѫ откъснати и изгубени. Първата часть отъ тоя кодексъ съдържа религиозни слова и поучения. Така напримѣръ на шестия листъ четемъ: Νεοφύτου τλήμονος ἐπισκόπου Γρεβενοῦ λόγος εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς περὶ τὸν ἄσωτον υἱόν Εὐλόγησον δέσποτα. А на листъ 15 стои: Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ· λόγος τῇ κυριακῇ τῆς ἀποκρέω· и пр. Тъй че цѣлата първа часть отъ кодекса заематъ проповѣдитѣ на епископа Неофита Гребенски, подвѣдомственъ на Охридския архиепископъ. Втората пъкъ часть прѣдставлява писмовникъ, отчасти сбирка отъ сѫщ нски писма и отчасти отъ академически образци на писма. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ доста интересни, като напримѣръ онова на листъ 131, което е отправено до новопокръстенъ израили-

тянинъ: ἐπιστολὴ Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκοποῦ Γρεβενοῦ πρὸς Νεόφητον εὐερνὴ καὶ νεοθαλῆ στέλεχον φύντα φαμιλίας ἑβραϊκῆς ἐν θεοσώστῳ καὶ εὐσεβῇ πόλει Καστορίας. На листъ 139 слѣдва образецъ отъ писмо до Вселенския патриархъ: πρὸς οἰκουμε-

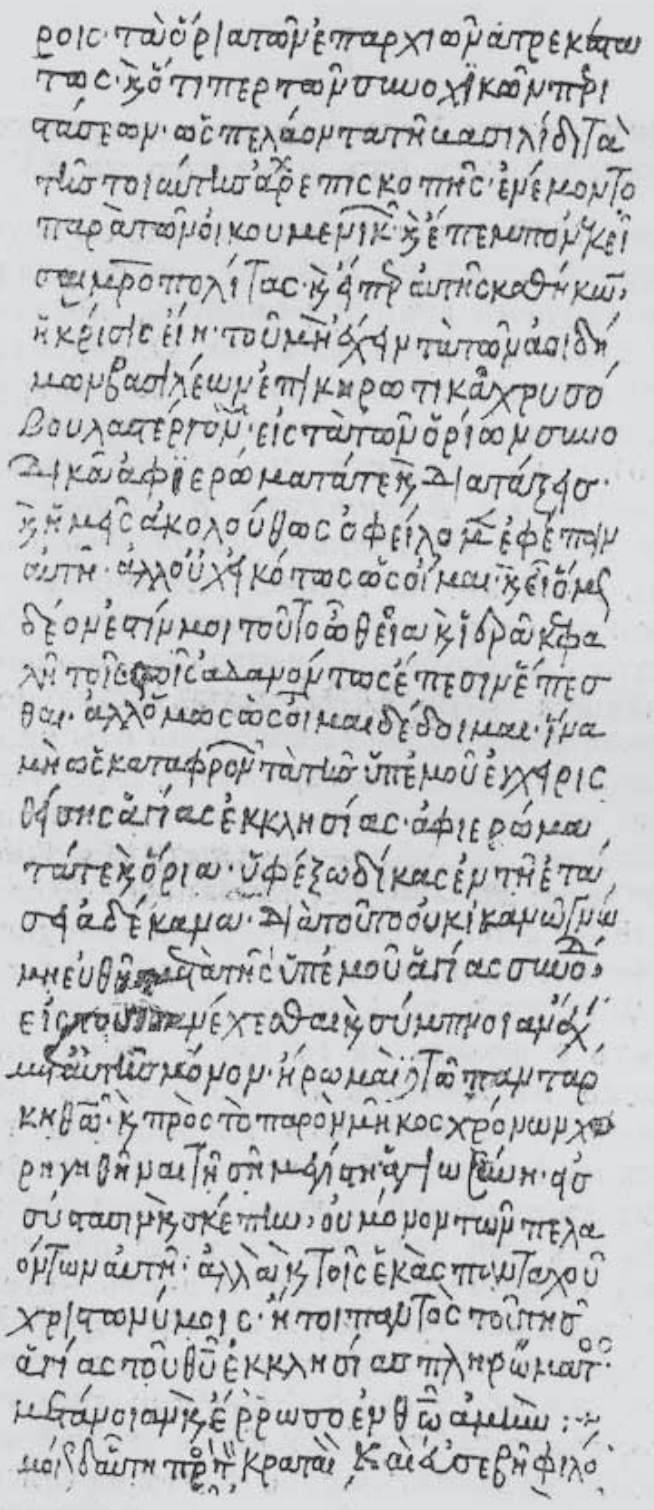

νικὸν πατριάρχην; и на 141 другъ образецъ до архиепископа на България (πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας). И слѣдъ една редица отъ училищни образци на листъ 152 иде слѣдното писмо: αὕτη οὖν ἐστάλη παρ' αὐτοῦ Νεοφύτου ἐπισκόπου Γρεβενοῦ πρὸς

τὸν κοσμογράφον Χαρατζάρι τοῦ μεγάλου σουλτάνου· ἐπέχει καὶ αὐτὴ οὕτως. (Това прочее се изпрати отъ самия Неофитъ епископъ Гревенски до космографа, харачаръ на великия султанъ, и то гласи тъй). Εἰς νόον φέροντα τὰ πρὸ ὀφθαλμοῦ ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἡμῶν γενόμενα ἐν τοῖς τῶν ἀγαρηνῶν ἡγεμόσι τὲ καὶ ἐξάρχοις..... Τί ὀνήσιμον ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν λυσιτελῶς ἐκδημοῦντες ἐκ τῶν ἐνταῦθα δικαίως καὶ ἀδίκως ὑπ' αὐτῶν σορευθέντων χρημάτων, χρυσίων λίθων, ἀργυρίων, πόλεων, ἁρμάτων, ἵππων, στρατοπαίδων, σκηπτούχων, ῥαβδούχων, οἰκετῶν, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν; οὐδὲν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἴσχυσαν μεθ' ἑαυτῶν λαβεῖν ἐν τύμβῳ, ὥσπερ ἐπίστασαι. Съ това писмо епископа Неофитъ Гребенски наставлява единъ вишъ султански чиновникъ християнинъ въ христовото учение и се мжчи да го прѣдпази отъ потурчване. Неофитъ му излага подробно земната суета, като му напомнува междуособията на султанскитѣ наслѣдници: Мухамеда, Сюлеймана и Муса *кеседжия*, които сж се сражавали прѣдъ Цариградскитѣ врата. (Μέχρις ὅτου συνῆψαν οἱ ὁμαίμονες τῶν ἀγαρηνῶν ἔξαρχοι· ὁ νῦν σουλτάνος μετὰ τοῦ Μωσῆ Τζαλάπη μόδον ἔκπληστον κατ' ἐνώπιον πύλης τῆς Νέας Ῥώμης).

Подиръ туй писмо на листъ 154 слѣдва поучение: Διδασκαλία προστεθεῖσα παρὰ Νεοφύτου τλήμονος ἐπισκόπου Γρεβενοῦ πρὸς νεοθαλεῖ εὐγενέστατον νεανίαν οἷα στέλεχον φύντα ῥωχθέης ὀρθοδοξούσης καὶ εὐπατρίου, τοὔνομα Θεόδωρον γραμματικὸν ἀδελφιδὸν ἤτοι ἀνεψιὸν ὄντα τοῦ τὴν ἡγεμονίαν Γρεβενοῦ διέποντος ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ἰσμαηλιτῶν, προσιγορίαν ἔχων Σαρτζάπεϊ, ἔχοντα οὕτως.

Εὐγενέσταται ἀγαπητὲ ἐν κυρίῳ υἱὲ τῆς ἐμῆς ταπεινότητος, κύριε Θεόδωρε! τὸν θεὸν παρακαλῶ, ἵνα διὰ πρεσβειῶν τῆς κυρίως καὶ ἀληθῶς θεοτόκου· διέπων φυλάττει τὴν εὐγένιαν σου ἀπίμονα ἐκ πάσης δεινῆς περιστάσεως, ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τὰς καχεξίας τῶν μοσλουμάνων ἀμόλυντον, δι' ὧν καὶ ἕνεκεν νουθετιῶν πολλάκις ἐν ταῖς ὁμιλίαις ἀνέφερον σοι ὥσπερ ἐπίστασαι. . . . . Покойния проф. Хайнрихъ Гелцеръ за това поучение пише: «Това има голѣма цѣна за историята на ония врѣмена. То показва колко мощна привлекателна сила е упражнила младата и пълна съ сила турска държава особенно върху словѣнскитѣ и албанскитѣ велможи на Балканския полуостровъ. Епископътъ (Неофитъ) е съвършенно загриженъ. Военния красивъ накитъ и прѣвъзходнитѣ арабски коне на турцитѣ сж възбудили възхищение на внука на бея; той го заклева да не се съблазни да прѣгърне исляма. Човѣкъ трѣбва да си спомни, че тогава е било врѣмето, когато българскитѣ, сърбскитѣ и албанскитѣ благородници на тълпи напускали християнството и приемали мухамеданството. Тѣзи пис-

ма иматъ голѣмо значение за цѣлата епоха непосрѣдственно прѣди завладяването на Цариградъ. *)

На листъ 150 и нататъкъ се намиратъ най важнитѣ документи въ нашия кодексъ, именно: кореспонденцията между Цариградския патриархъ, по всѣка вѣроятность Матея I (1397—1410) или на Иосифа II, който заемалъ прѣстола отъ 1416—1439 г. (Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες), която едвамъ сега ни се дава възможность да изнесемъ прѣдъ учения свѣтъ, придружена и съ български прѣводъ, като добавяме и нѣкои критически бѣлѣжки, които се явяватъ като необходими, слѣдъ обясненията, които дадоха нѣкои учени по въпроситѣ, които се съдържатъ въ нашата кореспонденция, която се състои отъ три писма.

Първо писмо.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ.

Πρὸς τὸν παναγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας, ἐπέχει οὕτως:

Ἀγαπητὲ ἀδελφὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ συλλειτουργὲ χάρις εἴη σοι καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ. Φήμη τις ἦλθεν εἰς ἡμᾶς, ἥτις σχεδὸν οὐ πιστεύομεν, οὕτως ἔχειν, διὰ τῆς κακίας τὸ ὑπερβάλλον· ἠκούσαμεν γὰρ, ὅτι αὐθεντίᾳ χρησάμενος, ἐπελαύου τῆς ἡμετέρας ἐνορίας, καὶ ἐχειροτόνησας εἰς τὴν Σοφίαν μητροπολίτην καὶ εἰς τὴν Βιδύνην, καὶ νῦν ἐπιχειρεῖς καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίως ποιῆσαι, χαριζόμενος ἡμῖν, ὅτι μόνον τὴν Θεσσαλονίκην ἔχωμεν, αἱ δ' ἄλλαι μητροπόλεις τῆς Δύσεως ὑπόκεινται τῇ ἁγιωσύνῃ σου, εἰς ἃ δὴ καὶ ἐμφανίζεις χρυσσόβουλλα, ὡς λέγεις τῆς μακαρίας λήξεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ἐπικυρωτικὸν τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος, ὅπερ οἶδα μέν, ὅτι οὐκ ἔστιν, οὐδὲ γὰρ ἐγίνετο· καὶ ἔχωμεν ἀπὸ τούτου συμπεραίνειν καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ὅτι ψευδῆ εἰσὶν τὰ λαλούμενα. Τὸ ὑπερβάλλον οὖν τοῦ πράγματος ποιεῖ ἡμᾶς, ὡς εἴπομεν, ἀπιστεῖν· ἡ γὰρ ἁγιωσύνη σου, ὡς ἠκούσαμεν ἀπ' ἐκείνων, οἷς ἐγνωρίσθης ἐνταῦθα, ὅτε ἦλθες, ὅτι καὶ φρόνιμος ὑπάρχεις, καὶ γέρων, καὶ πρακτικὸς, καὶ οὐκ ἂν ἔμελλες ἐπιρρίπτειν σεαυτὸν εἰς κίνδυνον προφανῆ, ὅτι εἰς ἐκ-

*) Dieser Brief ist von hohem zeitgeschichtlichen Wert. Er zeigt, welch gewaltige Anzihungskraft das junge, kraftvolle Türkenreich namentlich auf die slawischen unb albanesichen Notabeln dèr Hämushalbinsel ausübte. Der Bischof ist voll Besorgnis. Der kriegerische schöne Schmuck und die prachtvollen arabischen Pferde der Türken haben die Begeisterung des Sohnes des Bey erregt; er beschwört ihn, sich nichst zum Übertritt zum Islam verleiten zu lassen. Man muss bedenken, es ist die Zeit, wo die serbischen und albanesischen Adligen in Masse das Christen tum abschworen. Für die ganze Epoche unmittelbar vor der Eroberung Konstantinopels sind diese Briefe von hohem Werte. Виж. Bericht der phil — hist klasse der Königl Sächs, Gesellschaft der Wissenschaft zu Leipzig 1903 S. 99.

κλησίας μὴ ἀνηκούσας σοι, ἵνα χειροτονίας ποιήσῃς· οὔτε γὰρ ἀπὸ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ἔστι σοι δεδομένον, οὔτε ἀπὸ τῶν φιλευσεβῶν νόμων, οὔτε ἀπὸ τῆς συνηθείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλ' ἡμεῖς χειροτονοῦμεν ἐκεῖσε μητροπολίτας, ἐξ' ἀμνημονεύτων σχεδὸν τῶν χρόνων. Καὶ τοῦτο(υ) ἔχεις, οὐ μόνον τὴν θείαν ἱερὰν Σύνοδον, ἥτις διέξει σοι περὶ τῶν ἐνοριῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πεῖραν διδάσκαλον. Οὐδεὶς γὰρ τῶν πρὸ τῆς ἁγιωσύνης σου ἀρχιεπισκόπων Ἀχριδῶν, ὢν διάδοχος ὑπάρχεις αὐτός, ἐχειροτόνησεν ἐκεῖσε εἰς τὴν Σοφίαν, ἢ εἰς τὴν Βιδύνην, ἢ ἀλλαχοῦ ἔνθα ἀκούωμεν, ὅτι βούλει ποιῆσαι, ἀλλὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου εἰσὶν αὗται αἱ ἐνορίαι. Καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἁγιώτατοι πατριάρχαι ἔπεμπον ἐκεῖσε μητροπολίτας, πρό τε τοῦ τὸν Τρίναβον γενέσθαι πατριαρχεῖον, καὶ μετὰ τὸ ἀποκαταστῆναι πάλιν αὐτὸν εἰς ἡμᾶς. Διὰ τὸ ὑπερβάλλον οὖν τοῦ τολμήματος, ὡς εἴρηται, οὐδὲ ἐπιστεύσαμεν, ὅπερ ἠκούσαμεν, μᾶλλον δέ, ἤ πλάσμα αὐτὸ εἶναι, ἤ τινὰς ἀνιέρους καὶ ἀλλοτρίους ἐπισκόπους ἀπελθεῖν εἰς τὴν Σοφίαν καὶ εἰς τὴν Βιδύνην, καί ἐπιλαβέσθαι τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ληστρικῶς, πλασαμένων τὸ ὄνομα τῆς ἁγιωσύνης σου, ὅτι ἀπὸ σοῦ ἐχειροτονήθησαν. Διὰ τοῦτο γράφομεν, ἵνα μηνύσῃς αὐτοὺς καὶ ἐκβάλῃς ἐκείνους ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε, ὡς ἀνιέρους, ἅτε ἁρπασαμένους ἐνορίαν μὴ ὑποκειμένην ἑτέρῳ τινί, εἰ μὴ τῷ Κωνσταντινουπόλεως. Οὐ γὰρ, ὡς ἐν τοῖς κοσμικοῖς ὁ δυνατώτερος ἁρπάζει τὴν τοῦ ἑτέρου, οὕτως καὶ ἐν τοῖς πνευματικοῖς τυγχάνει, ἀλλ' ἐκεῖνος μάλλιστά ἐστιν ἰσχυρός, οὐχ' ὁ ἐξουσίαν ἔχων κοσμικὴν καὶ δι' αὐτῆς καταδυναστεύων τοὺς ἄλλους, ἀλλ' ὁ τὸ δίκαιον ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας βοηθοῦντας αὐτῷ. Εἰ γοῦν οὐ διωχθῶσιν οὗτοι παρὰ τῆς ἁγιωσύνης σου, καθὼς γράφομεν, ἔπεται πάντως, ὅτι ὅπερ ἠκούσαμεν ἀληθές ἐστιν, καὶ τότε, τῇ αὐθαδίᾳ χρησάμενοι, τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων, εὐδοκίᾳ τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος τοῦ δαφένστορος καὶ ζηλωτοῦ τῶν τοιούτων ἀποκαταστάντος ἀπὸ Θεοῦ, γνώμῃ τῆς περὶ ἡμᾶς ὁμηγύρεως τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν, μέλλομεν ποιῆσαι, ὅσον ἐστὶν εἰς ἐκδίκησιν τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ κατ' ἐκείνων, οἵτινες καταπατοῦσιν αὐτήν. Ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετὰ τῆς ἁγιωσύνης σου.

Прѣводъ.

Патриаршеско послание до всесветѣйшия архиепископъ на първа Юстинияна и всея България гласи тъй:

Възлюбленi брате на наша смиреность и съслужителю, благодатъ и миръ да ти бѫде отъ Бога. Нѣкакъвъ си слухъ е дошелъ до насъ, който поради чрѣзмѣрната злина почти невѣрваме, че е така; тъй като сме чули, че като си послужилъ съ власть си завзелъ наши енории, и си ржкоположилъ въ София митрополитъ и въ Видинъ и сега си се готвелъ да извършишъ подобно и за други (енории), като си твърделъ, че на насъ принадлежи само Солунската, а другитѣ митрополии

на Западъ, сѫ подвѣдомствени на твое свѣтѣйшество, за които сега вече прѣдявявашъ и хрисовули (грамоти), както казвашъ отъ блаженопочившия Юстинияна и потвърдителна (грамота) отъ нашия най-могѫщенъ и светъ императоръ. Обаче зная, че такъво нѣщо не сѫществува, нито е станало, та отъ туй можемъ заключи и за останалитѣ, за които говоришъ, че сѫ лъжливи. И тъй важностьта на дѣлото ни прави, както казахме, да не вѣрваме. Защото всесвѣтѣйшеството ти, както сме чули отъ тѣзи, съ които си се запозналъ, когато си дошелъ тукъ, си билъ и разуменъ и старъ и опитенъ, и не би си се осмѣлявалъ да изложишъ себе си на явна опасность: да ржкополагашъ на неподвѣдомствени тебъ църкви; защото не ти е дадено, нито отъ божественитѣ и свещени канонн, нито отъ благочестивитѣ закони, нито отъ черковнитѣ обичаи. Нъ ние ржкополагаме тамъ митрополити почти отъ незапомнени врѣмена и за (ржководство на) това имашъ не само божия и свещенъ синодъ, който ще ти изложи подробно върху енориитѣ на Цариградската патриаршия, нъ ще те настави и самиятъ опитъ; тъй като никой отъ Охридскитѣ архиепископи, освѣнъ твое свѣтѣйшество, на които ти си наслѣдникъ, не е ржкополагалъ тамъ въ София или въ Видинъ или другадѣ, дѣто слушаме, че си възнамѣрявалъ да направишъ. Обаче, тѣзи сѫщитѣ енории принадлежатъ на Вселенския патриархъ и прѣждебившитѣ наши свѣтѣйши патриарси сѫ изпращали тамъ митрополити прѣди още да стане Търново патриаршия (т. е. прѣди учрѣждаването на Търновската патриаршия) и подиръ като тя пакъ се подчини на насъ. И тъй, заради чрѣзмѣрната дързость, както и се спомена, нито повѣрвахме (на това), що чухме, а (прѣдпочетохме) повече да го считаме за подправка; или, че нѣкои непосветени и чужди епископи да сѫ отишли въ София и Видинъ и захванали разбойнически да управляватъ тѣзи църкви, като сѫ подправили името на твое свѣтѣйшество, че сѫ ржкоположени отъ тебе.

Заради това пишемъ, да имъ припомнишъ и да ги отстранишъ отъ тамъ, като не посветени и като такива, които сѫ заграбили енория, която не е подчинена на другъ, освѣнъ на Цариградския (патриархъ). Тъй като между духовнитѣ не става така, както у светскитѣ, гдѣто по-силниятъ заграбва (достоянието) на другия. Не е онзи силенъ, който има (на своя страна) свѣтската власть, и чрѣзъ нея притѣснява другитѣ, нъ именно оня (е силенъ), който притежава правото и има да му помагатъ свещенитѣ и божествени канони. А ако ли тѣ не се изгонатъ отъ твое свѣтѣйшество, както пишемъ, само по себе си слѣдва, че каквото сме чули е вѣрно. И тогава като си послужимъ съ самоугодливостьта на свещеннитѣ и божественни канони, и съ благоволението на всесилния и светия нашъ императоръ, поставенъ отъ Бога, като защитникъ и ревнитель на подобни (дѣла), и съ мнѣнието на събравшето

се около насъ сонмище отъ прѣосвещенитѣ митрополити, ще направимъ каквото се слѣдва за защита на Христовата църква срещу онѣзи, които я потѫпчватъ. Нека бѫде божията благодатъ съ твойто свѣтѣйшество.

Второ писмо.

ΑΥΤΗ ΔΕ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

Πρὸς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπίσκοπον καὶ Νέας Ῥώμης οἰκουμενικὸν πατριάρχην, παρὰ τοῦ παναγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας. Διὰ χειρὸς καὶ νόου Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ, ἐπέχων (ἐπέχουσα) οὕτως: †

Τὰ θεοειδεστάτως τῆς οὐρανοφύτου ψυχῆς σου μελίῤῥυτα γράμματα δεδορκῶτες, τιμιώτατε καὶ ἅγιε δέσποτα, τὰ πρὸς ἡμᾶς ἀφιγμένα τῷ ἁγίῳ Θεῷ γηθοσύνως εὐχαριστήσαμεν καὶ ἄτ' ἐκμαγεῖον τῆς σεβασμίας ὄψεως τοῦ προσώπου σου γνησίως ὁμοῦ κατασπαζόμενοι ἐν τοῖς νοεροῖς κόλποις τῶν καρδιῶν φιλοφρόνως ἐνστερνησάμεθα, τὰ δὲ ἐν αὐτοῖς δηλούμενα, ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ Θεοῦ ἐνωτιζόμενοι, κατηδιώθημεν πολλαχῶς καὶ ὡς εἰς κατάλυμα σωτήριον ἐκ τῶν ἄρτι ῥᾳδίως συμβαινουσῶν παμπίκρων μελειδόνων καὶ συμφορικῶν περιστάσεων κατηὐνάσαμεν, μόνον τὶ μικρὸν σχετλιάζοντες ὠτρυνόμεθα, ὑποδηλούντων, ὅτι ἔσχαλεν ἡ σὴ μεγίστη ἁγιωσύνη ἕνεκεν εἰς τὸν τῆς Σοφίας καὶ Βιδύνης προέδρους ὑπὸ τοῦ πρὸ ἐμοῦ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς ἀοιδίμου προέδρου κυρίου Ματθαίου γινομένης χειροθεσίας, ὅπερ, ὡς οἶμαι, οὐχ' ἁπλῶς, οὐδὲ εἰκῇ γέγονε παρ' αὐτοῦ. Ἐπεί, ὡς ἐπιστάμεθα, οὐκ' ἀδαήμων ἦ ἐν τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τὴν θεοδεστάτην μνῆσιν, ἀλλ ὅτι ἐκ τὰς τῶν ἀλλεπαλήλων ἐθνῶν περιστατικὰς ἐπαναστάσεις οὐκ' ἴσχυσεν ἐξ' ἀμνημουέντων ἐνιαυτῶν ἀνελθεῖν, κατὰ τὸ εἰωθὸς, εἰς τὴν βασιλίδα οὐδ εἷς τῶν τῆς Βουλγαρίας προέδρων, μέχρις ὅταν συνῆψαν οἱ ὁμαίμονες τῶν ἀγαρηνῶν ἔξαρχοι· ὁ νῦν σουλτάνος μετὰ τοῦ Μωσῆ Τζαλαπῆ, μόθον ἔκπληστον, κατ' ἐνώπιον πύλης τῆς Νέας Ῥώμης αὐτόθι. Τότε γὰρ οὖν ἀφίκετο ὁ ἄνωθεν ῥηθεὶς ἀρχιεπίσκοπος ἐκεῖσε καὶ ὤφθη, ὡς ἔθος, τῷ τότε πατριαρχοῦντι σὺν ξύνπαντι τῷ ὑπ' αὐτοῦ εὐαγεστάτῳ κλήρῳ καὶ ἱερᾷ Συνόδῳ· ἔτι καὶ τῷ κρατίστῳ τῆς ὀρθοδοξίας προμάχῳ καὶ σεπτωτάτῳ ἄνακτι μετὰ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ εὐπατρίως μεγιστάσιν, ὑφ' ὧνπερ ἀσμενεστάτως ἐδέχθη Θεοῦ προνοίᾳ φιλοφρονούμενος καὶ πεποιθότως ὑπέρηνεν ἀῤῥηδήλως ἐνώπιον πάσης συγκλήτου τε καὶ συνόδου, τὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐνόρης ἀφιερωτικὸν χρυσόβουλον, ὅπερ γνησίως ἀναπτύξαντες εὗρον τὰ ὅρια τῶν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μέχρι καὶ τῶν τῆς Ἀνδριανουπόλεως ὁρίων ἀτρεκεστάτως παρωχηκότων, οἵ, καὶ ὡς εἰκότως, ὁμοφωνήσαντες, ὡς ἐξ' ἑνὸς στόματος, γνώμῃ πάντων τε καὶ συμπνοίᾳ τὰ σφέτερα αὐτῆς προσηνῶς

ἐχωρήγησαν καὶ δι' ἐπικυρωτικοῦ βεβαίως προστάγματος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος, τοῦ καὶ θεόθεν χωρηγηθέντος δαφένστορος, ἀρήγονος, πρόμου καὶ ζηλωτοῦ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, οἷα γέγραπται, πάντας ὑποταγῆναι τῷ βασιλεῖ· ὁ δ' αὐτὸς τοῖς τοῦ νόμου θεσπίσμασιν, ἕνεκεν δὲ καὶ βεβαιοτέρας λήξεως διὰ κιναβάρεως ὑπεσημάνθη ἀσμενεστάτως εἰς πίστωσιν, ὅπερ τοίνυν λαβὼν ὁ ἀοίδημος ἐξῆλθεν θαῤῥαλαίως ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ ἐπαρχίαις χειροθεσίας ποιῶν. Καὶ εἴπερ αὐτὸν ἡ σὴ μεγίστη ἁγιωσύνη, λοιδορικῶς κακορροθεῖ, ὡς ὅτι αὐτονομίᾳ χρησάμενος, ἔδρασεν ἀτασθάλως τὰς ἐκεῖσε χειροτονίας καὶ παρεικάζει αὐτὸν τοῖς κατὰ κόσμον ὑπάτοις, ὑπομιμνήσκουσα πῶς οἱ σθεναροὶ τὰ τῶν ἀνισχύρων ἁρπάζουσι· ἀλλ' οὐχ' οὕτως ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ, ὃ μὴ γένοιτο. Καὶ εἰ οὐκ ἔγνω, τὰς διὰ τῶν ἁγίων καὶ σεβασμίων ὑποφητῶν θεόθεν παραινέσεις, κἂν τὸ ὁ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, οὐκ ἐγίνωσκε καὶ εἰ ἐπελάθετο τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς τοῦ κυρίου, κἂν τὸ τί γὰρ ὀφελήσει ἄνθρωπον, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσει, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ζημειωθῇ, οὐ προσέσχε. Καὶ εἰ οὐκ ἤσθετο τὰς τῶν πανευφήμων ἀποστόλων διδασκαλίας, κἂν τὸ μὴ κατέχειν τῶν ἀλλοτρίων, οὐκ ἔφερεν εἰς νόον ὁ σεβάσμιος, ἀλλ' ὡς οἶμαι, οὐ τοσούτων μόνον ἀλλ' ἐπέκεινα καὶ ἑτέρων πλείων ὑπῆρχεν ἔμπλεος κατορθωμάτων, καὶ ὡς νουνεχὴς, λαβὼν εἰς νόον ἅτ' ἐπὶ χεῖρας, τὸ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος πρόσταγμα, ἐξῆλθεν ὅτε ἄνωθεν ἔφημεν, πεποιθώς, καθάπερ ἡ σὴ μεγίστη ἁγιωσύνη φησίν, ὅτι οὐχ' ὡς οἱ κοσμικοὶ νέμονται τῶν ἀδρανῶν οἱ εὐδρανεῖς, οἱ τῆς σεπτῆς ἐκκλησίας ὑπουργοί, ἀλλ' ὁ τὸ δίκαιον ἔχων μεθ' ἑαατοῦ, καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας συλλήπτορας, οὕτω καὶ αὐτὸς, θαῤῥήσας εἰς τὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς δίκαιον, ἐποίει χειροθεσίας· ὅμως δὲ τί τοσαῦτα διαγορεύω πρὸς τὴν σὴν μεγίστην ἁγιωσύνην ὁ τάλειος! Αὐτὴ γὰρ ὡς καὶ τὴν φερωνυμίαν οἰκουμενικὴν μόνη ἔχουσα, καὶ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων νομοθέτης τε καὶ κριτής, ὡς καὶ μαγίστωρ ὄντως, εὐθυβολέστατος πέλει· καὶ γινώσκων ἐν ἀκριβείᾳ τὰς εἰς ἅπασαν τὴν ὑφήλιον τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν ἐξαρχούσαις ἀγόροις τὰ ὅρια τῶν ἐπαρχιῶν ἀτρεκεστάτως· καὶ ὅτιπερ τῶν συνοχικῶν περιστάσεων, ὡς πελάοντα τῇ βασιλίδι τὰ τῆς τοιαύτης ἀρχιεπισκοπῆς ἐνέμοντο παρὰ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ ἔπεμπον ἐκεῖσαι μητροπολίτας, καὶ ἅπερ αὐτῆς καθήκων ἡ κρίσις εἴη, τοῦ μὴ ἔχειν τὰ τῶν ἀοιδήμων βασιλέων ἐπικυρωτικὰ χρυσόβουλλα στέργων, εἰς τὰ τῶν ὁρίων συνοδικὰ ἀφιεράματα τε καὶ διατάξεις, καὶ ἡμεῖς ἀκολούθως ὀφείλομεν ἐφέπειν αὐτῇ· ἀλλ' οὐχ' εἰκότως, ὡς οἶμαι· καὶ εἴ ὅμως δέον ἐστίν μοι τοῦτο, ὦ θεία καὶ ἱερᾶ κεφαλῇ, τοῖς σοῖς ἀδανόντως ἔπεσιν ἔπεσθαι· ἀλλ' ὅμως, ὡς οἶμαι, δέδοιμαι, ἵνα μὴ ὡς καταφρονῶν τὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἐγχειρισθείσης ἁγίας ἐκκλησίας ἀφιεράματά τε καὶ ὅρια· ὑφ ἑξωδίκας ἐν τῇ ἑτάσει ἀδέκανα. Διὰ τοῦτο οὐκ ἱκανῷ γνώμῃ εὐθῆ μὲ τὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἁγίας συνόδου εἰς τοῦτο ἀνέχεσθαι καὶ σύμπνοιαν ἔχομεν αὐτῆς μόνον· ἵρωμαι καὶ

τῷ παντάρκῃ Θεῷ, καὶ πρὸς τὸ παρὸν μῆκος χρόνων χορηγηθῆναι τῇ σῇ μεγίστῃ ἁγιωσύνῃ, εἰς σύστασιν καὶ σκέπην, οἱ μόνον τῶν πελαόντων αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἑκὰς πανταχοῦ χριστονύμοις ἤτοι παντὸς τοῦ τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας πληρώματος, μετάνοιαν καὶ ἔῤῥωσο ἐν Θεῷ ἀμήν.

Прѣводъ.

А това послание е прѣписъ.

До Цариградския архиепископъ и на Новия Римъ, вселенски патриархъ, (отправено) отъ светѣйшия архиепископъ на Първа Юстинияна и Всея България, (написано) съ ржка и умъ отъ Неофита, смирения епископъ Гревенски, гласи тъй:

Като съзрѣхме медоточивитѣ слова (писания) на богоподобната небеизраснала (идеална) ти душа, прѣчестни и свети владико, които сѫ ни пристигнали, радушно благодарихме на Бога свети. И тѣ (писанията), отпечатъкъ на уважаемия изразъ на лицето ти, цѣлувайки чистосърдечно, възприехме ги дружелюбно въ мисленнитѣ прѣгръдки на сърцето си. А съдържащето се въ тѣхъ като отъ Божии уста, като го изслушахме, прѣмного се насладихме; и, като въ спасително прибѣжище отъ тъй легко станалитѣ наскоро всегорчиви, грижливи и напастни случаи се успокоихме, само малко нѣщо като скърбимъ се възбуждаме (отъ словата), които показватъ, че се възпламенило твое светѣйшество поради извършеното ржкополагание на прѣдстоятели (митрополити) въ Видинъ и въ София отъ прѣдшественика ми, достопохвалния прѣдстоятель на Първа Юстинияна, киръ Матея, което (ржкополагание), както знаемъ, е станало отъ него не просто, нито случайно. Защото, както сме усвѣдомени, той не е билъ невѣдящъ богоподобната паметь на божественитѣ и свещенни канони. Нъ че поради случилитѣ се едно по друго мятежи на различнитѣ народи, отъ незапамтени врѣмена не е можалъ да доде по обичай въ столицата, нито единъ отъ прѣдстоятелитѣ на България, докато не направиха ужасна битка еднокръвнитѣ агариянски прѣдводители (именно): сегашнията султанъ съ Муса Челеби, тамъ прѣдъ вратата на Новия Римъ.

Защото тогава прочее пристигналъ горѣспоменатиятъ архиепископъ тамъ и се видѣлъ, както е обичай, съ тогавашния патриархъ заедно съ всичкия прѣчестенъ клиръ и съ светия Синодъ, а още и съ държавния защитникъ на православието и най-достопочтения владѣтель, заедно съ неговитѣ (подчинени) подъ него благородни велможи, отъ които по милостьта и промисла божии билъ най-благосклонно приетъ. И съ увѣреность показалъ открито прѣдъ цѣлия синклитъ и синодъ подарителния хрисовулъ на подвѣдомственитѣ му епархии който (хрисовулъ), като разгледали напълно, намѣрили границитѣ на епархиитѣ, които влизали въ неговата диоцеза, проходащи

точно до границитѣ на Андрианополската (епархия), които, и както трѣбало, като се съгласили, като че ли отъ една уста и съ съгласието на всички задружно, отстжпили ѝ това, което ней принадлежало и безъ съмнѣние чрѣзъ потвърдителенъ указъ на могжщия и светъ нашъ самодържецъ, пратенъ отъ Бога, помощникъ, защитникъ, вождъ и съревнитель на свещеннитѣ канони, които прѣдписватъ на всички да се подчиняватъ на царя. А той по приказанието на закона, а и за по-сигурно скрѣпявание и твърдо завѣрявание, се подписа съ киноваръ. Прочее достохвалниятъ (архиепископъ) Матей, като взелъ това (хрисовулътъ), се отправилъ съ смѣлость въ подвѣдомственитѣ си епархии, като извършвалъ и ржкополагания. И ако твоя величайша светость го набѣждава, че ужъ (той) като се възползувалъ отъ автономията, извършилъ беззаконно ржкополагания и го поставяте на редъ съ силнитѣ на мира сего, като упоминавате, какъ силнитѣ ограбватъ слабитѣ, то не тъй е било съ това, и да не стане! И ако не е знаелъ божественитѣ увѣщания. чрѣзъ светитѣ и почтени наставници, нима незнаелъ, че който възлюби беззаконието, ненавижда собствената душа! И ако е забравилъ евангелскитѣ заповѣди на Бога, нима не е обърналъ внимание на това: «какво ще ползува человѣка ако (той) придобие цѣлия свѣтъ, а погубва своята душа»! И ако не е проумѣвалъ учението на всехвалнитѣ апостоли, нима тоя достопочтенъ (мжжъ) не еималъ на умъ, да не закача чуждото! Нь до колкото зная не само съ толкова, нъ е билъ изпълненъ и съ други по-висши съвършенства и като благоразуменъ, взимайки въ внимание и на ржка приказътъ на нашия светъ и мощенъ императоръ, е излѣзалъ, както по-горѣ казахме, съ увѣреность, както казва твое всесветѣйшесво, не както се разпореждатъ силнитѣ свѣтски (лица) съ немощнитѣ, достопочтени служители на църквата; нъ, както оня, който има на своя страна правото и свещенитѣ и божествени канони за помощници. Тъй и той, окураженъ отъ правото на подвѣдомствената си светѣйша архиепископия, вършеше ржкополагания. Обаче що приказвамъ толкова, на твое всесветѣйшесво (азъ) окаянни! Защото то самото, като носи титулата вселенски и като е на божественитѣ и свещени канони законодатель и сждия и магистъръ, дѣйствително е най-правомислящъ (рѣшава най-справедливо). И знаеки съ точность самостоятелнитѣ диоцези на светитѣ божии църкви по цѣлата вселена и границитѣ на епархиитѣ най-достовѣрно, и (знаеки) още, че поради стеклите се не добри обстоятелства, като близки до царския (градъ), сж се ограбвали (правата) на тази архиепископия отъ вселенскитѣ (патриарси) и (тѣ) изпращали тамъ митрополити; и знаеки, че длъжность е на твое всесветѣйшество да знае, че дори и да не притежава потвърдителнитѣ хрисовули на прѣславнитѣ царе, (трѣба) да се задоволява отъ синодалнитѣ дарувания (освѣщения) и разпоредби за границитѣ (на епархиитѣ), (то)

вслѣдствие на туй и ние сме длъжни да възприемемъ това. Нъ, чини ми се, не е, както трѣбва да бжде! Обаче, ако това за мене е необходимо, о божествена главо, да послѣдвамъ твойтѣ непрѣклонни слова. Нъ, както ми се вижда, страхъ ми е да не би, като прѣзиращъ даруванията и границитѣ на врѫчената (тѣмъ) отъ мене свещенна църква, да бжда задочно, при изслѣдването на тия нѣща, подведенъ подъ отговорность. (да не бжда задочно осѫденъ). Затова не намирамъ за достойно да подържамъ туй заедно съ подвѣдомствения ми свети синодъ съ пълно едногласие, и да имамъ единомислие само съ него. Моля свемогѫщаго Бога по настоящемъ да дарува дълголѣтие на твое светѣйшество за успокоение и покровителство не само на блискитѣ до нея (църкви), нъ и на далечнитѣ на всѣкѫдѣ христоименни (църкви), сиречъ на цѣлокупния съставъ (изпълнението) на светата Божия църква.

Поклонъ и здравѣй съ Бога, аминъ.

Въ първото писмо, както видохме, Цариградския патриархъ упрѣква Охридския архиепископъ (Матея), за дѣто послѣдния е рѫкоположилъ митрополити за Видинската и Софийската епархий, т. е. налагание на черковното си владичество, и се тъкмелъ да извърши сѫщото и за други епархии, като сѫщеврѣменно му заявява, че подобно право върху споменатитѣ епархииималъ Цариградския патриархъ, който притежавалъ туй право още прѣди издиганието на Търново въ патриаршия и слѣдъ възвръщанието ѝ въ прѣдишното положение, т. е. подчинението ѝ на Цариградския патриархъ. (Οὐδεὶς γὰρ τῶν πρὸ τῆς ἁγιωσύνης σου ἀρχιεπισκόπων Ἀχριδῶν, ὧν διάδοχος ὑπάρχεις αὐτὸς ἐχειροτόνησεν ἐκεῖσε εἰς τὴν Σοφίαν, ἢ εἰς τὴν Βιδύνην, ἢ ἀλλαχοῦ ἔνθα ἀκούωμεν, ὅτι βούλει ποιῆσαι. Ἀλλὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου εἰσὶν αὗται αἱ ἐνορίαι, καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἁγιώτατοι πατριάρχαι ἔπεμπον ἐκεῖσε μητροπολίτας πρό τε τοῦ τὸν Τρίναβον γενέσθαι πατριαρχεῖον καὶ μετὰ τὸ ἀποκαταστῆναι πάλιν αὐτὸν εἰς ἡμᾶς). Това твърдение на Вселенския патриархъ е само отчасти вѣрно. Софийската и Видинската епархии никога не сѫ били подвѣдомствени на Цариградъ, а напротивъ, прѣзъ цѣлото византийско господство надъ тѣхъ, тѣ сѫ били подчинени на Охридския архиепископъ, както туй се установява отъ списъцитѣ на епархиитѣ, на отдѣлнитѣ самостоятелни черкви (Notitia) отъ тогавашнитѣ врѣмена*). Нъ и слѣдъ конституирането на второто българско царство отъ Асѣновцитѣ тѣзи епархии принадлежали на Търновската патриаршия и, дори къмъ вто-

*) Die Behauptung der Patriarchen ist nur teiliweise richig. Sofia (Sredec, Triaditza) und Bdyn haben nie zu Konstantiuopel, sondern wahrend der ganzen Epoche der griechénherrschaft zu Achrida gehört, wie die Notitien der damaligen Zeit ausweisen. Il. Gelzer, Der Wiederaufgefundene Kodex. des hl. Klemens. S. 100

рата половина отъ XIV вѣкъ само Видинската митрополия по чисто политически съображения (вслѣдствие на не добритѣ отношения на царь Срацимира съ царь Шишмана) биде отцѣпена отъ българската черква и подчинена отъ царь Срацимира на Цариградската Вселенска патриаршия.

Освѣнъ това нашето писмо прѣдставлява голѣма важность и по отношение унищожението на Търновръката патриаршия. Тукъ намираме силенъ аргументъ за факта, че непосрѣдственно подиръ катастрофата на българското царство и изгонването на послѣдния Търновски патриархъ Евтимия неизвѣстно на кѫдѣ отъ турцитѣ, българскитѣ епархии били разграбени, както отъ вселенскиятъ патриархъ, тъй и отъ Охридскиятъ архиепископъ. Удивително е, че туй раздѣлване на епархиитѣ отъ начало станало безъ всѣкакво противодѣйствие отъ страна на турск. власти, и то по взаимно съгласие, както на Византийския императоръ и Вселенския патриархъ, тъй и на Охридския архиепископъ. Турцитѣ спокойно това допуснали на Охридската черква главно за туй, че тя отъ попрѣди се намирала подъ тѣхното покровителство, вслѣдствие доброволната капитулацията на Крали Марко, на Кюстендилския деспотъ Константина Драгаша и на останалитѣ Македоно-албански владѣтели, въ чиито владѣния сѫ влизали епархиитѣ на Охридската архиепископия. Прѣдпочитанието на клира отъ вселенската черква настѫпило, види се, малко по късно, въпрѣки сѫществуването само на гледъ на Византийската империя, безъ обаче тя да е заплашвала интереситѣ на тогава повдигаещата се Османска империя.

Отговоръ на това тежко обвинение, което се хвърлало на Охрид. архиеп. за нарушение канонитѣ на черквата, скоро послѣдвалъ. »*Второто писмо е чисто охридско*« пише проф. Гелцеръ; подъ медоточиви и небеизразнали фрази, скрити въ най-дълбока подчиненость, пълзи извиваещата се змия изъ зелената трѣва. Охридския архиспископъ отблъсква енергически укорити на Цариград. патриархъ за незачитание на черковнитѣ конони и съ дукументи на рѫка доказва, че правото на Охрид. архиепископи да рѫкополагатъ архиереи за Видинъ и София датира отъ старо врѣме, като посочва по обичай на фалшивата Юстиниянова новела и пр. Споредъ неизвѣстния Охрид. архиепископъ неговия прѣдшественикъ Матея знаелъ твърдѣ добрѣ каноническото право. Той даже е посѣтилъ Цариградъ, когато се свършила войната между Султанъ Мохамеда I съ неговия братъ Муса Челеби или Муса Кеседжия и билъ приетъ твърдѣ блѣскаво, както отъ самия Императоръ Мануиля Палеолога, тъй и отъ Сената и Св. Синодъ. Тогава навѣрно трѣба да сѫ били начертани границитѣ отъ епархиитѣ на Охридската автокефална черква и Вселенската и тържественно припознати и скрѣпени отъ двѣтѣ страни. Въ защита на своитѣ права Охрид. архиепископъ, както е било

обичаи, посочва на извѣстнитѣ императорски хрисовули, издадени отъ Василия II българоубиецътъ, и потвърдени отъ императора Михаила Палеолога. Нъ Охрид. архиепископъ не се задоволилъ само съ туй, а побързалъ да съобщи писменно несправедливото обвинение и на тогавашния Византийски императоръ, Мануила Палеолога, отъ когото искалъ защита на правата си срѣщу Цириградския патриархъ.[1])

(Слѣдва).

II.

Привилегиитѣ на христянитѣ-рая въ Османската империя и нѣкои документи върху тѣхъ.

Християнитѣ-рая въ Балканския полуостровъ, които сж се подчинили на османитѣ било по миренъ начинъ или съ силата на оржжието, сж били подраздѣлени на двѣ категории. Едни изпитвали напълно тежкия робски режимъ и се наричали официално *проста безправна рая*(*саде ве гаиръ маафъ рая кюфреси* [2]), а други които сж капитулирали и имали още въ християнско врѣме нѣкои привилегии, или се отличавали съ смѣлость и юначество, били оставени отъ турцитѣ като свободни граждани и се ползували съ по-голѣми или по-малки политико-економически облекчения въ живота си, като въ замѣна на туй били задължени да изпълняватъ разни военно-обществени повинности. Тази втора категория християни-рая се именувала

معاف وامتيازلى رعايا لرى

маафъ ве имитиазли раялери или маафъ ве сербесиетъ рая тайфалари.

معاف وسربستى رعايا طائفلرى

---

[1]). Поради технически прѣчки третото писмо до Визант. императоръ ще обнародваме въ слѣдния брой отъ списанието, заедно съ нѣкои допълнителни обяснения на тази важна кореспонденция.

[2]) За да стане по-ясно, какво нѣщо по прѣди означавало турско робство ще приведемъ тукъ накратко, разнитѣ видове даждия, съ които е била обложена безправната рая-християни. Прѣди всичко тя плащала:

1-во. *Тежки данъци*, наречени официално *«текялифи шакки»*. Тѣ се състояли: Първо, отъ *харачътъ* или *джизие*. Думата *харачъ* първоначално означавала основенъ данъкъ. По-кжсно сжшата дума означавала даждието, което трѣбвало да плаща годишно всѣки не

Къмъ подобна твърдѣ разумна отъ държавно гледище раздѣла на раята сж прибѣгнали отоманскитѣ държавни мѫже още прѣзъ управлението на султанъ Мурада I (1361—1389) и то главно поради това, че чувствували нужда отъ християнското население, защото турцитѣ въ новозавоеванитѣ европейски земи, били твърдѣ малочисленни. Такива привилегировани рая християни ний доскоро знаехме само четири категории именно:

1) *войници*, наречени *«войникъ аскери»* или *войникъ тайфаси* или *«сипахи оглани рая бюлюги»*,

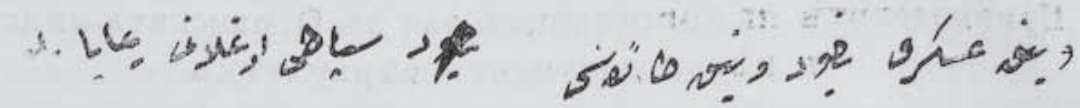

къмъ които се отнасяли още и

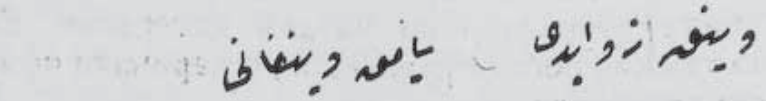

«заваиди войниганъ» (единъ видъ войници рая на свърхщатна войнишка служба) и *«ямакъ войнигани»*, т. е помощници на войницитѣ.

2) *Соколари*, извѣстни подъ името *«доганджи-рая тайфалари»*

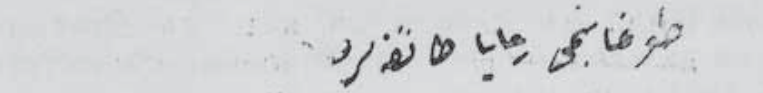

като се подраздѣляли на *доганджи аскеръ оглани и*

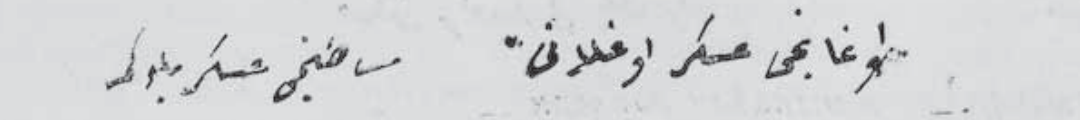

мусюлманинъ, който живѣлъ въ Отоманската империя. Второ, отъ *испенчътъ* или *ресуми* испенчъ. Той билъ най-тежъкъ данъкъ, защото на всѣки петь години се събиралъ въ натура отъ най-хубавитѣ 10—12 годишни дѣца на раята за попълване на еничерската орда. Тоя ужасенъ данъкъ се прѣкратилъ прѣзъ царуването на султанъ Сюлеймана II (1520—1568 г.). Трето, отъ личнията данъкъ въ натура извѣстенъ подъ името *ангария*. Всѣки безправенъ християнинъ билъ длъженъ да работи безплатно на държавата и на спахиитѣ и пр. Четвърто отъ квартирна повиность или така наречена *конакъ-ери*; раята давала безплатно квартира и пр.

2-ро. *Военни данъци* или *«Сеферие ресуми»*. Тѣзи налози сж били сжщо тъй тежки за раята, нъ сж се събирали само прѣзъ врѣме на война. По-главни отъ тѣхъ сж били: *Захире-акчеси* (право,

шахинджи аскеръ бюлюгилеръ тайфаси;

послѣднитѣ били длъжни да отгледватъ, опитомяватъ и дресиратъ соколи.

3) *Пазители на проходитѣ* или *дервенджии* или пъкъ «*дербенджи рая тайфалари*»,

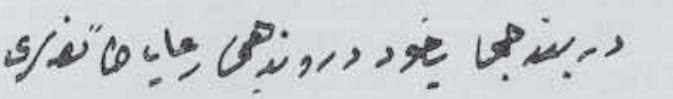

които се подраздѣляли на сѫщински *дербенджи* и на *кулавузъ бюлюги*.

Тѣзи послѣднитѣ били длъжни да слѣдятъ и разузнаватъ движенията и намѣренията на неприятелскитѣ войски въ военно врѣме.

за храни на войскитѣ). *Мекяре-акчеси* (право за прѣнасяне на военнитѣ принадлежности и храни за войскитѣ). *Истикразъ-акчеси*, (пари въ заемъ на държавата). *Имдадие-акчеси*, (парична помощь на държавата). *Сердарие хаки*, (парично право за главнокомандуещия войскитѣ), и други подобни.

3-то. *Извънредни данъци*, официално именувани *ресуми февкаляде*. Съ тѣзи данъци се облагала безправната рая само въ врѣме на бѣдствия, на гладъ, на опустошение страната отъ нахлуване на неприятеля, отъ епидемия, бури, вихрушки, наводнения и други стихийни напасти. Такъвъ извънреденъ данъкъ се събиралъ отъ мѣстнитѣ власти и то по рѣшението на валията или на санджакъ бея и на кадията, който издавалъ за това нарочно и сѫдебно рѣшение, (илямъ), което се прѣпращало за свѣдение и на султана.

4-то. *Обикновени данъци* или *обичайни*, официално наречени «*ресумати урфие*». Тази категория даждия се дѣлели на *държавни* и *обществени* налози. Правителственитѣ обичайни налози се прѣотстѫпвали на спахиитѣ, тимаритѣ, заимитѣ и на бейлербеговетѣ и сѫ достигали до 80 разни видове. Общественитѣ пъкъ налози се хвърляли отъ мѣстнитѣ власти съ цѣль да се поддържатъ бѣднитѣ отъ санджака или казата. Нъ раята плащала на турскитѣ велможи още и много други *произволни* (*фузили*) данъци и мита, които бивали много по тежки отъ редовнитѣ. Тежко и горко на онѣзи мѣстности, прѣзъ които минавали турски войски: Всичко, каквото принадлежало на раята, могло да се земе за нуждитѣ на войската, безъ да има право да претендира собственикътъ!

4) *Мартолози* (отъ латинско-гръцката дума *armatolos-орженосецъ*), т. е. военно-полицейски служители по крѣпоститѣ, общественитѣ пѫтища, пристанищата, караулнитѣ кули, проходитѣ и пр. Тѣ длъжни били да конвоиратъ царскитѣ транспорти, военнитѣ обози и пр., да настаняватъ войскитѣ на лагернитѣ пунктове, да конвоиратъ плѣнници, арестанти; да прѣслѣдватъ разбойници и въ военно врѣме да се сражаватъ съ неприятеля. Нъ освѣнъ тѣхъ съ привилегии се ползувало изобщо и духовенството на раята. Така напримѣръ Цариградския патриархъ Нилъ пише на папа Урбана VI въ 1384 г., че турцитѣ дѣйствително причинявали теглила на християнитѣ, нъ още тогава оставяли ги свободно да кореспондиратъ, да ржкополагатъ и изпращатъ епископи, кждѣто искали, и да вършатъ безпрѣпятствено всички църковни дѣла, вжтрѣ въ земитѣ на нечестивитѣ. Πάσχομεν γὰρ ὑπὸ τῶν τούρκων, πλὴν ἔχομεν πᾶσαν ἐλευθερίαν, ὥστε καὶ γράμματα δέχεσθαι καὶ ἀντιγράφειν καὶ ἐπιστέλλειν καὶ χειροτονεῖν καὶ πέμπειν ἐπισκόπους ὅπου βουλόμεθα καὶ πάντα πράττειν ἀκωλύτως τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐν μέσῳ τῷ τόπῳ τῶν ἀσεβῶν. (Acta Patriarchat. t. II, p. 87). Тази привилегия официално е била извѣстна подъ името:

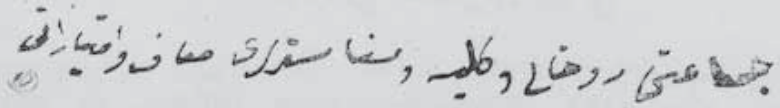

т. е. джемааси рухани ве клисе ве мънастирлари маафъ ве имтиязати.

Тъй че религиозната толерантность на турцитѣ въ първитѣ врѣмена е била твърдѣ голѣма. Това се види още по ясно и отъ съвѣтитѣ, които далъ султанъ Мурадъ I на Косово въ прѣдсмъртния си часъ на сина си Баязида, като му е казалъ: »Сине, води добри и приятелски отношения съ иновѣрнитѣ духовенства, особенно съ християнското духовенство. Пази и уважавай тѣхнитѣ вѣрски обряди; почитай религиознитѣ имъ началници: патрици, митрополити и епископи, както и раята първенци. Старай се, колкото е възможно повече да отбѣгвашъ отъ беззаконни дѣйствия. Харачътъ на раята да не бжде повече на глава отъ 30 акчета отъ първия разредъ, 20 акчета отъ втория и 10 отъ третия разредъ. (Тогава около 48 акчета или аспри се равнявали на една жълтица). Внимавай, щото търговскитѣ сношения съ съсѣднитѣ страни, а особено съ приятелскитѣ на империята ни републики »*Дубровнишка*« и »*Венецианска*« да бждатъ приятелски и искренни, за да се развиватъ приходнитѣ богатства на страната«. Нъ слѣдъ паданието на Цариградъ подъ турцитѣ (1453 г.), когато султанъ Мехмедъ II заповѣдалъ на християнитѣ да си избератъ новъ патриархъ, вмѣсто загиналия, тогава султанътъ своержчно далъ на новоизбрания патриархъ Генадия скжпоцѣненъ пастирски

жезълъ, питомъ конъ и пр., като му казалъ: Πατριάρχευε ἐπ εὐτυχίᾳ καὶ ἔχε τὴν φιλίαν ἡμῶν ἐν οἷς θέλεις ἔχων πάντα τὰ σὰ προνόμια, ὡς καὶ οἱ πρὸ σοῦ πατριάρχαι εἶχον. »*Патриаршествувай съ щастие и имай нашето приятелство (благоволение), чрѣзъ което ще имашъ всичкитѣ си привилегии, каквито имали и патриарситѣ прѣди тебъ*«. (Historia Patriarchat, XXII, p. 28 ed. Bonn.) Султанъ Мехмедъ II тогава издалъ на патриарха и ферманъ, (καὶ ὁρισμὸν δώσει πατριαρχεύειν), съ който потвърдилъ привилегиитѣ на духовенството, каквито то е имало прѣзъ християнското врѣме (τὰ ὁποῖα εἶχαν οἱ πατριάρχαι εὐεργεσίαν ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς. (Ibid. p. 81). Нъ съ проучването главно на редица ржкописни султански фермани, берати, бюрултии, завѣщания, сждебно шериятски актове, вписани изцѣло въ сиджилъ тевтеритѣ на Софийската и Видинската кадийски архиви отъ 1604 год. и нататъкъ, които се съхраняватъ въ Народната библиотека въ София, се установява, че привилегиитѣ на християнитѣ рая сж достигали до 25 видове. *)

Тъй че, освѣнъ споменатитѣ по-горѣ петь видове, ще трѣба да наведемъ и слѣднитѣ за да имаме пълния списъкъ на разнитѣ категории отъ привилегированитѣ рая християни.

6) *Аварисъ хане рая тайфалари*
били онѣзи рая християни, които изпълнявали матроската военна служба въ османската военно-търговска флота.

7) *Куруджиянъ* или *Куруджи джебелъ тайфаси.*

قوروجیان یخود قوروجی اوجاغه طائفه‌سی

Тѣ сж били единъ видъ военно-полицейски служители съ специално прѣдназначение, да пазятъ горитѣ и планинскитѣ мѣстности.

8) *Хармеенъ ве шерифеенъ муката раялари.*

حرمین و شریفینه مقاطعه رعایاری

Къмъ тѣхъ се причислявали онѣзи рая—християни, които живѣели въ частнитѣ султански земи, извѣстни подъ име »*хасъ муката кариелери*« . خواص مقاطعه قریه‌لری , приходитѣ на които

*) Hammer, въ Osman. Staatsverfassung I, 319, 321, споменува само *мартолоси*, и на 284, 394, 814 говори за *дербенджии*, а на 318 и н. т. навежда *доганджии*; други привилегировани видове християни не знае. К. Иречекъ пъкъ прибавя още твърдѣ незначителни извѣстия за привилегированата рая. Виж. История на българитѣ стр. 561—573.

сж били посветени на вакъфа за двата свещени мухамедански градове: Мекка и Медина. *)

9) *Чешмеджиянъ ве мемлекетъ саатлари раялари яхудъ мемлекетъ саатлари тимаръ куриланъ уста тайфалари:*

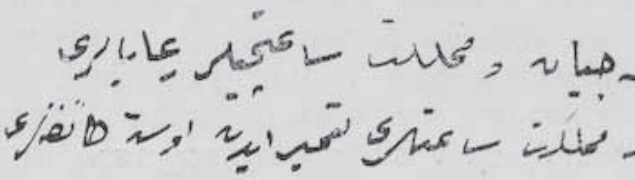

т. е. майстори специалисти за поправяне, нагласяване и наблюдаване обществените часовници, чешми, водопроводни тржби и други потрѣбности.

10) *Чалтъкчиянъ или тайфаи-чалтъкчиянъ.*

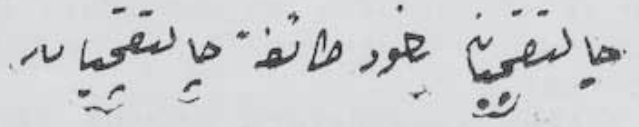

Такива сж били онѣзи рая-селяни, които се занимавали специално съ сѣение и обработване на ориза.

11) *Кюпруджи* или *кюпруджи тайфаси джесерлери беклеенъ рая тайфалари.*

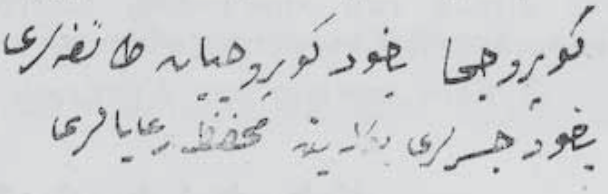

На тѣзи рая-селяни била възложена охраната и надзора на мостоветѣ по голѣмитѣ рѣки, прѣзъ които е минавалъ общественъ пжть, (шосе).

12) *Каикчианъ тайфаси.*

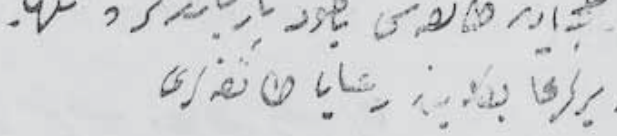

Тѣ официално се наричали още и *назбантларъ ве некерлеринъ геджидъ йерлери беклеанъ рая тайфалари.* Длъжностьта имъ била да пазятъ и наблюдаватъ бродоветѣ по рѣкитѣ, кждѣто нѣмало построени мостове.

13) *Маденджиани* т. е. *рудари,* били онѣзи рая християни,

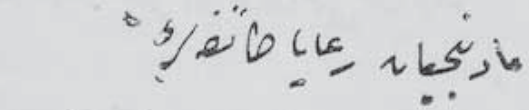

които се занимавали главно съ рударство и дирение на руди.

*) Въ България имало цѣли градовце и села съ такива привилегии. Документи за тѣхъ ще обнародваме въ слѣдния брой.

Официалното имъ прозвище е било: *маденджианъ рая тайфалари*:

14) Кюмурджии, т. е. *вжгленари*: специалното имъ занятие е било да приготовляватъ дървени вжглища и да ги доставятъ, кждѣто трѣбало. Официално били записани подъ името: «*кюмурджианъ рая тайфалари*».

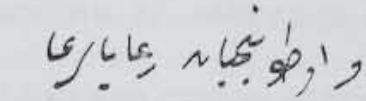

15) Черахори раялари носили официално название «лагъмджи-уста тайфалари, сиречъ майсторработници, които специално се занимавали съ направата и поправката на укрѣпленията, окопитѣ и пр.

16) *Кюрекчианъ ве гемиджианъ тайфалари*,

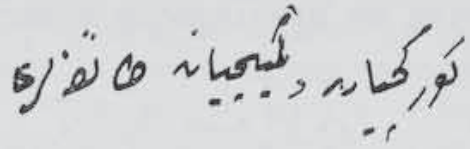

сиречъ *веслари* и *корабленици*, които управлявали платнени кораби, лодки, салове и пр.

17) *Далгъчи*, въ старитѣ официални регистри се именуватъ *далгъчианъ рая тайфалари*.

Тѣзи рая християни живѣли по-крайбрѣжнитѣ мѣста на моретата и рѣкитѣ, та въ случай на нещастия се притичали на помощь на пострадалитѣ.

18) *Мензилджи ве суруджи рая тайфаси* се наричали онѣзи рая християни, които прѣнасяли правителствената кореспонденция. Тѣ сж били два вида пощалиони: *мензилджианъ суруджианъ тайфаси*: послѣднитѣ придружавали като конна стража сжщинскитѣ прѣносвачи на султанската поща, именно, *татари-чокадъри*, на които се повѣрявали, както правителствената хазна, тъй и разнитѣ пратки.

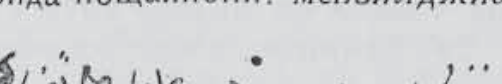

19) *Пандури*. 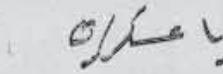 Тѣзи привилегиро-

вани християни изпълнявали единъ видъ военно-полицейска служба въ Османската империя, и то главно на пограничнитѣ мѣстности; тѣ пазели крѣпоститѣ и по-важнитѣ стратегически погранични пунктове на империята.

20) *Левендъ-аскеръ рая тайфаси* 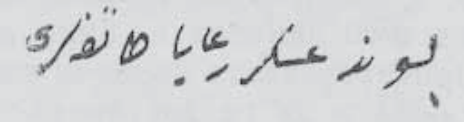 е била иррегулярна пѣхота, която е служила като авангвардъ на главната турска войска. Тази тайфа се състояла отъ сбирщина леко-подвижни рая християни.

21) *Тайфаи аскеръ мюселимъ раялари:* Раята мюсели-

ми сж били войници кавалеристи отъ категорията на войницитѣ *спахии;* и тѣ прѣдставлявали сбирщина отъ християни и мухамедани, които били прѣдназначени между другото съ окупирането и пазенето на новозавзети области и крѣпости.

22) *Казаци рая*, официално наречени *казакларъ алай* т. е. казашки полкове; тѣ се състоели отъ сбирщина християни изключително кавалеристи. Казацитѣ изпълнявали чисто военна служба въ вжтрѣшностьста на Османската империя. Въ нѣкои мѣста тѣ прѣслѣдвали разбойници и усмирявали непокорни елементи.

23) *Кюфари ефлакъ:* 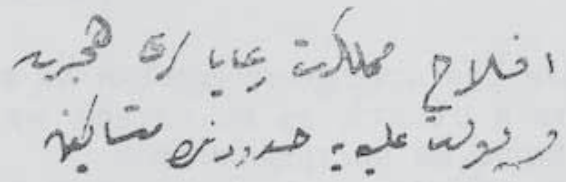 сж били християнско влашко население, което прѣдпочело да се прѣсели на постоянно мѣстожителство въ Османската империя, главно по българското крайбрѣжие на р. Дунавъ.

24) Войници *джамбазияни*, официално наречени *тайфаи асхеръ джамбазияни.* 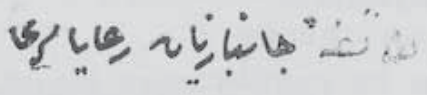

Тѣ сж били сбирщина отъ християни, здрави, опитни на яздение, гимнастици, искусни ловци, които умѣели да владѣятъ добрѣ хладно и огнестрѣлно оржжие, които знаели да избиратъ яки и здрави коне за царската войска. *Стрѣлцитѣ джамбазияни* се наричали *авджи бюлюги*. Нѣкои подробности за

тѣзи привилегировани рая християни вижъ въ »Извѣстията на Истор. Друж., кн. II, въ статията на г. Д. Ихчиевъ.

Друга категория привилегировани рая християни сж били търговцитѣ въ Османската империя, които официално се наричали *туджарианъ рая тайфалари ве яхудъ аврупа туджарлари деерлеръ*:

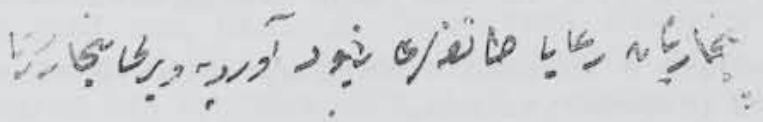

Тѣ били два вида; единитѣ чуждестранни и се именували *Европа туджарлари*, а другитѣ — мѣстни търговци *бератлии*, отъ които повечето били ангросисти. Къмъ първата категория се отнасятъ търговцитѣ отъ Дубровнишката република, отъ Венецианската, Генуеската и пр. Отъ чуждестраннитѣ търговци първи сж били Рагузанцитѣ, които сключили търговски договоръ съ султанъ Мурада I въ 1363 год. За да придобие договорътъ официаленъ характеръ, неграмотниятъ султанъ сложилъ тритѣ си пръсти, потопени въ червено мастило, върху самия актъ. Тогава още този знакъ се нарекълъ »*тугра*» и почналъ да се прилага на държавнитѣ документи въ знакъ на официалность. По примѣра на Дубровчанитѣ сключили търговски договоръ и Венецианцитѣ въ 1384 год; а подиръ тѣхъ и Генуесцитѣ въ 1387 год. Привилегиитѣ, които съ тѣзи актове сж отстжпвани на търговцитѣ отъ горнитѣ републики били: 1) Разрѣшавало имъ се да пжтуватъ свободно изъ цѣлата Османска империя и да търгуватъ съ всѣкакви мѣстни стоки, като: вълна, восъкъ, овце, овни, коне, едъръ добитъкъ, кожи, сахтияни и всѣкакъвъ видъ зърнени храни. 2) Да внасятъ всѣкакви изработени прѣдмети отъ своитѣ земи, като: сукна, платове памучни и разни желѣзни издѣлия, оржжия и пр. и пр. При това позволявало имъ се да иматъ въ своитѣ магазини и работилници, да притежаватъ недвижими имоти, като своя собственость, а още и свои черкви и училища.

3) Когато между търговцитѣ се пораждали спорове, ако послѣднитѣ произлизали отъ зимания — давания и били скрѣпени съ писмени актове, се разгледвали отъ единъ висшъ смѣсенъ сждебенъ съвѣтъ, който прѣбивавалъ въ прѣстолния градъ. Въ тоя съвѣтъ влизали като членове: *великия везиръ* (прѣдседатель), *сердарътъ* (висшъ воененъ чиновникъ) *мюфтията* (или придворния имаминъ) *дефтердарътъ* (финансовия висшъ чиновникъ) и *прѣдставителитѣ на републиката*, които се наричали *балйозъ-бейлери*. Процеситѣ, които се разгледвали отъ тоя върховенъ сждъ били окончателни и неподлежели на никакви прѣрекания. Рѣшенията се туряли въ изпълнение отъ *мубашира*, на когото се плащало дневни и пжтни разноски отъ осждената страна.

4) Мѣстнитѣ сѫдебношериятски сѫдилища рѣшавали само искове, на които сумата не надминавала 4000 аспри, и които били удостовѣрени съ частни записи и издадени на име на кредиторитѣ търговци.

5) На дубровнишкитѣ търговци като монополъ се давало правото да купуватъ изъ цѣлата държава вълната и да я изпращатъ на вънъ. (Тѣ сѫ пѫтували въоръжени на осѣдлани коне).

6) Вносното и износното мито на стокитѣ не надминавало 3% отъ стойностьта имъ.

7) Квартиритѣ, на *балйозъ-бейлеритѣ*, както и на търговцитѣ били неприкосновени; въ тѣхъ не се позволявало да се настаняватъ войски на квартира, нито мѣстнитѣ власти да правятъ обиски.

8) Бейлербеговетѣ, мирмиранитѣ, сердаритѣ, улемитѣ, аянитѣ, мѣстнитѣ бейове, агаларитѣ не смѣели да притѣсняватъ, нагрубяватъ, биятъ било публично или тайно търговцитѣ на горѣпоменатитѣ република. Защото тѣ и тѣхнитѣ правителства сѫ били искрени приятели и доброжелатели на Османската империя и на *динъ исляма*. Въ замѣна на тѣзи привилегии тѣ сѫ плащали доста значителни даждия. Така напримѣръ Дубровничанитѣ, които получавали отъ султанитѣ освободителни грамоти на словѣски язикъ, трѣбвало да плащатъ годишно 12000 венециански жълтици *харачь*. Дубровнишкитѣ привилегии, дадени отъ султанитѣ Мурада I, Мохамеда II, 1480 Баязидъ II (1481 г.) Селима I (1514 г.), сѫ обнародвани отъ Ф. Миклошича въ Monum. Serbic. 363, 523, 526, 550.

Сѫщо и на търговци, които били турски поданници, султанитѣ издавали височайши фермани или берати, въ които сѫ изложени правата и привилегиитѣ и задълженията спрямо държавата. Отъ тѣзи височайши грамоти се вижда, че всѣкой бератлия търговецъ се ползувалъ съ пълни граждански права наравно съ мюсюлманитѣ. Търговецътъ ималъ право да пѫтува свободно изъ цѣлата империя, да язди хубавъ конь обсѣдланъ съ разкошно сѣдло, да прѣпасва сабя, да туря високъ калпакъ на главата въ видъ на цилиндъръ, направенъ отъ първокачествено сукно, да пуши тутюнъ съ дълъгъ янтаренъ чибукъ; да пѫтува съ двама слуги, единия отъ които да надглежда коня, а другия да се грижи за прислугата на търговеца. Послѣдниятъ ималъ право да облича дълга върхна дреха.

Давало му се още право да отваря търговски кантори въ родния си градъ, въ Цариградъ и Смирна, да търгува съ Европа, Азия и Африка по сухо съ керванн и по море съ кораби. Освѣнъ туй той ималъ право да назначава свои замѣстници, двѣ довѣрени лица, които ржководили търговскитѣ дѣла. Складоветѣ и магазинитѣ и жилищата на търговцитѣ оставали неприкосновени. Въ тѣхъ нѣмали право безъ султанско постановление да влизатъ нито органитѣ на мѣстнитѣ

власти, нито бейлеритѣ, агаларитѣ, войницитѣ, сейменитѣ, *мубаширитѣ*, таксилдаритѣ; нито се допускало да квартируватъ въ кѫщитѣ султанскитѣ войски, нито да получаватъ храна даромъ, нито да изискватъ отъ домашнитѣ на търговеца безплатна прислуга (ангария).

И османскитѣ търговци не били подсѫдими на мѣстнитѣ кадийски (шериатски) сѫдилища; мѣстната власть нѣмала право да конфискува или пъкъ да сиквестира имотитѣ имъ безъ султанско постановление. Всичкитѣ сѫдебни дѣла, възбудени отъ търговеца или противъ него, се разгледвали отъ специаленъ върховенъ сѫдъ въ Цариградъ, който се прѣдседателствувалъ отъ великия везиръ, а като членове личели: шеих-ул-исляма, единъ висшъ чиновникъ отъ финансовото министерство, единъ прѣдставитель отъ официалнитѣ търговски агенти (търговската класа си имала свои агенти), както и единъ юристъ консулъ (обикновенно имало двама). Рѣшенията имъ оставали безапелативни. Изобщо мѣстнитѣ отомански търговци се ползували почти съ еднакви привилегии, съ каквито и европейскитѣ, които се намирали подъ покровителството на консулитѣ и капитулациитѣ. Това се допуснало отъ турцитѣ съ цѣль да се постигне по-голѣмо развитие на търговията и индустрията въ империята, както и за економическия напрѣдъкъ на страната.

Срѣщу тия права и привилегии търговецътъ отъ своя страна длъженъ е билъ прѣди всичко да се ползува съ реноме на честенъ человѣкъ прѣдъ населението, което да има и пълно довѣрие въ него. За да получи ферманъ отъ султана, се изисквало отъ него да не е бивалъ обявяванъ въ несъстоятелность, нито затварянъ за дългове или измама, а при това да еималъ и кантора било въ Цариградъ или Смирна и пр. А върху всичко туй трѣбвало е да плаща и данъкъ на държивата не по малко отъ 1500—4000 акчета (аспри).

По-голѣмата часть отъ горѣнаброенитѣ видове привилегии на християнитѣ-рая били узаконени отъ султанъ Мурада I и неговия наслѣдникъ Баязида, а сѫщо и отъ Мурада II и Махмуда II, които и завладѣли напълно земитѣ въ Европейска Турция. Така напримѣръ отъ врѣмето на Орхана датиратъ привилегиитѣ на *мюселимитѣ;* а султанъ Мурадъ I призналь за привилегировани класи: *войницитѣ*, *соколаритѣ*, *дербенджиитѣ*, *масторитѣ*, *рударитѣ*, *вѫгленаритѣ*, *хармеенъ ве шерифеенъ*, *пандуритѣ*, *духовенството* и *търговцитѣ*. Отъ султанъ Мурада II били сформировани *мартолозитѣ* и *джамбазиянитѣ*, а отъ Мехмеда II водятъ своето начало: *кораблениците*, *весларитѣ* и *оризаритѣ*. Раята *кюфреи ефлакъ* се споменува съ привилегии въ 1722 год. Поне до сега толкова сѫ свѣденията ни за привилегиитѣ.

Нъ понеже е доказано и общеприето вече, че османскитѣ султани въ началото на завладяването на европейскитѣ държавици строго сѫ запазвали християнския държавенъ строй,

то поради туй, както и отъ редъ други улики, можемъ съ сигурность да твърдимъ, че много отъ привилегированитѣ класи сѫ сѫществували и прѣзъ старобългарската епоха. Напримѣръ Асѣновцитѣ и други дали сѫ привилегии на Дубровнишкитѣ, Генуескитѣ и Венецианскитѣ търговци. Турскитѣ привилегии, дадени на българитѣ, иматъ голѣмо значение за българския народъ не само като облекчителни политико-економически срѣдства, а повече за туй, че чрѣзъ тѣзи привилегии се сгрупирвало българското население въ по-видни центрове, кѫдѣто се поддържали споменитѣ за миналото и се подкрѣпялъ духътъ и надеждата за по-добро бѫдаще. Въобще на привилегиитѣ твърдѣ много се дължи за запазването на българския народъ прѣзъ турското ни робство. Нъ за да се прѣцѣни по-точно значението на тѣзи привилегии, трѣба безъ друго да се знае най-прецизно тѣхния размѣръ у насъ, т. е. кѫдѣ се простирали тѣ между българитѣ и колко, било околии или градовце, села обхващали. А всичко туй ще се узнае слѣдъ публикуването на редъ още неизвѣстни турски документи, които се намиратъ въ изобилие по насъ. Ний тукъ даваме три такива документи, отъ които ферманътъ за «бюлдеритѣ» има значение, че ни открива и друга привилегия, каквато не знаехме при изброяването на другитѣ видове привилегии.

Ето самиятъ текстъ.

Прѣписъ

отъ височайшия ферманъ, относително правата и привилегиитѣ на раята («кюпрюджи») мостари.

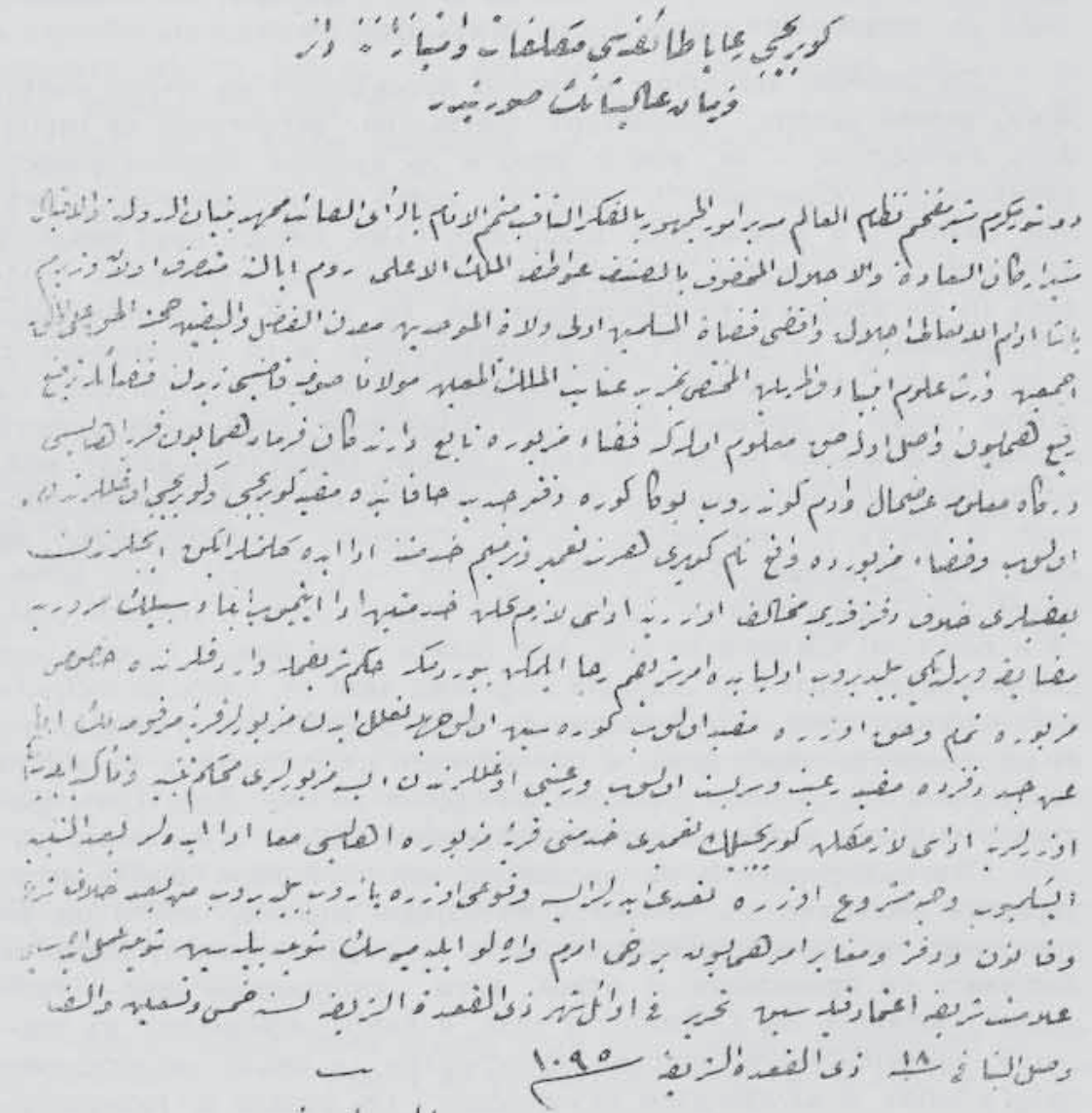

Прѣводъ.

Прѣписъ отъ височайши ферманъ, относително правата и привилегиить на раята мостари (кюпрюджии).

(Вижъ турския оригиналъ тефтерь № 7, стр. 28, отъ 1683 год. сл. Р. Хр., или 1025 г. отъ егира, който се съхранява въ Соф. Нар. Библиотека).

До славния, достойния и високо просвѣтения ми първи съвѣтникъ, велики везиръ, ординаторъ всесветски, регуляторъ на народнитѣ институции, — ти, който умно и съ дълбока проницателность управлявашъ общественитѣ дѣла; ти, който съ дипломатическо умѣние, смѣлость и справедливо изкарвашъ къмъ добъръ край важнитѣ държавни и национални работи; ти, който здраво уякчавашъ основитѣ на империята и на благополучието; ти, който консолидирвашъ и закрѣпявашъ стълповетѣ на благоденствието и на великолѣпието; и ти, който прѣизобилно си надаренъ и облагодѣтелствуванъ съ всички земни и духовни блага отъ върховния царь надъ царетѣ (Бога), мой велики везирю, съ чинъ „пъленъ генералъ — паша", който по настоящемъ заемашъ, между другитѣ високи държавни постове и постътъ, най-важния постъ „генералъ — губернаторъ" на областьта „Румелия" (Европейска Турция безъ Босня). Нека всевишния Богъ продължи за дълго врѣме твоята слава и увеличи силата и властьта! Сжщо и до тебе, мой славни, достойни и справедливи сждия—кадия мевляне на славната Софийска каза; ти, който си избранъ и просвѣтенъ синъ на мухамеданизма, като замѣстникъ — наслѣдникъ на пророковото вѣроучение, и си повиканъ да раздавашъ въ името на шерията справедливи рѣшения и сждебни актове. Дано Богъ продължи за дълго врѣме твоята просвѣтителна дѣйность и славата ти!

Отъ съдържанието на настоящия ми височайши царски актъ, украсенъ надлежно съ високитѣ ми царски знакове, който ще ви пристигне, ще узнаете обстоятелството, че раята — селяни, които се ползуватъ съ привилегия и права, като *„кюпрюджи рая — тайфаси"*, живущи въ Софийската каза, и които официално въ царскитѣ правителствени списъци фигурират съ името *»кюпрюджи тайфалари«* и *кюпрюджи огуллари«* [1]) сж подали до императорския ми диванъ една колективна писмена жалба; тази тѣхна жалба е прѣдставена лично отъ особени пратеници, които нарочно сж дошли въ прѣстолния ми градъ — Константиние.

Въ жалбата си тѣ заявяватъ, прѣди всичко, че сж рая — привилегирована отъ класата „кюпрюджии", и че тѣ така съ това име били записани въ новия царски тефтеръ, въ който фигурират, както що е било още отъ старо врѣме, за „кюпрюджии" и за „кюпрюджи огуллари". Въ издадения по-прѣди царски ферманъ, който се намира у самитѣ оплаквачи, и който ферманъ има сила на законъ,

[1]) Раята »кюпрюджи« сж били свободни жители—християни, които сж били длъжни да нагледватъ поправятъ, и пазатъ мостоветѣ по рѣкитѣ и минуващитѣ по тѣхъ пѫтища!

е установено, че тѣ дѣйствително сж рая „кюпрюджии“ и рая „привилегирована“. Въ жалбата си тѣ изтъкватъ и казватъ слѣднето: Ние, като кюпрюджии, всѣка година точно и акуратно изпълняваме нашата специална работа: поправяме и правимъ лодки за прѣнасяне на всички мостове, които се намиратъ въ прѣдѣлитѣ на нашата Софийска каза, пазиме ги, нагледваме ги и за всѣка малка повръда и случайность ние, своевръменно, съобщаваме за знание на най-близката мѣстна власть. Но, отъ нѣкое врѣме насамъ нѣкои отъ тѣзи привилегировани рая — селяни започватъ да се бунтуватъ и противятъ се на нѣкои заповѣди, не се повиняватъ на старитѣ наредби по „кюпрюджийството“. Тамъ, въ старитѣ наредби, изрично се опрѣдѣляватъ, както нашитѣ задължения по рѣчнитѣ мостове, прѣзъ които минава обществения пѫть (друмъ), а тъй сѫщо и правата, съ които се ползуваме отъ държавата, като рая свободна и привилегирована (сербесиетъ ве маафъ кюпрюджи рая-тайфалари олюбъ) Статутитѣ и условията за нашитѣ обязаности и за правата, съ които се ползували, сж изброени едно по едно въ старитѣ правителствени регистровани книги, въ които сж и регистрирани. Поради тази наша недисциплинираность и несъгласия, които сѫществува между насъ, мостоветѣ по рѣкитѣ и трапищата сж изоставени, не дотамъ поправени, а минуването е станало много трудно и опасно. Затова молиме и ходатайствуваме прѣдъ царския диванъ да ни издаде за тази цѣль особенна височайша царска заповѣдь, която да има сила на законъ.

Тази молба биде приета и уважена отъ императорския ми диванъ, поради което азъ, като императоръ, благоволихъ и издадохъ по тоя въпросъ настоящия царски ферманъ. Прочее, щомъ като тази ми висока заповѣдь пристигне при васъ, — заповѣдвамъ ви да дѣйствувате по тоя прѣдметъ законно и справедливо така, както това се изисква отъ условията, изложени подробно въ старитѣ правителствени регистри за *тайфата »кюпрюджи«* и за *»кюпрюджи огуллари«*.

Заповѣдвамъ, щото всички тѣзи рая—селяни, които като *кюпрюджи* живѣятъ по селата на Софийската каза и съ това име сж записани въ старитѣ правителствени тефтери и отъ дѣди и прѣдѣди официално се казватъ „кюпрюджи рая — тайфалари“ и „кюпрюджи огуллари“, сж дължни безъ изключение, по силата на своитѣ автономни права, като свободна рая, да изпълняватъ точно, акуратно и добросъвѣстно своитѣ обязаности спрямо държавата. Тѣ трѣбва да се грижатъ за поправянето, чистенето и свободното минуване прѣзъ мостоветѣ по рѣкитѣ, прѣзъ които мостове се слѣдва да минуватъ царскитѣ войски, орждията, транспортнитѣ кола и товари, муниционитѣ, хранитѣ и всѣкакви други транспорти и пѫтници. Вие сте дължни незабавно да повикате въ мѣстния правителственъ конакъ всички рая—кюпрюджии и кюпрюджи огуллари, които живѣятъ въ селата на вашата Софийска каза, като имъ заповѣдате и напомните, че тѣ трѣбва строго да изпълняватъ своитѣ обязанос-

ти спрямо държавата, както това се практикувало още отъ най-старо врѣме, отъ деня, *когато страната имъ е била завоевавана* отъ динъ-исляма.

Боже не дай, ако нѣкои отъ тѣзи привилегировани рая-селяни »*кюпрюджи*« не би искалъ доброволно да изпълнява своитѣ обязаности и би се противилъ на властьта, — то вие, като мои вѣрни царски служители, сте длъжни, въ интереса на службата си, незабавно да съставите по сждебенъ редъ единъ списъкъ на непослушнитѣ рая — *кюпрюджи*. Въ тоя списъкъ ще се вписватъ имената на самитѣ рая, както и имената на тѣхнитѣ бащи, прѣзимето имъ, и материалната облага, съ която тѣ се ползуватъ отъ държавата, като привилегирована рая. Тоя списъкъ, така съставенъ и съ единъ сждебно-шириатски илямъ придруженъ, ще ги прѣпроводите направо до императорския ми диванъ, за мое по-нататъшно разпореждание. Виновнитѣ ще бждатъ строго наказани. Отъ друга страна вие сте длъжни да внимавате, щото мостоветѣ по рѣкитѣ, находящи се по главнитѣ обществени пжтища въ Софийската каза, да бждатъ винаги поправени и добрѣ нагласени отъ раята »*кюпрюджи*«. Старайте се, щото мостоветѣ всѣкогашъ да сж готови, поправени за свободното прѣминаване прѣзъ тѣхъ на всѣкакви тежки и леки транспорти, съ каквато и да би била тежина. Бждете осторожни, щото повторно оплаквание отъ раята — кюпрюджи по сжщия въпросъ да не ми се прѣдставлява и докладва, защото неприятно ми е да издавамъ по единъ и сжщи въпросъ двѣ високи заповѣди. Тъй да знаете и тъй трѣбва да дѣйствувате. Честь, слава и пълно довѣрие отдайте на височайшитѣ ми царски знакове — тугата и монограма ми, положени начело въ настоящия височайши царски фермань, — написанъ, прѣданенъ въ главния ми градъ Одринъ, днесь въ първитѣ числа на мѣсецъ зилкаде 1095 год. отъ егира (1683 година отъ Р. Хр.)

Тоя царски фермань е пристигналъ въ София на 18-й день отъ мѣсецъ зилкаде, сжщата 1095 година отъ егира (1683 година отъ Р. Хр.)

Прѣвелъ: *Д. Ихчиевъ.*

صورة قضاء مرزيفون شريعة نظام قره حصار الصاحب كوتاهيه
رعايا طائفه سنه دائر فرمان عاليشان صوفيه

انشى قضاة المسلمه اولى ولاة الموحدين معدن الفضل والفقه وارث علوم الانبياء والمرسلين
حجة الله على الخلق اجمعين المقتفى بجزيه غياث الملك المعين مولانا صوفى فاضى زيد فضائله
نوفع رفيع الشهور واصل الدين معلوم اولكه سن كه فاضيسنه ويعاونه عصر كونه ومباشرت
جواز نده مرزيفون نظام قره حصار ده فاضى صولى وبكلك مصروف نهاد اوزره بلك طفان
اوج نه سنه محمد وا بنا اولنان حجر كتخدا باندن حجر مرزيفون فوقوع قره حصار زياده جراى
قره سندن جبغاوه صوفيه طرفنه جريان ايدوب وبعض بعضه نزاع واقع اولمغله ذكر اولنان
مرزيفون قره حصار حجر مرزيفون مرسانه باغلو ايكيه عالبا حجر مرزيفون نصيرون ايبا اوكنى
اعدام البد وكاك احمدن حجة عاجزه ده محفوظ اولنه موقوفات دفترلرنه نظارة اولنوب
قره مرزيفون على اون عواصه خانه سى اولمغله بيك التمه الى سنه ده الخى خانه سى حجر
مرزيفون نصيرى ونيجى قيه اولمغله اوزره رفع اولنمغله عالبا دنى عواصه خانه سى اولدوغى
وركنا اولنمغله ابيدى رفع اولنمه خانه لرى مقابله سندن كالاول حجر مرزيفون نصيرى ايبرايله
نهيلى اكرى نقل ومخالفت اوزره اولوايله صحتى اوزره عصر واعدام حاصل بنكه بنا
قيمى رفع اولنمه الى عواصه خانه سى اصله نظم وطاق اولنوب عواصه وبدل نزل جمعه
وامور اولدن باشقه لك دفترلرنه داخل قيلنه ويوفرمانم اولمنه بجه وركه حكم شريفيمله
واردقده بوبابده صادر اولنه امرم اوزره عمل ايده وخى قره مرزيفون حجر مرزيفون نصيرى
سفايه سنه الى خانه عواصيدن رفع اولنوب مرزيفون سى شريعه كنوروب حجر مرزيفونى كالاول
نصيرايله بنه قبضه وايبا ايبرايله ويعاونه عصر واعدام ايده سنكه الى خانه اوزره
نظم وطاق وباشقه لك دفترلرنه داخل اولنه شويله بلدن بعد متنزيفه مخالفت وفعله سن
تحذير في اليوم السابع شهر ذى القعده الشريفه لسنه خمس وتسعين والف وصل البا

" " ذى القعده الشريفه سنه ١٠٩٥ ما

الحرره

اوزنه

صوفيه على كتخدا سنه ده محفوظ صوفيه قاضيسى سلمان افندينك اوزنه مخرج بدة مذكوره
بحجتى دفترينك بذيله صحيفه سنه ده مسطور

فقط العبد الجاني

Ферманъ,

издаденъ отъ Султанъ Мехмедъ Ханъ IV, относително мостаритѣ (кюпрюджу) отъ селото Гурубляни, Софийско. (Тефтеръ № 7, стр. № 100, дата 1095 год. отъ егира, или 1683 год. сл. Р. Хр.)

До високо-образования ми, достоенъ и справедливъ кадия на Софийската първостепенна каза — ти, който си единъ високопросвѣтенъ мюсюлманинъ; ти, който си избранъ органъ да раздавашъ, въ името на свещениятъ шериятъ, правосждие и да издавашъ законни рѣшения и худжети; ти, който разпространявашъ религията и вѣроучението на великиятъ ни пророкъ, въ качеството на неговъ духовенъ наслѣдникъ. Нека всевишния Богъ укрѣпи твоята сила и увеличи твоята сждебно-просвѣтителна кариера!

Отъ съдържанието на тоя ми царски актъ, надлежно украсенъ съ височайшитѣ ми царски знакове, който ще пристигне тамъ, ти ще узнаешъ, че тамошната административна власть съ рапортъ ми донася извѣстието, какво каменниятъ новъ мостъ, който бѣ построенъ върху водата на прочутата рѣка „*Камчия*“ *) (?), близо до селото Гурубляни, лежаще въ околностьта на градъ София, билъ много повреденъ. Поради изобилнитѣ проливни дъждове, които валѣха прѣзъ 1681 год. сл. р. Хр. (1092 год. отъ егира), горната часть на моста била повредена значително. Старото корито на рѣката, на разстояние близо една верста, било съвършено развалено, водата излѣзла изъ коритото си и почнала била да тече за къмъ София. На много мѣста основитѣ на моста на старото корито, по което текла водата на рѣката, били разклатени и разпукнати, и били готови да се развалятъ, ако не се вематъ бързи мѣрки за поправката на моста.

Поправката на тоя мостъ, ако и да лежи на гърба на селянитѣрая, живущи въ селото Гурубляни, но тѣ по разни прѣдлози прѣнебрѣгвали да извършатъ тази поправка, поради което страдали интереситѣ на пжтницитѣ, които трѣбвало да минаватъ отъ тамъ. Този рапортъ за справка се прѣпрати въ управлението дѣлата на «*мефизератъ-тефтери*», които се съхраняватъ въ Дирекцията на държавното ми съкровище (хазней-емеримде мехфузъ олунемъ мефизератъ тефтери). Отъ направената справка било установено, че въ селото Гурубляни сж живѣели десеть кжщи-домакинства, наречени «*аваризъхане*». (Подъ данъкъ, но привилегировани). Шесть домакинства отъ тѣзи десеть кжщи «*аваризи*», още прѣзъ течението на 1656 год. отъ Р. Хр. (1066 г. отъ егира) сж заявили, че за напрѣдъ тѣ искатъ да изпълняватъ службата на «*дербенджии*», приематъ да поправляватъ речения мостъ на рѣката, да бждатъ записани въ официалнитѣ правителствени регистри за такива и повишени въ рангътъ на *дербенджии*. Това искание на шестѣ домаканства отъ селото Гуруб-

*) Въ фермана погрѣшно стои Камчия вмѣсто *Искъръ*.

ляни било уважено и прието. Въ сжщото село сж останали да живѣятъ още четири домакинства подъ данъкъ, като „аваризъ-ханелери". Правителството ми удостоило реченитѣ шесть домакинства съ повишение ранга на привилегията имъ „като ги замѣнило отъ рая-„аваризъ-хане" на рая „дербенджи тайфаси". Само съ условие, щото тѣ винаги да поправятъ и надгледватъ моста на речената рѣка така, както той е билъ по-прѣди добрѣ направенъ. Въ случай, че тѣзи мостари (кюпруджи) би се вълнували и би се противили на това, то ти, като кадия, си дълженъ съ илямъ (рѣшение) да ме увѣдомишъ и да ми явишъ подробно самата истина на положението.

Тѣзи шесть нови домакинства отъ раята „аваризъ-хане", като се отцѣпватъ отъ раята „аваризъ-хане", не ще плащатъ за напрѣдъ данъка *„аваризъ-ресуми"*; тѣ, като *дербенджии,* се повишаватъ и присъединяватъ съ други такива домакинства отъ сжщото село. Всичкитѣ рая-домакинства, живущи въ селото Гурубляни, които се ползуватъ съ привилегия и съ задължение, че ще поправятъ моста на рѣката *„Камчия"*, се записватъ въ тефтеритѣ на чиновницитѣ-мубашири като рая напълно привилегирована. А за да има сила тази ми заповѣдь на законъ, издадохъ настоящия си царски фермань. Прочее, щомъ пристигне при васъ настоящата ми свещенна заповѣдь, заповѣдвамъ ви да дѣйствувате съобразно съ текста на заповѣдьта ми, която издавамъ по тоя въпросъ.

И така за поправянието на разваления мостъ на рѣката приематъ се шестѣ домакинства, живущи въ сжщото село Гурубляни, които до сега се числѣха още за рая *„аваризлери"*, и за напрѣдъ нѣма да плащатъ данъка *„ресуми авариз"*. Поменатитѣ шесть домакинства се причисляватъ къмъ другитѣ такива, докарватъ се прѣдъ началството, за да види и знае лицата, които се ангажирватъ да поправятъ разваления мостъ на рѣката, по начинъ такъвъ, какъвто е билъ той по-прѣди. Въ случай, че тѣзи рая-дербенджии занемарватъ и не изпълняватъ редовно службата си, — ти, като сждия, си дълженъ съ *илямъ* да ме увѣдомишъ въ прѣстолния ми градъ Константиние. Тѣзи нови шесть домакинства, като майстори-ремонтори на мостове, ще запишите въ официалнитѣ кадийски сиджиляти, за да фигурирать за напрѣдъ като такива. Едноврѣменно съ това, тѣзи шесть домакинства ще се запишатъ за напрѣдъ и въ тефтеритѣ на мубаширитѣ.

Тъй да знаете, тъй да дѣйствувате. Честь, слава и пълно довѣрие отдайте на свещеннитѣ ми царски знакове, които сж положени начело на настоящия ми царски актъ. Издаденъ днесъ въ градъ Одринъ, 7-и день отъ мѣсецъ зилкаде, 1095 год. отъ егира (1683 г. сл. р. Хр.).

Тази царска заповѣдь е пристигнала въ гр. София на 23-и день отъ мѣсецъ зилкаде, 1095 год.

عايا طائفه بلدك معارف وانبيا انه دار
فرياده عالمي صورتنه

افضل قضاة المسلمين اولى ولاة الموحدين معارن الفضل والبصيرة حجة الحق على الخلق اعلمهم وارث علوم الانبياء والمرسلين المخصوص بمزيد عنايات الملك المعبود زبدة فضلائهما وقدوة القضاة والحكام معارن الفضائل والكرام مولانا شهركوى قاضيسى زيده فضله ومفاخر الاماثل والاقران كنجه براى وبكجرى سراى واعيان ولايتك والسها براى زبده قدرهم نوقع رفيع همايون واصل اولمغله معلوم اولدكه امد تساوء الانفعالى اول برا رحجه آثارم انكروى طرفنه شفرهما يونم منضم ومحضه اولوب شرفصدور نمده صدرسلرم خدمتنه ايلمك اوزره زياده بلدا احتياجى لازم ومهم اولمغله طرف مبرمدن سكا رقومه اجرت نصبيه اولنوب فرقه عوشه برومه نقد مباشرتيدن اصحابه اراء وتسليم اتديريلوب ساعد فرقه عوشه روز فاسرين امد مقدره اولدقجه كنه وكزه اداء اولنمق اوزره ومباشرتك بدينه وريلمه مهرلو ونشانلو موقوفاتك دفترى صاحبجه فلد قضاسندن النمه نقد وصوف قضاسندن اولنوز نقد وشهركوى قضاسندن كريمى نقد بلدا معهده اخراج وبركون اول اردوى همايونمه ايصال وقضيه مأمور اولانه اداء تسليم اتديريلمك وزمانم اولمشدر بوجه رسكه حكم شريفمله وركاه معلام جاوشلرندن قدوة الاماثل والاقران خليل چاوشزيده قدره وارقوم بوبابده صادر اولان امرم اوزره عمل اولنوب وجه قطعيا تأخير وتوقف اتميوب ذكر اولنان قاضيلقلردن اخراجى فرمانم اولان بلدا عايا دنه صحيح بتكليف آنيوب وكيفيه ظلم ونعدى وتجاوزه اولنمامق اوزره كنده حالريله طوتيلوب نظر دقته فصيح وتحقيقه وتحليل اولنوب كوجلو وقويلو نوانا اولمق اوزره ولايت احوالى بيلوركسنه ضابط باسه بدغ نام البه نصب وتعيين اولنوب وبركفيلارى آلنوب معهده اردوى همايونمه كونده وسارقر اله قضيه مأمور اولانه تسليم وموقوفات دفترلريله قيد اينمم خدمت ايديسن ذكر اولنانه اخراجه مصاف وغير مصاف عايالرى واغلظ واجمله يملى السوء توزيع واراء اتديريلوب مصاف ويوكسنه علت اتديريلوب عوقه وتأخيرين واهمال ومسامحه ومجانبه دن بغايت احتراز ايديز شويله بيلدسن علامت شريفمه اعتماد قلدسن تحريرا في اليوم ثمانى عشرين شهر صفر الخير لسنه سنه وتسعين والف وصل الثانى من شهر ربيع الاول ١٠٩٦

الموصله

اوزنه

صورة على كتجانه سنده محفوظ صوفيه قاضيسى سليمان افندينك اوقتنده مخرج بلده شهركوى نك يه نجى بجى وفرنك بوزاولوزنجى صنجقنه سنده مسجد.

فضل الله الصابر

Ферманъ,

издаденъ отъ Султанъ Мехмедъ Ханъ IV и адресиранъ до военнитѣ, сждебнитѣ и административнитѣ власти въ София, Пиротъ и другадѣ. Въ него се говори за изпращането въ Унгария на привилегирована рая — майстори, които знаели да строятъ шанцове, укрѣпени позиции, крѣпости и всѣкакви военни засади. Тази привилегирована рая се наричала »булдери«.

(Тефт. № 7, стр. № 130, дата 1096 год. отъ егира (1684 г. сл. Р. Хр.)

До високо-образованитѣ, достойнитѣ и справедливитѣ мевляне — кадии на градоветѣ София и Пловдивъ, които като истински просвѣтени чада на мухамеданството, като избрани органи и като замѣстници на вѣроучението на нашитѣ свети пророци, сте повикани служебно да раздавате правосждие на населението, живѣящe въ тѣзи кази, и, въ името на свещенния шериятъ, да издавате сждебно-шериятски рѣшения. Нека Всевишния Богъ продължи славата ви и увеличи силата и властьта ви! До високопросвѣтения, достойния и справедливия мевля — кадия на казата Пиротъ (Шехеръ-кьой), а тъй сжщо и до всички мои славни, достойни и безподобни сановници: управители (кетхода-ерлеръ), управители, еничерски сердари, войводи, виляетски аяни и всички други царски служители. Дано всевишния Богъ продължи славата ви и увеличи властьта и силата ви!

Отъ съдържанието на настоящия царски актъ, надлежно украсенъ съ височайшитѣ императорски знакове, който ще ви пристигне тамъ, вие ще разберете напълно обстоятелството, че на пролѣть, при развиване и разцъвтяване листата на гората, съ Божие име, е рѣшено окончателно да имате воененъ походъ въ Унгария. Отъ голѣма важность е, щото въ тоя ми царски воененъ походъ, при полесражението да се намѣрятъ въ армията ми много повече изкусни и опитни майстори — раи, наречени „булдери“, които като войници да служатъ при укрѣпяването на позициитѣ, обкопитѣ и шанцоветѣ (метерислерде хъдиетъ ейлемекъ). Тѣзи привилегировани войници — раи, като специалисти по своята работа на засадитѣ и укрѣпянето на изкуствени позиции, редути и шанцове, се намиратъ най-много въ селата, подвѣдомствени на вашитѣ кази, споредъ както това е доказано отъ старитѣ официални регистри, и оттамъ трѣбва да се изкара нужното количество рая, да се сформира въ едно военно тѣло, което като войници да дѣйствува въ армията ми, въ отдѣла на пионерното отдѣление. Прочее, опрѣдѣлено е окончателно, че за всѣки рая „булдеръ“ ще се плаща наемъ за личния му трудъ по 80 гроша отъ страна на държавното съкровище. Половината плата отъ тоя наемъ, т. е. по 40 гроша, ще се изплати въ авансъ и въ прѣдплата отъ гото-

витѣ парични суми, които се намиратъ за тая цѣль въ ржцѣтѣ на речения ми царски мубаширъ. А останалата сума отъ 40 гроша, която е опрѣдѣлена за раята — войници по тая часть ще се изплаща тѣмъ на Димитровъ день, — день, въ който се мисли, че раята »*булдери*« ще се освободятъ, защото точно и напълно ще изпълнятъ до тогава своята обязаность. Съобразно съ подпечатаната, пронумерована и прошнирована официална регистровка на мефкуфатъ тефтеръ, който се прѣдава въ ржцѣтѣ на мубашира, необходимо е, щото отъ раята — селяни, живущи въ Пловдивската каза, които се ползуватъ съ свобода и привилегия, като „булдери", да се изкаратъ за сега за първа необходимость най-малко 60 души майстори *булдери*. Отъ раята, живуща въ селата на Софийската каза, ще се изкаратъ и вематъ за военния походъ 30 *булдери*, а отъ населението рая, живуще въ селата на Пиротската каза, ще се вематъ само 20 души майстори *булдери*. Всичкитѣ тия рая майстори, 110 булдери, ще се стараете единъ день по-рано да ги приберете, изкарате на лице и да ги изпроводите служебно до главната квартира на походната ми царска армия. За всичко това и за прѣдаването на тѣзи рая — булдери въ ржцѣтѣ на особения чиновникъ по получаването, — азъ благоволихъ да издамъ настоящия си царски височайши ферманъ. Прочее, щомъ тази ми височайша царска заповѣдь, която нарочно съ единъ отъ придворнитѣ ми султански чауши, а именно съ достойния и славния ми чаушъ Халилъ ага, ви пристигне тамъ и я прочетете, — заповѣдамъ ви да дѣйствувате по тоя прѣдметъ тъй, споредъ както е прѣдписано въ текста на тази ми заповѣдь. При това вие сте длъжни да изпълните незабавно и безъ всѣкакво отлагане тази ми заповѣдь.

Раята *булдери*, които, споредъ прѣдписанието на фермана ми, ще опрѣдѣлите и изкарате за походъ отъ вашитѣ кази, се освобождаватъ отъ всѣкакви налози и не ще ги облагате съ никакви данъци. На мнозина отъ раята ми, даже и на едно само лице, не трѣбва да се прави насилия, изтезания и угнетявания. Раята *булдери*, които доброволно и по свое съгласие би искали да заминатъ за военния походъ въ Унгария, трѣба прѣди всичко да сж тѣлесно здрави, силни и буйно-кръвни („гютлю, ве куветлю, ве тувана, ве сахъ алманъ). Не допускайте и никакъ не приемайте лица: малолѣтни, лекоумни, умоповрѣдени, слаби, малокръвни, болни и неджгави. За тѣхенъ началникъ — главатаръ (башъ-богъ) изберете нѣкое съ авторитетъ лице, което добрѣ познава положението на вилаета (окржга ви). Земете добри и състоятелни гаранти за честностьта и вѣрностьта на войницитѣ — *булдери*. Постарайте се часъ по-скоро да ги докарате въ императорската ми армия и да ги прѣдадете въ ржцѣтѣ на чиновника, който е натоваренъ съ приемането имъ, подъ списъкъ. Потрудете се, щото изпроводенитѣ рая — *булдери* да се запишатъ и протоколиратъ въ надлежнитѣ царски регистри (тефтери), като се грижите да изпълните до край своитѣ служебни обязаности. Всичкитѣ лица рая, които трѣба да заминатъ за бойното поле, трѣба да сж изключително рая, безъ разлика дали тѣ сж привилегировани,

или не. Всички раи, безъ разлика, сѫ длъжни да разпрѣдѣлятъ помежду си и да опрѣдѣлятъ, кои хора сѫ годни и достойни да изпълняватъ тая служба.

Възраженията на нѣкои раи, които казватъ: „ние сме привилегировани и свободни“ — не се вематъ подъ внимание, нито трѣба да се уважаватъ.

Старайте се, колкото е възможно повече да отбѣгвате отъ лѣность, небрѣжность, закѫсняване и невнимателность въ изпълнение службата ви. Тъй да знаете, тъй да дѣйствувате! Честь, слава и пълна вѣра отдайте на императорскитѣ ми знакове — тугратa и монограма ми, положени на чело въ тоя ми височайши фермanъ, написанъ и издаденъ въ Одринъ, — днесъ 25 день отъ мѣсецъ Сеферъ, 1096 г. отъ егира (1684 г. сл. Р. Хр.)

Пристигналъ въ София на 27 день отъ мѣсецъ Реби-юл-евелъ, 1096 г. отъ егира (1684 г. Р. Хр.)

Издаденъ отъ Султанъ Мехмедъ Ханъ IV.

Прѣвелъ: Д. А. Ихчиевъ.

III.

Писмо отъ Д. Миладиновъ до Александра Екзарха и биографиитѣ имъ.

Въ цѣнната архива на заслужилия дѣецъ Александъръ Екзархъ, която сега се съхранява у неговия наслѣдникъ г-нъ Ив. Екзархъ, се намира едно твърдѣ важно писмо отъ приснопаметния Димитръ Миладиновъ, изпратено отъ Битоля на 20 августъ 1852 г. Прѣдъ видъ на важностьта му за историята на възраждането ни, съ позволение на любезния притежатель, ний снехме фотографическо копие и го даваме на читателитѣ си, както въ оригиналъ, тъй и на български, като го придружихме съ редъ пояснителни бѣлѣжки, за да може по такъвъ начинъ да се оцѣни по-лесно неговото значение.

Съ туй писмо Д. Миладиновъ ни запознава съ идеитѣ, които вълнували тогавашното по-интелигентно общество. Той, слѣдъ нѣколко извънредно ласкави думи, отправени до Ал. Екзарха по поводъ на проявената му патриотическа дѣятелность спрямо българския народъ, се възхищава отъ *илиризма*, които достигналъ и до западната часть на Македония. Тамъ сѫщо тъй е проникнала и идеята за обединението на южното словѣнство подъ скиптъра на старитѣ Неманичи, която идея тъй усърдно се проповѣдвала особенно отъ Обреновичитѣ, та даже дѣятелитѣ на нѣкои отъ нашитѣ покрай-дунавски градове бѣха я възприели, както туй се узнава отъ документитѣ, които обнародвахме въ I кн. отъ «Извѣстията на Историческото Дружество» въ София и пр. Нъ всичко туй се затъмнява отъ *все*

сиянатa сѣверна звѣздa. Д. Миладиновъ съ възторгъ си спомнюва за Русия и дълбоко скърби, за дѣто лжчитѣ на *сѣверната звѣзда* не озарили и българския народъ съ просвѣта и пр. Той е неутѣшимъ, че прѣчкитѣ (гръцкото духовенство) за неуспѣха на словѣнския язикъ между българитѣ се намирали въ пълно дѣйствие, нъ все пакъ се утѣшава, като казва: «*съ име Божио не ке дочекаетъ*». Въ туй си писмо Д. Миладиновъ прѣпоржчва най-строги мѣрки противъ фенерското духовенство: «на зълъ трънъ, зла копачка»; и прави трѣзви наблюдения върху просвѣтителната дѣятелность на гърцитѣ въ Македония. Шесть осмини $^{6}/_{8}$ отъ цѣлото българско население още тогава се просвѣщавало на гръцки езикъ, поради което Миладиновъ се страхува да не би силата на елинския язикъ стане невъздържима, та да успѣе да погърчи българското население въ по-голѣмата часть отъ Македония. Тукъ той мимоходомъ ни съобщава и за знаменателната срѣща съ заслужилия руски славистъ проф. Викторъ Ив. Григоровичъ, който се удивлявалъ, като видѣлъ старо-словѣнски книги и българско население въ Охридъ, Прѣспа, Струга и пр. «*като че ли не сж били извѣстни тукашнитѣ българи на Европейскитѣ народи*». Д. Миладиновъ не прикрива и бѣлѣжката, която му направилъ Григоровичъ, загдѣто той, ако и да билъ словѣнинъ, продължавалъ да прѣподава на гръцки язикъ. «Като прѣподавахъ въ Охридъ Тукидида, В. Григоровичъ възкликна съ възторжено удивление: «*нели наши братя сте*»?! Нѣма съмнѣние, че проф. В. Григоровичъ е билъ, който е посочилъ на Д. Миладиновъ значението на народнитѣ умотворения. Когато Миладиновъ увѣрявалъ руския славистъ, че българскиятъ язикъ е билъ прадѣдовъ и майчинъ на тамошното население, Григоровичъ казалъ въ Струга на старата майка на Д. Миладиновъ да му изпѣе «*богарска пѣсма*», която и я записалъ. Д. Миладиновъ е кореспондиралъ въ Виена съ Григоровича; послѣдния го задължилъ да му напише и *граматика на мѣстния български говоръ*, която е очаквалъ въ Виена. Отъ сжщия градъ му се оплакалъ писменно Григоровичъ, че нѣкои гърчуляги и арнаути отъ околнитѣ мѣстности на Охридъ го нарекли крадецъ на стари книги. Това обвинение срѣщу Григоровича слушали сме го и отъ нѣкои проф. отъ катедри на университети! Нъ Д. Миладиновъ бърза да го опровергае, като казва въ писмото си, че ржкописитѣ ги подарили тѣ сами на Григоровича. И дѣйствително, когато пжтувалъ руския ученъ изъ Македония 1844 г., значението на пергаментнитѣ ржкописи у насъ никакъ не се цѣнѣше, даже и много по-късно, та за туй не е имало нужда Григоровичъ да краде книги; достатъчно е било само да ги поиска. Ний нарочно това мѣсто отъ писмото даваме го клиширано, защото не желаемъ несправедливо да се провинява въ кражба тоя руски ученъ, който, както виждаме, има прѣмного заслуги, направо и за нашето възраждане.

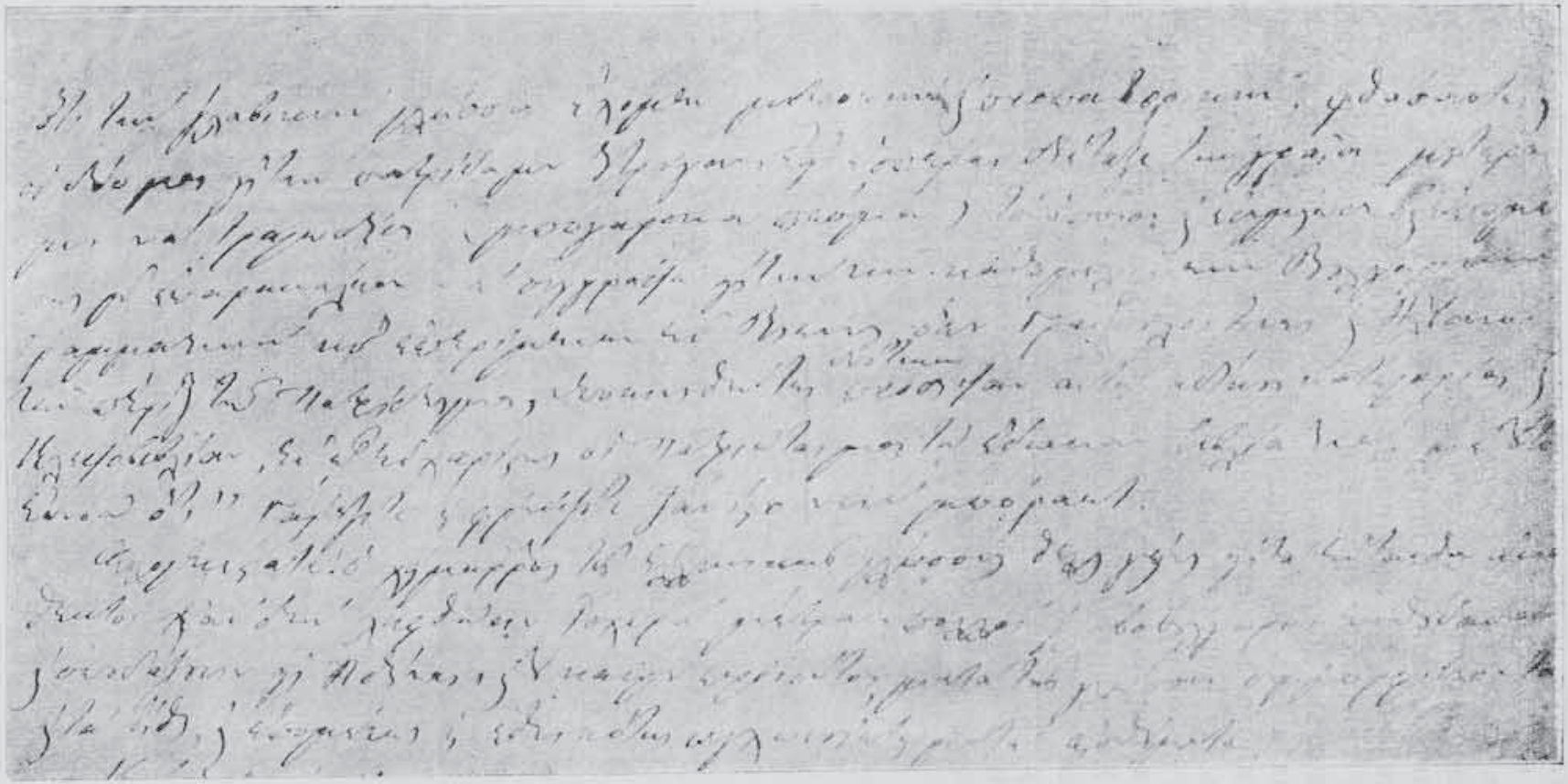

Часть отъ саморжчното писмо на Д. Миладиновъ до Ал. Екзарха, съ което се отхвърля обвинението, противъ руския заслужилъ професоръ В. Ив. Григоровичъ, че е злоупотрѣбилъ стари книги въ Македония.

Слѣдъ туй Миладиновъ, като напомня още единъ пѫть опасността отъ буйния порой на елинския язикъ, тъй като «*мнозина словѣнобългари сѫ се учили и се учатъ въ Атина и съ врѣме съ язика се сформируватъ и нравитѣ, а слѣдователно и народността се смѣсва съ чувствата*», то той загатва на Ал. Екзарха, който поддържалъ много училища изъ България и Македония, да имъ изпрати български книги: буквари, граматика, синтакса, аритметика, география, като го увѣрява, че щѣло да стане добро начало да се въведе българския язикъ въ училищата отъ най-западна Македония. Тукъ Миладиновъ по единъ много деликатенъ начинъ извѣстява на Ал. Екзарха, че и братъ му Константинъ има нужда да учи словѣнска филология въ нѣкой руски университетъ, нъ че нѣмалъ срѣдства; а иеромонаха Партения отъ Зографски мънастиръ, който катихизиралъ Константина въ словѣнска граматика и синтакса, едва ли ще може да си изпълни обѣщанието, да го издържа въ нѣкой руски университетъ. Подиръ туй му изповѣдва сиромашията си и му съобщава, че чрѣзъ търговцитѣ Паунчеви и Димзови може да получи отговоръ.

Ето текстътъ на самото писмо.

Τῇ 20 Αὐγούστου (1)852 ἐν Βιτωλίοις.

Ἀξιότιμε Ἀλέξανδρε Ἔξαρχε,

Ἡ καλὴ φήμη σας εἶναι φήμη εἰς καύχημα ὅλων τῶν ἐν τῇ Εὐρωπαίᾳ Τουρκίᾳ Σλαβοβουλγάρων. Ἐλκύεις τὸν σεβασμόν τῶν ὁμογενῶν μας διὰ τοῦ γνησίου πρὸς αὐτοὺς ζήλου σου. Τὸ δὲ αἴσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ σου εὐχομαι νὰ διαδίδεται ὡς ἀστραπὴ πρὸς πάντας τοὺς ποτὲ μὲν ἐνδόξους (Σλάβνι), νῦν δὲ ἀναστηνομένους ἐκ τοῦ βορβόρου τῆς ἀπαιδευσίας ὁμογενεῖς ἡμῶν ἀπογόνους τοῦ Ἰλλύρου Κόχλεδα τοῦ σίλνι Στέφαν Νεεμάνοβικ καὶ τῶν λοιπῶν.

Ὦ! ὁποία ἐποχὴ παράποτε ἁρμοδιωτέρα διὰ νὰ συντριφθῶσιν οἱ σιδηροῖ κρῖκοι τῆς ἐπιπολαζούσης ἀμαθείας. Ὁ παμφαὴς Ἄρκτῳος ἀστὴρ ὁ παρὰ Θεοῦ προωρισμένος δὲν εἶναι πασιφανής, ὁδηγῶν τοὺς ὁμογενεῖς, ὡς ποτε πύρινος στύλος τὸν Μωϋσῆν, . . . δὲν εἶναι ἡ παροῦσα ἐποχή, καθ' ἣν ὁδηγούμεθα, ὡς διὰ χειρὸς τοῦ ὑψίστου εἰς ἀνάβασιν τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος μας; τῶν φώτων; Ὁ φοβερὸς γίγας τῆς ἡμέρας δὲν θέλει πατάξει τὸ σεσηπὸς κρανίον τῆς ἀνωμαλίας, καὶ διασκορπίσει τὴν ἀχλὺν τῆς προόδου; τὰ δὲ προσκόμματα τῆς ἐνταῦθα Σλαβικῆς προόδου δὲν εἶναι οὔτε μικρὰ οὔτε ὀλίγα, καὶ κατὰ συνέπειαν τῶν ἄλλων εἶναι τὸ μέγιστον ἴσως τὸ γραικικὸν ἱερατικὸν τὸ ὁποῖον ἦτο πάντοτε, εἶναι πανταχοῦ, καὶ θέλει εἶσθε ραδιοῦργος μηχανὴ κατὰ τῆς σλαβικῆς γλώσσης (ἀμά σο ἦμε μπόζιο νε κέ δοτζέκαετ) καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν χρειάζεται (νὰ ζλὸ τάρνα ζλὰ κόπατζκα) Σοί γράφω ἐλευθέρως διὰ τοῦ πατριώτου μου καὶ μαθητοῦ μου Ἀνδρονίκου Δ. Ἰωσηφ, τὸν ὁποῖον σοι συσταίνω ὡς (εὐγενῆ) καὶ τίμιον.

Ἂς μοι συγχωρηθῇ νὰ εἴπω καί τινας μειρακιώδεις παρατηρήσεις. Τὰ ἓξ σχεδὸν ὄγδοα τῆς Μακεδονίας κατοικούμενα ὑπὸ ὁμογλώσσων Βουλγάρων ὅλοι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα σπουδάζουν καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἕλληνες ὀνομάζονται, ἐκτὸς τῶν βορειοτέρων σλάβων, οἵτινες προοδεύουσιν εἰς τὴν σλαβονικήν.

Περιηγητής τις Ρῶσσος Βίκτωρ Γρηγόροβικ ἐπονομαζόμενος, κυθηγητὴς ἐν τῷ Καζανίῳ, μέ μεγάλην ἔκπληξίν του ἴδε σλαβικὰ βιβλία ἐν Ἀχρίδι, ἐν τῇ πατρίδι μου Στρούγα, ἐν Πρέσπᾳ κ. λ. π. ὡς νὰ μὴν ἦσαν γνωστοὶ εἰς τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἔθνη οἱ ἐνταῦθα Βούλγαροι, ἀλλὰ νομιζομένων ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀλλόκοτον τι ἔθνος. Παραδίδοντος ἐμοῦ τὸν Θουκυδίδην ἐν Ἀχρίδι ἐξεφώνησεν ἐνθους »ὦ ἔλι νάσι μπράτια στέ;« Καὶ ὡς ὀνειροπολῶν καὶ μὴ πιστεύων ὅτι τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν ἔχομεν μητρικὴν καὶ προπατορικὴν, φθάσαντες οἱ δύο μας εἰς τὴν πατρίδα μου Στρούγαν, εἰς ἑσπέρας, διέταξε τὴν γραῖαν μητέρα μου νὰ τραγωδήσῃ (μπόγαρσκα πέσμα) τὸ ὁποῖον καὶ ἐσημείωσε. Καὶ ἑπομένως μ' ἐπαρακάλεσεν νὰ συγγράψω εἰς τὴν ἐδῶ καθομιλουμένην Βουλγαρικὴν Γραμματικὴν καὶ ἐπερίμενεν ἐν Βιέννῃ, ὅπου Γραικουλοίτινες καὶ Ἀλβανοὶ τῶν πέριξ τῆς πατρίδος μας ὑποκινηθέντες ὑπὸ τινων προσῆψαν αὐτῷ ἀδίκους κατηγορίας καὶ κλεψοβιβλίαν,

ἐνῷ εὐχαρίστως οἱ πατριῶται μας τῷ ἔδωκαν βιβλία τινά. Μὲ τοῦτο ἐννοῶ ὅτι" Γάρτζυτε ἡ φρέντζιτε ζα νίστο νενέ μπόραετ.

Εὐλογέστατε! Ὁ χείμαρρος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης θέλει γείνῃ εἰς τὰ ἐνταῦθα ἀκάθεκτος ἐὰν δὲν λῃφθῶσιν ἰσχυρὰ μέτρα. Πολλοὶ σλαβοβούλγαροι ἐσπούδασαν καὶ σπουδάζουσιν εἰς Ἀθήνας, καὶ τοῦ καιροῦ προϊόντος, μετὰ τῆς γλώσσης συμμορφώνονται καὶ τὰ ἤθη, καὶ ἑπομένως ἡ ἐθνικότης συγχωνεύεται μὲ τὰ αἰσθήματα.

Καὶ ὁ ἐμὸς ἀδελφὸς τὸ θέρος τοῦτο ἐπανακάμπτων ἐξ' Ἀθηνῶν, ὅπου τρία ἔτη μόνον ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἐσπούδασεν τὴν ἑλλ. φιλολογίαν, διέβη εἰς τὴν ἐν Ἄθῳ Μονὴν τῶν Ζωγράφων, πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Ἱερομονάχου Παρθενίου χρηματίσαντός ποτε παρ' ἐμοὶ μαθητοῦ, καὶ τελευταῖον σπουδάσαντος ἐν Ῥωσσίᾳ, σκοπὸν προτιθέμενος νὰ τὸν πείσῃ πρὸς ἐξακολουθίαν τῆς σλαβικῆς φιλολογίας ἐν Ῥωσσίᾳ. Ἀλλὰ κατὰ τὸ παρὸν διελθὼν μόνον τὴν σλαβο-ρωσσικὴν γραμματικὴν καὶ συντακτικὸν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα. Ὁ δὲ Παρθένιος τοῦ εἶπε ταύτην τὴν ὑπόσχεσιν (ἐὰν εἶναι ἀληθὴς καὶ αὕτη). »Διὰ τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματός μου ἐξώφλησα τὰ διὰ τόκου ὀφειλόμενα χρέη μου (διότι μὲ τοκισμένα χρήματα ἐσπουδάσαμεν) εἰς τριετὲς διάστημα, καὶ ἑπομένως ἔχω τὰ μέσα μετὰ τριετίαν, νὰ σὲ ἀποστείλω εἰς τὰ ἐν Ῥωσσίᾳ πανεπιστήμια.« Ἔφερεν ἐκεῖθεν ὁ ἀδελφός μου δύο βιβλία Μουσικῆς Βουλγαρ. καὶ Εὐαγγέλιον Βουλγαρ. τὰ ὁποῖα ἀφιέρωσεν ἐν τῇ πατρίδι μου Στρούγᾳ, ὅπου, ὡς μοὶ γράφει ὁ ἀδελφός μου, ἀναγινώσκεται τὸ Βουλγαρ. εὐαγγέλιον ἀνὰ πᾶσαν Κυριακὴν, μὲ μεγάλην εὐχαρίστισιν τῶν ἀκροατῶν, ὑπὸ τινος ἱερέως γνωρίζοντος τὴν σλαβονικὴν.

Καὶ κατὰ προτροπήν μου ἐπείσθησαν ὅ τε ἑλληνοδιδάσκαλος ἐν Στρούγᾳ καὶ μαθητής μου, καὶ ὁ παπὰ Ἰωάννης νὰ εἰσάξωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς πρῶτον τὴν Βουλγαρικὴν, ἐὰν εἶχαν βιβλία προκαταρκτικὰ ταύτης τῆς γλώσσης οἷον ἀλφαβητάρια, Γραμματικήν, Συντακτικόν, Ἀριθμητικήν, καὶ Γεωγραφίαν καὶ σᾶς βεβαιῶ ὅτι ἤθελε γίνῃ ἀρχὴ καλὴ ἀπὸ τὴν δυτικωτάτην Μακεδονίαν. »Στιβαρᾶς χειρός ἅπαντες χρήζομεν«. Οἱ δὲ εἰς τὰ αὐτοῖς ἐμπορευόμενοι κ. κ. Πέτρος Α. Δυμήσοβη, Δημήτριος Κ. Παγωνίδης δύνανται νὰ σὲ πληροφωρήσουν περὶ τῶν μικρῶν αἰσθημάτων μου, τῆς φιλογενείας, καὶ τῆς Κυρίας Ἰσχνῆς . . .

Ἐὰν δέ ποτε ἀξιωθῶ ἀπαντήσεώς σας, αἱ ἐπιστολαὶ ἐξασφαλίζονται δια τοῦ κυρίου Δ. Παγωνίδου, Πέτρου Α. Δημήσοβηκ, συσταινόμεναι πρὸς τὸ ἐν Βιτωλίοις κατάστημα τῶν κυρίων αὐταδέλφων Ρόμπη καὶ υἱῶν.

Εἶμαι δε ὁ διὰ παντὸς σεβόμενος ὑμᾶς.

ὅλως ὑμέτερος
Δημήτριος Μηλαδύνης.

Прѣводъ.

20 Августъ 1852 Битоля.

Достопочтени Александръ Екзархъ,

Доброто Ви име служи за гордость на всички словѣнобългари въ Европейска Турция. Привличашъ почетьта на нашитѣ еднородци чрѣзъ чистосърдечната си ревность спрямо тѣхъ. А патриотическото ти чувство желая да се разнася като свѣткавица къмъ всички нѣкога славни, а сега възкресващи отъ тинята на невѣжеството наши еднородци, потомци на илириеца Кохледа и на силния Стефанъ Неманя и останалитѣ.

О! каква епоха по-сгодна отъ всѣкога, за да се съкрушатъ желѣзнитѣ обрѫчи на закоренѣлото невѣжество. Всесияйната сѣверна звѣзда, прѣдназначена отъ Бога, не е всевидима, за да опѫтва еднородцитѣ, както нѣкога огнения стълбъ на Мойсея.*)... Не е ли настоящата епоха, прѣзъ която се водимъ, като чрѣзъ рѫка на Вишния, за възкачвание къмъ златния ни вѣкъ, на просвѣщението? Страшния гигантъ на деня нѣма ли да счупи гнилия черепъ на аномалията и разпръсне мъглата за напрѣдъка? А прѣчкитѣ на тукашния словѣнски напрѣдъкъ не сѫ нито незначителни, нито малки и, сравнително съ другитѣ, може би, най-значително е гръцкото духовенство, което е всѣкога, на всѣкѫдѣ е, и ще бѫде активна машина противъ словѣнския язикъ (ама съ име божио не ке дочекаетъ) и споредъ пословицата нуждно е (на зълъ търнъ, зла копачка). Ти пиша свободно за съотечественикътъ и ученикътъ ми Андроника Д. Иосифчевъ, когото ти прѣпорѫчвамъ като благороденъ и честенъ.**)

Нека ми бѫде простено да кажа нѣкои юношески наблюдения. Шестѣ осмини почти на Македония, които се населяватъ отъ едноязични българи, всички се учатъ на елинскописмо и отъ еллинитѣ се наричатъ еллини, освѣнъ на сѣвернитѣ словѣни, които напрѣдватъ на словѣнски [язикъ].

Нѣкои си руски пѫтешественикъ по име Викторъ Григоровичъ, професоръ въ Казанъ,[1]) съ голѣмо удивление видѣ сло-

*) Съ тѣзи думи подразбира Русия.

**) *Андроникъ Д. Иосифчевъ* е роденъ въ 1814 г. въ гр. Охридъ. Първоначалното си образование е получилъ въ родния си градъ; билъ е ученикъ на Д. Миладиновъ, а впослѣдствие и неговъ сподвижникъ. Слѣдвалъ е една година въ Атина, кѫдѣто е ходилъ да попълни образованието си, като слушатель въ историческия факултетъ. Учителствувалъ е 45 години изъ разни градове на Македония, отъ които 24 години въ родния си градъ. Помина се на 20/IX 1901 год. въ София.

[1]) Професоръ Викторъ Ив. Григоровичъ се числи къмъ най заслужилитѣ руски слависти. Той е роденъ въ 1815 г. въ гр. Балта, кѫдѣто и получилъ основното и срѣдното си образование; а слѣдъ туй той свършилъ Харковския университетъ, дѣто се занималъ усърдно съ

вѣнски книги въ Охридъ, въ отечеството ми Струга, въ Прѣспа и пр. и пр. Като че ли не сж били извѣстни на Европейскитѣ народи тукашнитѣ българи, нъ считани отъ тѣхъ като нѣкой чуждъ народъ. Като прѣподавахъ азъ Тукидида въ Охридъ, възкликна (Григоровичъ) съ възторжено удивление: „нели наши братъ сте"? И като че ли бълнуваше и не вѣрваше, че за майчинъ и прадѣдовъ язикъ имаме словѣнския. Като стигнахме и двамата въ татковината ми Струга на вечерьта, заповѣда на старата ми майка да пѣе [богарска пѣсма], която и я записа. И настоятелно ме помоли да напиша на тукашния говоримъ [язикъ] българска граматика и я очаква въ Виена, кждѣто нѣкои гърчуляги и албанци отъ околнитѣ мѣста на татковината ми, подбудени отъ нѣкои, му нанесли несправедливи обвинения

философия и класическа филология. Въ 1839 Григоровичъ билъ повиканъ въ Казанъ, за да заеме катедрата по словѣнскитѣ нарѣчия, и въ 1840 г. прѣдставилъ кандидатското си съчинение: *»Изслѣдванія о церковно-славянскихъ нарѣчіи«*. Слѣдъ задгранична научна разходка той издържалъ и магистерска дисертация *»Опитъ изложенія литературы словень въ ея главнѣйшихъ эпохахъ«*. Това е било първото научно съчинение въ Русия за словѣнската литература отъ точка зрѣние на словѣнската взаимность.

Въ 1844 год. В. Ив. Григоровичъ се опжтилъ въ командировка изъ словѣнскитѣ земи, кждѣто и прѣстоялъ $2^1/_2$ г. прѣимуществено въ прѣдѣлитѣ на Европейска Турция. Тогава той посѣтилъ: Цариградъ, Св. Гора, Солунъ, Енидже-Вардаръ, Воденъ, Битоля, Прѣспа, Рѣсенъ, Охридъ, мънастиря Св. Наумъ, Струга, Слѣпченския мънастиръ, Прилѣпъ, мънаст. Трѣскавецъ, Велесъ, Скопье, Щипъ, Радовищъ, Струмица, Петричъ, Сѣресъ, Демиръ-Хисаръ, Мелникъ, Джумая, Рила, Дупница, София—Бояна, Пловдивъ, Карлово, Калоферъ, Казанлъкъ, Шипка, Габрово, Търново и Свищовъ. Това научно пжтешествие на проф. В. Григоровича е епохално за словѣнската наука на южнитѣ словѣни. Съ това той повдигна много на високо възбудения научень интересъ за проучването миналото на словѣнитѣ въ Балканския полуостровъ. Благодарение на изслѣдванията на Григоровича, тогава славния П. Шафаржикъ обнародва Rozkvět Slovanske literatury v Bulharsku (Разцвѣтъ на словѣнската литература въ България). Изобщо извѣстията за открититѣ отъ него стари паметници на южнитѣ славѣни послужиха, за да се направи голѣма стжпка напрѣдъ. А съчинението му: »Очерк. пут. по Европейской Турціи« остава класическо. Въ 1849 г. В. Григоровича намираме въ Москва съ драгоцѣнна колекция отъ старословѣнски ржкописи, която му спомогна твърдѣ много да възбуди интересъ и за словѣнската палеография. Слѣдъ като е прѣподавалъ въ разни руски университети до 1876 г., прѣди да види освобождението на България, която толкова обикналъ, починалъ внезапно на 19 декември въ Елизаветградъ, дѣто се билъ оттеглилъ, за да прѣкара старинитѣ. В. Ив. Григоровичъ заедно съ Ѳ. И. Буслаева и други е основателя на научното историческо *славянофилство* въ противоположность на Московското полуфилософско и полупоетическо *славянофилство*. Неговитѣ научни трудове сж проникнати отъ дълбока самостоятелность и оригинално мировъзрѣние. Въ изучването на Византия и на словѣнството Григоровичъ указа на науката обширно и плодовито поле. По обширни свѣдения за Григоровича любителитѣ ще намѣратъ въ »Историческіи вѣстникъ« 1892 г. No. 12 отъ Кирпичниковъ въ статията: »В. И. Григоровичъ и его значеніе въ исторіи русской науки«; а сжщо и въ »Славянское Обозрѣніе« (1892, іюль и слѣд.)

и го нарекли крадецъ на книги. Когато въ сѫщность съ удоволствие съотечественицитѣ ми дадоха му нѣкои книги. Съ това подразбирамъ, че »гърцитѣ и френцитѣ за нищо не ни бораетъ«.

Разумни! Пороятъ на еллинския язикъ ще стане за тукашнитѣ мѣста неудържимъ, ако не се вематъ силни мѣрки. Мнозина словѣнобългари сѫ се учили и се учатъ въ Атина и съ врѣме съ язика се сформируватъ и нравитѣ, а слѣдователно и народностьта се смѣсва съ чувствата. И моя братъ това лѣто се връщаше отъ Атина, кѫдѣто само три години учи въ университета еллинска филология, замина за Зогравския мънастиръ въ Св. Гора, за да се срѣщне съ иеромонаха Партения, който бѣ нѣкога при мене ученикъ, и който напослѣдъкъ се училъ въ Русия, като съмъималъ намѣрение да го склони да продължи (да учи) словѣнската филология въ Русия. Нъ понастоящемъ, като прѣминалъ само словѣноруската граматика и синтакса, се върна въ отечеството. А Партений му далъ такъво обѣщание (дали това е вѣрно): »Чрѣзъ учителското занятие изплатихъ вземенитѣ пари съ лихва (защото се училъ съ взети пари подъ лихва) въ тригодишно растояние; слѣдователно, слѣдъ три години ще имамъ срѣдства да те изпратя въ русскитѣ университети«. Оттамъ братъ ми донесе двѣ книги българска мусикия (псалтикии] и едно българско евангелие, които подари на отечеството си Струга, кѫдѣто, както пише братъ ми, се чете българското евангелие прѣзъ всѣка недѣля, съ голѣма благодарность на слушателитѣ, отъ единъ свещеникъ, който знаелъ словѣнски [язикъ]. И по мое побуждение склониха, както класния учитель въ Струга и мой ученикъ, тъй и попъ Иванъ да въведатъ на ученицитѣ първо български (язикъ), ако имаха книги за започване на този язикъ, като напримѣръ: буквари, граматика, синтакса, аритметика, география и ви увѣрявамъ, че щѣше да стане добро начало отъ най-западната Македония. »*Всички се нуждаемь отъ крѣпка ржка*«. Търгуващитѣ тамъ (въ Цариградъ) г. г. Петръ А. Димзовъ, Димитръ К. Паунчевъ могатъ да ви увѣдомятъ за незначителнитѣ ми чувства (?), за благородието и за г-жа нѣмотията.

Ако нѣкога се удостоя съ вашъ отговоръ, писмата се осигуряватъ чрѣзъ г-на Д. Паунчевъ, Петръ А. Димзовичъ, прѣпращани до заведението на г-да братя Робеви и синове въ Битоля.

Оставамъ винаги Васъ почитающъ,

съвсѣмъ Вашъ:

Димитръ Миладиновъ.

Братя Миладинови.

Името на Братя Миладинови е доста популярно у насъ, поне между що-годѣ по-образованитѣ българи. Нъ струва ни се, че тази извѣстность на двамата братя се дължи повече на хубавото Вазово стихотворение за тѣхъ, отколкото на тѣхната обществена дѣйность, завършена съ такъва трагичность. А животътъ и дѣйностьта на братя Миладинови заслужва да се знаятъ по-добрѣ. Тѣ сж едни отъ първитѣ жертви, що даде нашиятъ народъ за своето национално свѣстяване и духовно освобождение.

Доста се е писало за тѣзи именити събиратели на нашето народно творчество и горещи дѣйци по събуждането на българския духъ въ Македония, нъ пълна и обстойна биография за тѣхъ до день-днешенъ ние нѣмаме. Най-добриятъ и най-близъкъ тѣхенъ познавачъ и съработникъ, г. К. Шапкаревъ, изнесе наистина доста факти и свѣдения за тѣхния животъ и дѣйность, нъ за една пълна биография тукъ има още много да се желае. Самъ г. Шапкаревъ съзнава много добрѣ това, затова и труда си за живота и дѣйностьта на своитѣ съотечественици той нарече «Материали за животоописанието на приснопаметнитѣ Братя Хр. Миладинови, Димитрия и Константина» (издание по случай 25-годишнината отъ мжченишката имъ смърть). Съ такъвъ насловъ той тъкми да обнародва труда си и по случай на 50-годишнината отъ смъртьта на двамата братя *), ако и да е внесълъ въ него доста поправки и добавки.

Очаквайки обнародването на цѣннитѣ въ всѣки случай «Материали» отъ г. К. Шапкаревъ и една пълна и обстойна биография на първитѣ самоотвержени македонски дѣйци, ние за сега ще дадемъ на четцитѣ на това списание само единъ кратъкъ очеркъ за живота и дѣйностьта на Димитъръ Миладиновъ, като ще засегнемъ пжтемъ по-важнитѣ моменти отъ живота и на по-младия му братъ Константина.

Димитъръ Миладиновъ се родилъ въ 1810 г. въ градеца Струга. Баща му, Христо Миладиновъ, билъ простъ, нъ ученолюбивъ човѣкъ, грънчарь по занятие. Тойималъ 6 синове, отъ които Димитъръ билъ най-голѣмиятъ, а Константинъ най-малкиятъ. Освѣнъ въ Струга Димитъръ се е училъ, като послушникъ, въ мънастирската школа при Св. Наумъ, а послѣ въ Охридското елинско училище при даскалъ Димитрия Мокрянина, албанецъ, прадѣдо на извѣстното сѣмейство Генадиевци. Слѣдъ това станалъ учитель въ Охридъ и учителствувалъ двѣ години (1830—1832 година). Слѣднята година

*) Тя се пада слѣдъ три години, прѣзъ 1912 год.

подиръ това той прѣкаралъ като книговодитель на една търговска фирма (Зографовци) въ Дурусъ (Дурацо). Ламтящъ за по-висока наука, отъ Дурусъ Димитъръ заминалъ за Янина, дѣто слѣдвалъ двѣ-три години. Тукъ той усъвършенствувалъ знанието си на гръцкия езикъ и литература, станалъ »изреденъ» елинистъ, изучилъ доста добрѣ италиянския езикъ, а донѣгдѣ и френския. Въ Янина той се запознalъ съ Иоакима, тогава епископъ при Янинския митрополитъ, а слѣдъ врѣме Цариградски патриархъ, който ще рѣши смъртьта му въ цариградския затворъ. Подготвенъ добрѣ за учитель, Димитъръ Миладиновъ слѣдъ това учителствувалъ редъ години въ разни градове изъ Македония — въ Охридъ, Струга, Битоля, Кукушъ и пр., като реформиралъ доста много прѣподавателската система. Прѣподавалъ, разбира се, по гръцки, като не прѣнебрѣгвалъ и майчиния български езикъ, съ който си служелъ за разяснение на онова, що остаяло неясно за ученицитѣ му. Какъвъ внушителенъ учителски талантъ ималъ Димитъръ, за това свѣдочатъ многобройнитѣ негови ученици, мнозина отъ които отпослѣ изпжкнаха като отлични народни дѣйци. Доста е да споменемъ тукъ само имената на Панарета Пловдивски, на брата му Д-ръ Конст. Мишайковъ и на Партения Полянино-Кукушки, а послѣ Нишки; неговъ отличенъ ученикъ е билъ и братъ му Константинъ, който сжщо така е ходилъ, на братова издръжка, за по-висока наука въ Янина, дѣто слѣдвалъ три години. Прѣзъ това врѣме, сир. догдѣто Константинъ слѣдвалъ въ Янина, Димитъръ учителствувалъ въ Магарево, голѣмо и хубаво влашко село близу до Битоля. Свършилъ Янинското училище, Константинъ станалъ учитель въ влашкото село Търново, 2 — 3 к. м. далечъ отъ Магарево. Слѣдъ двѣгодишно учителствуване на двамата братя въ найблизско съсѣдство, Димитъръ наредилъ работата тъй, че осжществилъ горещото желание на младия си братъ, като го изпратилъ за висша наука въ Атинския университетъ; срѣдствата за това дали магаревчани,—срѣщу бѣдната заплата на двамата братя. Въ Атинския университетъ Константинъ слѣдвалъ три години. Слѣдъ това той станалъ учитель въ Магарево, на мѣстото Димитриево, който станалъ учитель въ Битолското гръцко централно училище и учителствувалъ двѣ-три години (до 1854 г.) (Още прѣзъ първата година отъ учителствуването въ Битоля изпратилъ горното писмо до Ал. Екзархъ, съ което иска български книги за да въведе български езикъ въ западнитѣ крайща на Македония). (Бѣл. на ред.).

*

Но да прослѣдимъ по-нататъкъ главнитѣ моменти отъ послѣднитѣ години на живота му. Прѣзъ 1855—56 год. Димитъръ Миладиновъ виждаме секретарь на гръцкия владика въ Херцеговина (Мостаръ). Какъ е дошло да заеме той тая длъж-

ность, не знаемъ; нъ случаятъ билъ прѣкрасенъ, за да се запознае съ най-близкитѣ на българитѣ славяни — сърби и хървати, възмогнати вече доста въ своето национално просвѣщение. Димитъръ изходилъ Босна, Херцеговина и Славония. Въ Карловецъ той така близко се запозналъ съ професоритѣ на тамкашната духовна семинария, че му била прѣдложена катедрата по гръцки езикъ. Нъ той, неизвѣстно по какви съображения, не приелъ това.

Прѣзъ слѣдующата година виждаме го учитель въ Прилѣпъ, дѣто учителствувалъ заедно съ Ивана Жинзифовъ и сина му Ксенофонта (помощникъ на баща си). И тукъ Миладиновъ оставилъ добри спомени у ученицитѣ си. Слѣдъ класнитѣ занятия той често извеждалъ ученицитѣ си вънъ на разходка, дѣто слѣдъ извѣстни игри и физически упражнения, запознавалъ ги, подобно на Питагора, нагледно съ много нѣща отъ онова, що се учело по География, Ест. история, Физика, и пр. Тукъ той направилъ пръвъ пѫть опитъ за въвеждане на ланкастерската метода; нъ съ това възбудилъ голѣмо негодувание у старошколцитѣ — наустничари, които, на чело съ учителитѣ си, втурнали се единъ день въ училището, и унищожили всичко нововеденo.

Прѣзъ 1857/58 г. Димитъръ Миладиновъ и Райко (Ксенофонтъ) Жинзифовъ били поканени за учители въ Кукушъ. Тукъ и двамата се запрѣтнали съ всичката си енергия и ревность да насадятъ учение въ училището на роденъ, български езикъ, и да въведатъ служба въ църквата — на славянски. У Димитра Миладиновъ възникналъ планъ за широка просвѣтна работа чрѣзъ работници възпитани и обучени въ славянобългарски духъ. За тази цѣль и по негово залѣгане били изпратени на учение въ Русия братъ му Константинъ, Р. Жинзифовъ, Конст. Станишевь, Никола Дели-Ивановъ, Георги п. Стаменовъ (отъ Кукушъ), Андрея Стояновъ (отъ Воденъ) и др. Едноврѣменно съ това изпращалъ много момчета на българско учение въ Цариградското българско училище, па ималъ грижата да изпраща въ Струга и разни български учебни издания, като буквари, свещени истории и други прочитни книжки.

Всичко това не е могло да не забѣлѣжи фанариотското око на Мелетия, тамкашенъ гръцки владика, който билъ въ явна борба съ кукушани. Тази борба, захванатa на 25. декем. 1857 г., тъкмо съ пристигането на Миладинова и Жинзифова, се водила двѣ години и се завършила, както е знайно, доста печално: кукушани се отметнали отъ патриаршията, за да приематъ унията съ католическата църква. Димитъръ Миладиновъ,

*) Тамо той слисалъ професоритѣ съ дълбокото си знание на гръцки езикъ. Запитанъ, гл. πλέω гръцка дума ли е? той отговорилъ: словѣнска, отъ сѫщия коренъ, отдѣто имаме: плувамъ, пловецъ и пр. Гърцитѣ казвали: νέω, отдѣто νῆσα — патица, ναῦς — корабъ.

ревностенъ българинъ и строгъ въ своето православие, не можалъ да вземе страната нито на гърци нито на папищаши; ето защо той една нощь скритомъ напусналъ Кукушъ, и се озовалъ въ родния си градецъ Струга, дѣто, за голѣма своя радость видѣлъ, българския езикъ въведенъ въ училище и църква.

Кѫсо, нъ съ значение е било врѣмето, което Димитъръ Миладиновъ прѣкаралъ въ Кукушъ. Отъ тукъ той се запознalъ кое лично, кое писмено, съ много видни български дѣйци. По негова инициатива и залѣгане слѣдъ 3 — 4 год. се издигнало тамъ ново здание за основно училище и се отворило дѣвическо училище.

Въ Струга станалъ учитель отъ началото на уч. 1859. г. на мѣстото на К. Шапкаровъ, неговъ зеть (водѣлъ дъщеря му), който драговолно му отстѫпилъ мѣстото си, като самъ заминалъ за учитель въ Охридъ. Прѣзъ мѣсецъ декември сѫщата година избухнала борбата въ Охридската епархия за български митрополитъ. То е било слѣдъ смъртьта (25. дек.) на добродушния владика Иоаникия, родомъ албанецъ.

На 27. декември по тоя случай Димитъръ Миладиновъ се отзовалъ въ Охридъ. Писали се двѣ, три молби до патриаршията, за да изпрати български митрополитъ (посочвали се Иларионъ Макариополски, Аксентий Велешки и архим. Антимъ, сетнѣ епископъ Видински). Патриаршията не обърнала никакво внимание на това. Затова пъкъ писала въ Охридъ, че изпраща своя великъ архимандритъ, Мелетия (за да образува тамъ нова, гърко-владишка партия, та той да разклати единодушието на българитѣ въ Охридъ). Това страшно огорчило и ядосало охридчани, които много добрѣ познавали пороцитѣ и злоупотрѣбленията на Мелетия отъ врѣме на неговата битность въ качество на протосингелъ при прѣждебившия митрополитъ въ Охридъ Дионисия. Протестирали съ 12 хил. подписа и 500 печата — че не искатъ Мелетия. Нищо не помогнало. Патриаршията си останала на своето, и Мелетий, тъкмо на Великденъ, пристигналъ въ Охридъ, посрещнатъ само отъ тримачетирма души ядката на бѫдащата гъркоманска партия тамъ. На 4. априлий охридчани отправили втори протестъ, съ който категорично се казвало на патриаршията: понеже тя се отнася не като майка, а като мащеха спрѣмо тѣхъ, то тѣ не щатъ да я признаватъ вече като своя майка. Между това Мелетий заедно съ нѣколцината охридски и стружки изверги пусналъ въ ходъ всевъзможни интриги, клевети и подкупничества, за да се задържи въ епархията. Главенъ борецъ тукъ билъ Димитъръ Миладиновъ. Той наистина работѣлъ въ Струга, нъ много пѫти прѣскачалъ въ близкия Охридъ, за да слѣди борбата, да насърдчава, съвѣтва и залѣга за въвеждане на българския езикъ въ тамкашното училище, и славянски езикъ въ черква; по негово побуждение се открило махленското (въ «Кошишча») българско училище. Едноврѣменно съ това той

«Цариградски вѣстникъ».

Сѫщата година Миладинову била възложена отъ Цариг. бълг. община много важна работа—да обиколи Македония съ цѣль да събира помощи за новостроещата се въ Цариградъ българска църква. Всѣки може да си прѣдстави, съ каква ревность ще да е изпълнилъ тая си мисия пламенният патриотъ. Тази обиколка, казва г. К. Шапкаревъ, и го погуби. Обиколката му се свършила до м. октом. 1860 г. Между това Мелетий не е стоялъ въ бездѣйствие. Той готвѣлъ своитѣ козни и клевети противъ него. Това сѫ знаяли мнозина отъ Миладиновитѣ приятели, и затова сѫ го съвѣтвали да бѣга отъ Струга. Нъ той, било че не вѣрвалъ въ това, било че не искалъ да слуша, не вземалъ никакви мѣрки. На 16. февр. 1861. г. дошелъ въ Охридъ Абидинъ бегъ, албанецъ (тоска), жандармерийски бинбашия, съ цѣль ужъ да дири нѣкакви злосторници, които запалили прѣди нѣколко врѣме кѫщата на Робеви. Още сѫщия день прѣзъ нощьта той съ едно отдѣление конни стражари отишелъ въ Струга, взелъ съ себе си свещеника Ив. Сакелариевъ и коджабашията Ив. Кокошковъ, заградилъ кѫщата на Димитъръ Миладиновъ, влѣзълъ въ дома му и го вдигналъ отъ легло, като прѣтърсилъ цѣлата кѫща и напълнилъ нѣколко чувала съ книги. Всѣки може да си прѣдстави каква олелия е било това за нещастното сѣмейство на арестувания!—Подиръ малко арестували още двѣ лица, най-влиятелнитѣ слѣдъ Миладинова—Георгия Чакъровъ и Ив. Евровъ (учитель). На разсъмване на 17. февр. тримата арестувани, заобиколени отъ конитѣ стражари на чело съ Абидина, били доведени въ Охридъ. Евровъ на другия день билъ пустнатъ, Чакъровъ два дена слѣдъ него, а Димитъръ Миладиновъ, обвиненъ като «царски душманинъ», съ мазбата отъ Охридския «Идаре-Мезличи», конвоиранъ отъ четирма стражари, билъ откаранъ за Битоля. Както дордѣ е билъ въ затвора въ Охридъ, тъй и при откарването му за Битоля, властьта не дала никому да се доближи до затворника. Само отдалечъ двамина (единъ отъ тѣхъ К. Шапкаревъ) съ сълзи и плачъ го сподирили 4-5 километра вънъ отъ града. Споредъ разказа на г. К. Шапкревъ, Д. Миладиновъ билъ много бодъръ, сѣкашъ че отивалъ на сватба, а не въ затворъ, отдѣто нѣмало вече да се върне ... Можеби се е лъгалъ, клетникътъ, че съ своята невинность, ще бѫде оправданъ прѣдъ сѫда; а може-би туй ще да е било високъ подйемъ на неговия духъ, че отива жертва на народа си; — и това ще да е именно истината, защото на това именно сочатъ думитѣ му, отправени съ рѣшителенъ жестъ при раздѣлата къмъ придружащитѣ го отдалечъ близки нему двѣ лица:

«Що така сте се уплашили, дѣца? Една шепа кръвь е чо«вѣшкия животъ, — турена въ едно ваганче; скърши ва«ганчето и ще истече кръвьта, заедно съ нея и животътъ. За «толко ли ще се уплаша? Азъ отивамъ на вѣрна смъртъ, нъ «народътъ български, за когото съмъ ратувалъ и за когото ще

«умра, нѣма да умре заедно съ мене. Той ще остане и подиръ «мене, и единъ день ще въскресне величественъ. Тогава той «ще оцѣни и моята кръвь! Азъ посѣхъ сѣмето, а вие бѫдете «живи да пожнете плода му».

Разбира се, че това не ще да сѫ буквално изказани отъ смѣлия народенъ борецъ думи; нъ че той е изказалъ такива мисли съ подобни изрази, въ това ние ни най-малко не се съмнѣваме.

Въ Битоля Димитъръ Миладиновъ лежалъ около три мѣсеца — отъ 21 февруарий до срѣдата на м. май, въ най-лошия затворъ. Изслѣдванъ билъ и сѫденъ отъ криминалния сѫдъ (Дженаатъ Мезличи); прѣтърсени били грижливо всичкитѣ му книги, книжа и писма отъ особена комисия, въ която е влизалъ и битолскиятъ владика Венедикъ, заклетъ гонитель Миладиновъ. Както при изслѣдването, така и въ сѫда Миладиновъ се държалъ бодро и знаелъ, какво да отговаря, за да не попадне въ нѣкое противорѣчие; сѫщо и въ книжата му не се намѣрили елементи за обвинение. И при всичко това той не билъ оправданъ. Защо? Никой до сега не е можалъ да узнае това.

Самъ той пишелъ, наистина, до приятелитѣ си по нѣкоя открита записчица, писана съ моливъ и съ «алегорично съдържание», отъ което мѫчно можело да се разбере нѣщо положително. Никакъвъ човѣкъ—приятель не допущали до него. Само хора отъ католишката пропаганда имали достѫпъ въ затвора. И тѣ сѫ го увѣщавали, навѣрно, да прибѣгне до тѣхно ходатайство, чрѣзъ което лесно можелъ да бѫде освободенъ.*) И приятелитѣ му добрѣ разбрали, че само една дума: «католикъ» отъ негова страна, могла да го освободи. «Нъ азъ нѣма да остана по-долу отъ Макавея Елеазара», пишелъ имъ той, «който умрѣ за вѣрата си».

Разбира се, че единъ такъвъ човѣкъ, какъвто билъ Димитъръ Миладиновъ, не е могълъ да бѫде безъ застѫпници въ Битоля. Такива сѫ били именно братя Робеви, особно Димитъръ Робевъ, които, като влиятелни граждани сѫ направили редъ постѫпки прѣдъ криминалния сѫдъ (прѣдставляванъ отъ Ахмедъ ефенди, Ахмедъ Расимъ, по сетнѣ Софийски мютесарифинъ и Абдулъ Керимъ-паша тогава Битолски валия), като рѣшили да си послужатъ дори съ рушвета, безъ който въ Турция не могло да се даде правда. И Миладиновъ щѣлъ да бѫде освободенъ. Нъ ето че Венедикъ и Мелетий подушили това, и сполучили чрѣзъ рушветъ да издѣйствуватъ отъ Битолския валия да се продължи арестътъ на Миладинова още за три седмици. Прѣзъ това врѣме Милетий изковалъ най-ковар-

*) По този пѫть именно извѣстенъ единъ книгопродавецъ българинъ отъ Свищовъ, В. Манчевъ, арестуванъ едноврѣменно и въ сѫщия затворъ съ Миладинова, билъ освободенъ.

ното обвинение: съ махзаръ, скрѣпенъ съ подписитѣ и печатитѣ на всички първенци и мухтари отъ епархията, взети съ измама*), той обвинилъ Миладинова като *руски агентъ*, слѣдователно голѣмъ политически врагъ на държавата. Този махзаръ билъ изпратенъ бърже съ нарочитъ човѣкъ (съ протосингела Антима, сетнѣ Дебърски владика) до Патриаршията. Щомъ получила този махзаръ, Патриаршията съ особенъ такриръ го прѣпратила на Портата, която, безъ да съгледа фалшификацията намахзара, взела актъ отъ сериозното му съдържание и веднага телеграфирала на битолския валия, да се изпрати веднага Миладиновъ въ Цариградъ. Така той билъ задигнатъ нощемъ отъ затвора, и подъ строгъ конвой отведенъ за Солунъ, а отъ тамъ за Цариградъ. Прѣзъ това му пжтуване само въ Солунъ, случайно и при това отдалечъ, той билъ съгледанъ отъ нѣкои негови познати кукушани.

Доведенъ въ Цариградъ, и затворенъ въ *Голѣмото Заптие*, неговата гибель била осигурена. Той се намиралъ тъй близу до онова хищническо логовище, което се вика Фенеръ! Деветь мѣсеца нещастниятъ родолюбецъ лежалъ въ тъмния затворъ, безъ да бжде споходенъ отъ никой свой познатъ и приятель. Никакво приближаване до него не било позволено. Нѣкоя и друга записчица, що могълъ да изпрати отъ затвора, могли да обаждатъ на приятелитѣ му само въ най-общи думи за мжкитѣ му . . .

Между това, Константинъ, свършилъ наукитѣ си въ Москва, заминалъ за Австрия и напечаталъ съ щедритѣ срѣдства на извѣстния великъ хърватинъ Щросмайеръ «Сборникъ отъ български народни пѣсни». (Загребъ, 1860 г.). Щомъ се научилъ за сждбата на брата си, побързалъ да иде въ Цариградъ, за да дѣйствува за освобождението му. Нъ токо-що пристигналъ тамъ, и него сполетѣла сжщата участь: на 28 юлий той пристигналъ, а на другия день билъ хванатъ и тикнатъ въ затвора.

И въ Цариградъ, както и въ Битоля, били направени сериозни постжпки отъ страна на влиятелни лица за освобож-

---

*) До такова безсъвѣстно срѣдство прибѣгналъ Мелетий, за да вземе тѣзи подписи и печати, че фактътъ изглежда просто като невѣроятенъ. Наговоренъ съ властьта и съ нѣколкото отчаяни охридски и стружки гъркомани, Мелетий написалъ единъ махзаръ до валията, съ който да се назначи за къръ-бюлюкбашия нѣкой си дебрянинъ, Сали-Демиръ, извѣстенъ като честенъ, способенъ и изкусенъ пазачъ на околията. Ей-този махзаръ билъ подписанъ и подпечатанъ съ въпроснитѣ подписи и печати. Мелетий откжсналъ оная часть, дѣто били подписитѣ печатитѣ, прилѣпилъ къмъ нея другъ листъ и написалъ върху него обвинителния рапортъ за Миладинова. — Че Мелетий билъ способенъ да върши подобни фалшификации, той доказа още по-очебийно по-сетнѣ, по врѣме на Санстефанския договоръ, когато съ фалшиви печати отъ цѣлата епархия удостовѣряваше прѣдъ Европа, че населението въ Епархията *му* (!) не било българско. И това се вижда невѣроятно, нъ охридчани много добрѣ знаятъ, кой прави тия печати.

дението на двамата нещастници. Нъ гъркофанариотската злоба излѣзла по-силна отъ всѣко застѫпничество и по-бърза и отъ царска заповѣдь. Като подушилъ, че жертвитѣ ще се изскубнатъ изъ ноктитѣ му, Фенеръ побързалъ да тури насилственъ край на живота имъ: на 7 януарий 1862 г. Димитъръ билъ задушенъ отъ неразгорѣли вѫглища голѣмиятъ братъ, а подиръ 4 деня и Константинъ. Погребението имъ се извършило безъ участие на никой тѣхенъ приятель или познайникъ. Само нѣкой-си Илия Славовъ, стружанинъ, намѣрващъ се въ Цариградъ отъ 18 години, случайно, като се научилъ за смъртьта на своитѣ съграждани, придружилъ останкитѣ имъ до гроба. Нъ и той на другия день изчезналъ безслѣдно. Така загинали двамата незабравими братя далечъ отъ милъ роденъ край, безъ да знае нѣкой поне гроба, дѣто почива скѫпиятъ имъ прахъ. Нъ ако тлѣннитѣ имъ останки останаха за винаги скрити за тѣхнитѣ братя, то тѣхното хубаво име остана да живѣе на вѣчни врѣмена въ народа, — въ този народъ, който създаде тази хубава мълва за трагичната смърть на двамата братя: — че тѣ умрѣли отъ радость, припаднали единъ другиму въ обятията, когато ги били освободили!

Въ горния кратъкъ животописенъ очеркъ посочихме всички по-важни моменти изъ живота на братя Миладинови, като се ползувахме изключително отъ ржкописното второ издание на »*Материяли за животописанието на братя Миладинови*» отъ г. К. Шапкаревъ, на любезната услуга на когото дължимъ сърдечна признателность. Четецътъ, навѣрно забѣлѣзва чувствителна празнота въ него. Напримѣръ, не се посочва какво нѣщо е подбудило Миладинови да събиратъ народни пѣсни и отъ кога сѫ захванали тѣ това. Въ Сборника имъ нищо не се говори за това. Само обнародваното тукъ писмо до заслужилия народенъ дѣецъ Ал. Екзарха, хвърля извѣстна свѣтлина върху този важенъ въпросъ. Отъ писмото се вижда, че Д. Миладиновъ се е срѣщалъ съ Викторъ Григоровичъ, когато той обикалялъ изъ Европейска Турция. Тази срѣща на Д. Миладинова съ заслужилия руски славистъ изглежда да е имала голѣмо значение за понатъшната му дѣйность. Д. Миладиновъ придружавалъ В. Григоровича при отиването му отъ Охридъ въ Струга, кѫдѣто руския ученъ прѣзъ 1844 г. накаралъ майката на Миладинови да пѣе българска пѣсенъ, която Григоровичъ и записалъ. Като имаме прѣдъ видъ, че въ сѫщото писмо се казва, какво В. Григоровичъ «настоятелно» го молѣлъ да напише граматика на мѣстния български говоръ и да му я изпрати въ Виена, то най-вѣрно ще бѫде, ако се допусне, че В. Григоровичъ ще да е билъ, който му внушилъ мисъльта да събира народни пѣсни, които овѣковѣчиха името имъ въ историята на новобългарската литература.

К. Карагюлевъ.

Александръ Екзархъ *).

Врѣмето на българското духовно-училищно и политическо възраждане отбѣлѣзва крупни личности, които оставиха на новитѣ български генерации споменъ за велики епохи и велики дѣла. Единъ отъ тия труженици на нашето черковно и училищно възраждане е Александръ Стоиловъ Бойоглу Екзархъ. Когато се публикува неговата архива българското общество ще има възможность да прѣцѣни грамаднитѣ заслуги, които Екзарха е принесълъ на своитѣ сънародници.

Александръ Екзархъ е роденъ въ 1808. г. въ Стара-Загора отъ видно българско семѣйство. Нѣкои отъ първенцитѣ на това сѣмейство сж носили титлата «Екзархъ», като прѣдставители на митрополита. Отъ тамъ и Александръ Стоиловъ е заелъ това име «Екзархъ».

Въ млади години, слѣдъ като свършилъ първоначалното си образование въ Стара-Загора, Александръ Екзархъ тръгналъ да странствува по Европа и въ 1836 год. той пристигналъ въ Парижъ, гдѣто се установилъ да слѣдва медицината, като стипендиантъ на турското правителство.

Важнитѣ политически събития тогава на изтокъ поглъщали вниманието на цѣла Европа. Младиятъ Екзархъ не можалъ да стои равнодушенъ, като гледалъ какъ се измъчва неговото отечество подъ ярема на турското владичество и на гръцкото духовенство. У него се явила идеята да помогне съ нѣщо на българитѣ и първата му мисъль била да посѣти видни прѣдставители на публицистиката и обществената и политическа мисъль и да ги запознае съ тогавашното състояние на българския народъ. Така постепено възникнали у него и редъ други идеи и планове, които съ примѣрно постоянство и патриотизъмъ той прилагалъ въ изпълнение.

Александъръ Екзархъ се срѣщналъ съ бѣлѣжитиятъ френски Историкъ Тиеръ, тогава президентъ министъръ на Лудовикъ Филипъ, съ Гизо, неговъ приемникъ, воделъ прѣписка съ Ламартина, давалъ на френското правителство изложения и мемоари, ту върху тогавашното състояние на народа ни, ту върху неговото минало, върху етнографията на българския народъ и пр. и пр. Благодарение на този неговъ трудъ, той успѣлъ найсетнѣ да заинтересува тъй сериозно френското правителство, щото послѣдното, особно подиръ Нишкото възстание рѣшило да изпрати знаменития академикъ Бланки да проучи на мѣсто

*) Горнитѣ кратки биографически бѣлѣжки сж извлѣчение, изъ неиздадена още интересна студия отъ г. Д. Йоцовъ, върху *„Александръ Екзархъ и неговитѣ заслуги къмъ българския народъ“*. Г-нъ Д. Йоцовъ е проучвалъ дълго врѣме цѣнната архива на А. Екзарха, която съдържа твърдѣ важни документи за нашето възраждание.

между българитѣ, положеиието на тоя страдалчески народъ. Александръ Екзархъ станалъ неговъ секретарь и драгоманинъ придружилъ го въ пѫтуването и го освѣтлилъ върху всичко, което е било въ полза на българитѣ.**)

Слѣдъ завръщането си въ Парижъ Екзархъ подновява своитѣ ходатайства прѣдъ френското правителство. Веднажъ той настоява да се дадатъ стипедии по търговията и земледѣлието на млади българчета, другъ пѫть той иска изпращането на френски консули въ България, трети пѫть той освѣтлява Парижкия кабинетъ върху задкулисната игра на Цариградското правителство съ обещанията си да даде правдини на българитѣ; послѣ, прѣдизвиква образуването на филантропически комитетъ, който издава манифестъ къмъ цивилизования свѣтъ, въ полза на българитѣ и пр.

Въ 1846 г. А. Екзархъ заминалъ за Англия; тамъ се срѣщналъ съ обществени и политически дѣйци, съ Робертъ Пилъ, Лордъ Абердинъ и други и апелиралъ къмъ тѣхъ да настоятъ въ Цариградъ да се дадатъ реформи за управлението на българитѣ. Отъ Лондонъ заминува за Петерсбургъ, прѣдставя три мемоари на императора, иска покровителството на Русия надъ българския народъ, изпращането на руски консули въ България, помощи за черквитѣ, повдига прѣдъ руското правителство черковния въпросъ, моли да се издѣйствува национална църква, освѣтлява Николая I върху маневритѣ на полския комитетъ въ Парижъ, на чело съ Чарторицки, който комитетъ прѣговарялъ съ турското правителство за да му позволи да пусне емисери на католическата пропаганда въ България, та по такъвъ начинъ да отдѣли нашенско отъ Русия и т. н.

Въ 1847 год. Екзархъ билъ вече въ Цариградъ. Тамъ той замислилъ какъ да използува връзкитѣ си да накара турското правителство да приеме българитѣ като държавенъ елементъ и да съгласи тѣхнитѣ интереси въ общиятъ интересъ

**) M. Blanqui въ съчинението си: *Voyage en Bulgarie* ето що пише за Ал. Екзарха на стр. VIII—IX. »Азъ нему длъжа, за гдѣто можахъ да изпълня въ всичката ѝ пълнота мисията, която ми бѣше повѣрена. Господинъ Александръ Стоиловичъ Екзархъ бѣ за мене нѣщо повече отъ единъ драгоманъ; той се показа единъ дѣятеленъ, интелигентенъ и прѣданъ другарь. Той е мислилъ, безъ съмнѣние, да изпълни едно патриотическо и свѣто дѣло, като благоприятствува съ всичкитѣ си сили да се издиратъ необходимитѣ срѣдства за поправянието на турското управление и за придобивание на симпатиитѣ на християнска Европа за тази величествена и опустошена страна, която се нарича *България*«. C'est à lui que je dois d'avoir pu remplir dans toute son étendue la mission qui m'était confiée. M. Alexandre Stoïlowitch Boüoglou Exarchos a été pour moi plus qu'un drogman; il s'est montré un compagnon actifs, intelligent et devoué. Il'a pansé sans doute acomplir une oevre patriotique et religieuse, en, favorisant de tous ses efforts des recherches destinées à signaler aux reparations du gouvernement turc et aux sympathies de l'Europe chretienne cette terre magnifique et desolée, qu'on appelle la Bulgarie.

на Османската империя. Скоро обаче той се разочаровалъ. Покрай това той взелъ вече живо участие въ просвѣщението на народа и въ черковната му борба, както и въ редактирането на *Цариградский вѣстникъ*, който издавалъ 13 години, и на цѣль редъ полезни за народа книги и на свои срѣдства подържалъ множество училища по разни мѣста изъ България и Македония. Тогава отправилъ до него въпросното съдържателно писмо и Д. Миладиновъ, който му иска български книги за да се въведе български язикъ въ училищата на нѣкои мѣста отъ западна Македония. Подиръ освобождението на България Ал. Екзархъ, — убѣденъ, че е заслужилъ на народа си— като почнало да се мълви, кой ще стане князъ на България, се обърна съ възвание къмъ български народъ отъ княжеството и изисква отъ него да го избере за свой князъ. Нъ слѣдъ несполуката, когато князъ Ал. Богориди биде назначенъ за Главенъ Управитель на Изт. Румелия, Ал. Екзархъ биде повиканъ телеграфически отъ Парижъ и назначенъ за префектъ на гр. Пловдивъ. А слѣдъ четиримѣсечно управление той биде назначенъ членъ на Върховното Административно Сѫдилище; тази длъжность заемалъ и прѣзъ 1884 г. Слѣдъ съединението на Сѣверна и Южна България той се оттеглилъ отъ всѣкаква работа за да прѣкара спокойно старинитѣ си.

Александръ Екзархъ почина прѣзъ 1891 год. слѣдъ като се ползува само двѣ години отъ пълна пенсия, отпусната съ акламация отъ народното прѣдставителство.

Хаджи Партений Зографски *) е роденъ около 1820 г. въ с. Галичникъ (Мала-Рѣка), Дебърско. Свѣтското му име е Павле х. Васильковъ Хаджиевски. Павле е училъ най-напрѣдъ въ дебърския манастира »Св. Иванъ Прѣтеча« на словѣнски: на »азбуки«, часословъ, псалтиръ и светче. Той не се задоволилъ само съ манастирското учение, а заминалъ кждѣ 1835 г. да продължи образованието си въ Охридъ при Димитрия Миладиновъ. Билъ доста на напрѣднала възрасть, почти връстникъ на учителя си. Съученици му били тукъ Янаки и Анастасъ Стрѣзови. Тогава въ Охридското училище се е прѣподавало още на гръцки. Павле билъ дълбоко проникнатъ отъ духа на врѣмето; щомъ стигналъ въ Охридъ, станалъ интименъ съ учителя си и почналъ да учи другаритѣ си на словѣнското азбуке, нъ скоро го забравили, тъй като Павле скоро си занималъ: той не стоялъ цѣла година въ Охридъ. Ходилъ е слѣдъ

*) Извлѣчение отъ реферата ми „Обществена и книжовна дѣйность на Хаджи Партений Зогравски", печатена въ „Извѣстия на семинара" по славянска филология при Университета въ София, година 1904 и 1905, съ нѣкои допълнения и поправки.

това или въ Призрѣнъ или въ Дечанския манастиръ и се бавилъ тамъ около 5-6 мѣсеци. Скоро подиръ това заминали съ баща си на хаджилъкъ въ Иерусалимъ. Това пѫтуване усилило неговата наклоность къмъ учение и то религиозно. Той отива да учи и въ Гърция, нъ тукъ си разстройва здравйето и се връща скоро и оттамъ. Слѣдъ това срѣщаме го въ Атонъ, въ Зографския манастиръ, като инокъ, откогато вече се посвещава на вѣрска дѣйность и духовна служба. Мисъльта да *стане* духовно лице се породила у него, навѣрно, още като ученикъ въ Дебърския манастиръ. Като инокъ вече ни е извѣстенъ подъ името Хаджи Партений Зографски. Той не се задоволява отъ добититѣ познания, а ламтѣлъ и за по-високи. Манастирското управление забѣлѣзало това у Партения и като виждало въ лицето на младия инокъ момъкъ способенъ, който обѣщава да стане полезенъ народу, праща го да слѣдва въ Русия на разноски на манастира. Тѣзи свѣдѣния, за изпращането му въ Русия да слѣдва на издържка на манастира, сѫ черпени отъ роднини на Партения. Нъ отъ писмото, пратено отъ Д. Миладиновъ до Ал. Екзарха отъ 20 августъ 1852 г., което се намѣри въ архивата на послѣдния отъ нашия ученъ г. Г. Баласчевъ вижда се, че Партений се училъ на собствени разноски. Слѣдвалъ е въ духовно училище въ Москва. Тукъ всецѣло се прѣдалъ на наука; между другитѣ науки той изучилъ добрѣ езицитѣ: гръцки, латински, еврейски и даже старохалдейски. Билъ е нѣколко години като духовенъ възпитатель на царски дѣца въ Петербургъ. Стигналъ тукъ до чинъ архимандритъ. И тукъ не се схождатъ свѣдѣнията, почерпнати отъ роднинитѣ на Партения, съ споменатото писмо отъ Д. Миладиновъ. Споредъ него прѣзъ 1852 г. Партений билъ е иеромонахъ въ Зографския манастиръ, а не архимандритъ, и слѣдъ свършването на наукитѣ Партений не ще да е стоялъ повече отъ двѣ или три години въ Русия. Слѣдъ нѣколко години върналъ се въ родното си мѣсто, въ с. Галичникъ. Откѫдѣ се е върналъ Партений въ родното си мѣсто, се увѣряваме отъ откѫслъка на реченото писмо, относящъ се до него. Този откѫслекъ съдържа слѣдното: *«И моя братъ* (пише Дим. Миладиновъ на Ал. Екзархъ) това лѣто се връщаше отъ Атина, кѫдѣто само, три години учи въ университета елинска филология, замина за Зографския манастиръ въ »Света Гора«, за да се срѣщне съ иеромонаха Партения, който бѣ нѣкога при мене ученикъ и който напослѣдъкъ се е училъ въ Русия, *като съмъ ималъ намѣрение да го склони да продължи (да учи) словѣнската филология въ Русия* (к. н.). Нъ по настоящемъ като прѣминалъ само словѣноруската граматика и синтаксa, се върна въ отечеството. А Партений му далъ такъво обѣщание (дали това е вѣрно): — Чрѣзъ учителското занятие изплатилъ вземенитѣ пари съ лихва (защото се училъ съ взети пари подъ лихва) въ тригодишно растояние, слѣдователно, слѣдъ три години

ще имамъ срѣдства да те изпратя въ рускитѣ университети«. На отиването си въ село Галичникъ Партений миналъ прѣзъ Охридъ, срѣщналъ се съ Димитъръ Миладиновъ и заедно съ него заминали за Дебъръ. Тукъ, въ селото си, Партений прѣстоялъ една година. Поканенъ билъ отъ Патриаршията да стане учитель въ семинарията на островъ Халки. Въ това училище учителствувалъ три години. Бидейки учителъ въ Халки, той можалъ да се запознае съ водителитѣ на борбата за черковно-училищна свобода, и прѣзъ 1857 и 1858 година го виждаме като Управитель на българското училище и Настоятель на българската черква въ Цариградъ (Българ. книжици,« 1858 г. 10 кн. ч. II, стр. 19—21). Прѣзъ октомврий 1859 г. билъ ржкоположенъ отъ патриаршията, по настояването отъ руска страна, за владика на Поляна-Кукушката епархия, и на 15 ноемврий вече билъ въ Кукушъ. Той е първиятъ български владика въ Македония и е билъ изпратенъ затуй, защото кукушени, като видѣли, че патриаршията не желае да удовлетвори тѣхнитѣ искания за народенъ владика и български училища, станали унияти («Цариградски вѣстникъ«. год. 10. 1859 г. 18 октомврий, № 45). Въ 1861 година, по интригитѣ и доноситѣ прѣдъ турската власть отъ страна на Солунския гръцки митрополитъ противъ Партения, щѣлъ да бжде послѣдния пратенъ на заточение; нъ съ помощьта на руското консулство се отскубналъ отъ ржцѣтѣ на властьта и се спасилъ като се качилъ въ Солунъ на единъ руски параходъ и стигналъ въ Цариградъ, дѣто подъ руска защита и останалъ. (»Цариград. вѣстникъ«, 26 октомврий 1861 год., № 45). Тукъ прѣстоялъ седъмь години. Въ 1869 г. за Възкресение Хаджи Партения вече срѣщаме въ Пиротъ: той става митрополитъ на Нишавската епархия (Мин. сб. т. II »Пиротски окржгъ и неговото население«). Прѣзъ 1872 г. отъ Цариградъ извѣстили, че на Богоявление окончателно сж скжсани всѣкакви връзки съ Патриаршията и че българскиятъ синодъ врѣменно ще води независимо отъ Патриаршията духовнитѣ дѣла на признатата българска екзархия. На това увѣдомление ето какъ отговаря Партений въ Цариградъ: »Пиротъ. — Ваши Прѣосвещенства! Съ твърдѣ голѣмо благодарение приехъ послѣдното ви писмо. Смѣлата постжпка, която сте направили на Богоявление, за рѣшението на нашия дългъ и, както казватъ гърцитѣ, трънливъ въпросъ, слѣдъ като сте изчерпали всички възможни срѣдства, за да достигнете до едно праведно спогаждане съ Патриаршията, ми причини една радость и едно възхищение неизразими. Дѣйствително, какъ можехме да свършимъ съ неприклонната воля и мрачна съвѣсть на фенерското духовенство? Азъ самъ, ако бѣхъ на вашето мѣсто, една минута не щѣхъ да се двоумя да дѣйствувамъ тъй, както ви сторихте, като зная, че правото е отъ наша страна и че то е по-свѣтло отъ лжчитѣ на слънцето и т. н. »Прѣзъ 1872 г.,

Партений е билъ смѣненъ съ Евстатия и заминалъ за Цариградъ. Поминалъ се прѣзъ 1875 г. Точно обаче не се знае, нъ сигурно е, че умрѣлъ или въ 1874 или 75 или пъкъ 76. Погребанъ билъ въ черквата »Св. Стефанъ«. Послѣднитѣ години прѣкаралъ въ душевни терзания, причинени отъ сегашния Екзархъ, когото не приелъ и на прѣдсмъртния си часъ. Хаджи Партений е извѣстенъ и като книжовникъ. Написалъ: 1. Кратка славянска граматика, 2. Кратка свещена история, 3. Начално обучение за дѣцата, 4. Сказаніе странствіи и пѫтешествіи по Росіи, Молдавіи, Турціи и святой землѣ и т. н.—Хаджи Партений е билъ и единъ отъ най-опоритѣ ревнители за книжовния езикъ да е на западно-българския говоръ или най-малко Българо-Македонския говоръ на равна нога да се застѫпи съ източното нарѣчие въ книжовния езикъ.

Л. Димитровъ.

IV.

Послѣдното писмо на Христо Ботевата чета.

(Историческа бѣлѣжка отъ Димитъръ Йоцовъ).

Въ политическата архива, която остави покойниятъ ми баща, Ангелъ Димитриевъ Йоцовъ (познатъ въ Вратца подъ името »хаджи Ангелъ«) намѣрихъ послѣдното писмо на Христо Ботевата чета. Хаджи Ангелъ е билъ дѣловодитель-касиеръ на революционния комитетъ въ Вратца и чрѣзъ него сѫ получавани, както писма, така и наставления отъ Букурешкия комитетъ. (Захарий Стояновъ споменува това въ своята книга за Ботева.

Това писмо хвърля доста свѣтлина за боя при »Милинъ камъкъ«. То е написано на трижгълна книга пожелтѣла, развита отъ ловджийски патронъ.

Ето съдържанието му:

»Сираче«!

»Благополучно прѣминахме Дунавътъ, отъ Козлудуй до »Баница малки сражения, въ бърдата голѣмъ бой, имахме 6 »убити и нѣколко ранени, днесъ почивка. Пригответе хлѣбъ »40 чифта цървули, защото има въ четата момчета съ чепици[1])

[1]) Редакцията сърдечно благодари на Г-нъ Д. Йоцовъ за любезностьта му да ни даде да обнародваме туй цѣнно писмо. Нъ сѫщеврѣменно счита за свой дългъ да обърне внимание на слѣдното: 1) Славниятъ войвода въ всички намѣрени документи до днесь, въ които е играла неговата ржка, се е подписвалъ само Хр. Ботевъ. 2) Да се твърди, че 40 души сѫ били съ чепици, е не дотамъ вѣроятно, и едвали ще се потвърди отъ споменитѣ на доживѣлитѣ съучастници. 3) Да се иска да приготвятъ 40 оки тютюнъ иде малко съмнително. Планътъ на четата бѣше да влѣзе, ако може, и да се закрѣпи въ Враца. Четата на 19 май

»и 40 оки тутунъ. Тая вечеръ сме ви на гостие.

Главенъ войвода *Хр. П. Ботевъ.*

Секретаръ: *Георги Апостоловъ.*

Тази бѣлѣжка намѣрихъ въ записките на баща си по поводъ на това послѣдно писмо отъ Ботевата чета:

»Това писмо ми донесеха отъ Вѣслецъ (рѣчка) Гачо »Ивановъ и Николчо[2]) (не се чете името, тъй като е скжсанъ »листа) отъ Вратца, написано на книга тријгленна отъ раз- »витъ фишекъ, почерка лично ми е познатъ на Георги Апос- »толовъ, сжщо и подписътъ му. Още повече сж увѣрихъ въ »лозинката си »Сираче«, която Апостоловъ знаеше, а подписа »Хр. П. Ботевъ бѣше другъ почеркъ, когото непознавахъ«.

Писмото не носи никаква дата. По неговото съдържание може да се сжди, особенно по заключението му »тая вечерь сме ви на гостие«, че Ботевъ не е подозиралъ, какво градътъ Вратца е билъ заобиколенъ отъ войска и възстаницитѣ отъ града поради тая причина не сж могли да излѣзатъ отъ града и да се съединятъ съ неговитѣ другари. По всичко изглежда, че то е писано на 19-и Май 1876 год.

Въ студията, която ще публикуваме скоро върху »приготовленията въ Вратца прѣзъ 1876 год«., ние ще изнесемъ много нови данни, които ще поправятъ грѣшкитѣ, вмъкнати въ до сега печатани трудове по нашето въстание.

София, 28 XII 1908 год.

е почивала на Веслецъ, надъ Врачанскитѣ лозя, и е могла да знае, че ако пробие турскитѣ пълчища, що държали полето, не ѝ оставало, освѣнъ да се затвори въ града. Нъ тъй или инакъ документътъ въ нѣкои отношения отговаря на хода на събитията. (Бѣлѣж. на редакцията).

[2]) Споредъ спомени на други съврѣменници, вториятъ е билъ Мито Хаджийски. (Виж. *Историята на Априлското възстание* т. III. стр. 346). (Бѣлѣж. на редакцията).

V.

Сѣверо-западнитѣ македонски говори — Тетовско, Скопско и Кратовско.

I.

Сѣверо-западнитѣ македонски говори обхващатъ селищата и градоветѣ по Горни и Долни Пологъ (Тетовско), Скопско (Църногорията, Блатията и Каршияка), Кумановско, Срѣдорѣка (Козяка), Паланешко и Кратовско. Тѣ заематъ, слѣдователно, планинитѣ и горитѣ на горния Вардаръ и неговитѣ притоци Трѣска, Лепенецъ и Пчиня. Българскитѣ филолози и етнографи — Матовъ, Милетичъ, Цоневъ, Теодоровъ и Карановъ — поставятъ изобщо този край въ българската говорна область, безъ обаче да сж се впущали въ по-тънки диалектични издирвания. На сжщото мнѣние бѣха и по́-старитѣ сръбски и други европейски и словѣнски учени. Откато обаче бѣлградскитѣ професори Цвиичъ и Беличъ излѣзоха съ особити дѣла по етнографията и езика на македонското словѣнско население и туй на сегашна юго-източна Сърбия, ученитѣ чужденци, които нѣматъ възможность прѣко да проучатъ езика и бита на сѣверомакедонцитѣ, като че да се усъмниха въ старитѣ си убѣждения. Проф. А. Беличъ, въ огромното си съчинение Дијалекти источне и јужне Србије. Београд 1905 и приложената тамъ диалектична карта, поставя сѣверна Македония и западна България до Видинъ, София, Кюстендилъ като населени съ сръбско население. Беличъ признава (стр. XLVIII) че самъ не еималъ случай да проучава говоритѣ извънъ Сърбия (ја нисам имао прилике да сâм проучим те говоре у реченим земљама), а се е задоволилъ главно съ издиранията на Цонева и Милетича, безъ да е съгласенъ обаче съ тѣхнитъ изводи. Географътъ проф. Цвиичъ, който въ своитѣ Проматрања о етнографији македонских Словена 2⁰ изд., Београд 1906, при доказателствата си какво македонскитѣ словѣне не сж ни българе ни сърби и нѣматъ народно самосъзнание, та могатъ лесно да се прѣтопватъ въ българе или сърби, не е взелъ на помощь главното мѣрило въ случая — езикътъ! Това не му е попрѣчило обаче да заяви »да је народни говор око Скопља, Куманова, Кратова, а и Тетова и Гостивара несумњиво ближи српском него бугарском језику; да у језику осталих македонских Словена има и бугарских и српских је-

зичних црта, и српских бугарских утицаја« (стр. 19). А пъкъ въ редактиранитѣ отъ него Насеља српских земаља, III, Београд 1905 г., стр. 414, при характеризиране на говора въ скопска Черна-гора, се твърди какво »сељаци црногорски говоре језиком врло блиским нашем књижевном говору«. Лани излѣзе книгата на руския професоръ Флоринскій, Славянское племя, Кіевъ 1907. Почтениятъ славистъ, като признава отъ една страна, че за окончателното рѣшение на въпроса, за »эту загадочную для ученаго свѣта страну«, не достигатъ езиковни и други данни, отъ друга пъкъ повтаря Цвиичовитѣ думи, какво »обитатели сѣверной части страны — скопьской, кратовской и тетовской областей... по говору и другимъ этнографическимъ чертамъ стоютъ ближе къ сербамъ, чѣмъ къ болгарамъ« (65).

Като имахъ прѣдъ очи тѣзи различни мнѣния, както и твърдѣ оскждитѣ материали за говора на горѣпоменатия шарско-осоговски поясъ, обнародвани въ Чупичевата Годишњица, въ Светисавското Браство, въ българския Министерски сборникъ, въ Периодическото списание на Българското книжовно дружество и др., заехъ се, прѣзъ своитѣ научни обиколки изъ Македония, прѣзъ 1906, 1907 и началото на 1908 г., да проуча на самото мѣсто въпроснитѣ говори. Други пжть ще имамъ сгода да разгледамъ звукословието и видословието на тамкашния езикъ, а сега искамъ да изтъкна своитѣ главни изводи и ги придружа съ примѣри отъ народната рѣчь, записани лично отъ менъ.

Трѣбва да се забѣлѣжи, прѣди всичко, че въ разгледвания сѣверо-западенъ македонски кжтъ нарѣчието не е едно, а е съставено отъ говори, принадлежащи на различни дѣлове, тъй както и носията на населението му не е еднаква. Така, въ Кратовско различаваме три говора, както и три носии: докато напр. планинскитѣ села припадатъ къмъ пиянешката група, полскитѣ сж овчеполски, а шопскитѣ и срѣдорѣчкитѣ съставятъ особена цѣлина, продължение на моравскитѣ говори. Въ самото Скопйе опиратъ сжщо два говора: отъ сѣверо-изтокъ този на Черногорията, отъ югъ централния велешко-битолски говоръ. Къмъ послѣдния припада въ повече черти и положкия говоръ въ Тетовско и Гостиварско, слѣдователно, различенъ отъ моравското и призрѣнското нарѣчия. Въ самия градъ Скопйе владѣе велешко-битолския говоръ. Съвсѣмъ неосновано и, слѣдователно, погрѣшно е онова прибързано твърдѣние за еднаква говорна и етнографска цѣлина въ Скопско, Тетовско и Кратовско.

Говорната пъстрота въ скопския санджакъ иде отъ различието на старитѣ словѣнски струи, които тукъ се заселили; тя зависи и отъ разселванията и доселванията, и найпослѣ отъ политичното и културно въздѣйствие на господствуещитѣ народности — българе, сърби, турци, пъкъ и албанци.

Но, и слѣдъ влиянието на тѣзи фактори, сѣверо-македонскитѣ говори не сѫ се обърнали на вавилонска смѣсица, населението не е изгубило народното си самосъзнание, защото само̀ се самоопрѣдѣля, както туй свѣдочи и Цвиичъ: »Македонски Словени себе по правому зову каурима и Бугарима« (Проматрања, 7).

Що се отнася до самитѣ говори, за които тукъ е дума, тѣ ще трѣбва изцѣло да се причислятъ къмъ оня югословѣнски езикъ, съ който сподѣлятъ общитѣ признаци, безъ които той е немислимъ. А кои сѫ тѣзи главни признаци, по които сръбскиятъ и български езици се отдѣлятъ по между си и отъ цѣлото словѣнско сѣмейство като особити, самостойни единици? Нѣма съмнѣние, че измежду многото второстепенни и третостепенни звукови особености, особено биятъ на очи ония формални признаци, които оповѣсти още прѣзъ 1822 г. бащата на новата сръбска книжнина Вукъ Стефановичъ Караджичъ въ своя Додатак к санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија, с особитим огледима Бугарског језика. Беч 1822. (Скупљени списи, III, свеска 1, стр. 179 — 240). Караджичъ, комуто се пада високата заслуга, че пръвъ напомни на учения свѣтъ за отдѣленъ словѣнски езикъ — българскиятъ, пръвъ посочи сѫщо и сѫществените отлики на този езикъ отъ съсѣдния сръбски и другитѣ словѣнски езици, като даде кратъкъ прѣгледъ на граматиката му и примѣри отъ народни пѣсни. Слѣдъ пѣснитѣ, въ своето послѣсловие, Караджичъ прибавя слѣднитѣ заключителни думи за особеноститѣ на българския езикъ, които азъ ще сведа въ едно изъ неговия Поговоръ (послѣсловие): »Из ови мали огледа сваки ће филолог одма познати највећу разлику Бугарског језика од остали Славенски наречија, то јест: а) члан (Artikel), који се наставља на крају, н. п. крчмарницата, утрето, хлѐбо и т. д. б) Што имена немају готово никакви склоненија, н. п. за тоја човек, отъ Јерусалим, крај море, на кон, от кон, немам вода и т. д.« (стр. 230). »У Бугарском језику (колико сам ја до сад познати могао) нема у ријечма различни гласова, као н. п. у Српскоме ра́на и ра̀на, него је свуда један оштар глас (као у овој Српској ријечи ра̀на); и у овој је струци Бугарски језик много наличнији на Руски, него на Српски« (стр. 232). У Бугарском језику имају три рода и два броја, као и у Српскоме... Али је највећа особина Бугарског језика члан (стр. 232). Имена у бугарском језику имају само зват. падеж (у јед. броју код имена мушког рода, и женскога, која се на а свршују) различан от имен....; а остали су сви падежи као и имен., и у говору се крпи с предлозима... Кад Бугарин оће да начини сравнителни степен, он само метне спријед по, н. н. похубав; а кад оће да начини превосходни степен,

онда метне нај (као и у Српском језику), н. п. најхубав Па бугарин тако сравњује не само прилагателна имена, него и суштествителна, н. п. ти си по јунак от него; оне је нај јунак и т. д. Лична мјестоименија склањају се готово као и у Српском језику, такођер и кој (т. е. ко) (233—234)... Глаголи се такођер доста прилично спрежу, него је то кон њи особито за чудо, што немају наклоненија неопредјеленога!... Од глагола оћу имају Бугари само ово ће, е којим се помажу у будуштем времену, а онако кажу искам (или сакам), мјесто оћу (а на њеким мјестима, као н. п. доље око Дунава, и мјесто ће говори се што«. (стр. 235).

Тѣзи сж главнитѣ отлики между българския езикъ отъ една страна и сръбския или другитѣ словѣнски езици отъ друга, които Караджичъ забѣлѣзалъ. Слѣдъ единъ вѣкъ близу, днешнитѣ словѣнски учени само повтарятъ казаното отъ Вука, кога е дума да посочатъ разликата между двата югословѣнски езика. Малкитѣ допълнения, които се правятъ, откакъ българскитѣ нарѣчия станаха по́-познати, не промѣнятъ твърдо положенитѣ Караджичови прави думи. Ето прочее прѣгледно наредени главнитѣ, основни отлики между българския и сръбски езици:

1-о Българскиятъ езикъ единственъ измежду всички словѣнски езици употрѣбява задпоставенъ членъ при сжществителни имена, прилагателни, числителни, мѣстоимения и причастия. Сръбскиятъ езикъ не познава никакъ тази особеность. Този признакъ дори и единственъ да бжде, доста е, за да дѣли българския езикъ отъ сръбския, или както е казалъ единъ хърватинъ — «да су границе бугарскога језика тамо гдје се шири тај члан».

2-о Българскиятъ езикъ единственъ измежду другитѣ словѣнски езици е изгубилъ изобщо склонението и падежитѣ. Сърбитѣ наопаки, държатъ пълно склонение съ по 7 падежа, въ единствено и въ множествено число.

3-о Българскиятъ езикъ единственъ измежду словѣнскитѣ езици нѣма неопрѣдѣлено наклонение. Сръбскиятъ езикъ го употрѣбява редовно.

-о Българскиятъ езикъ знае само натъртено ударение надъ гласоветѣ въ думитѣ. Сръбскиятъ. езикъ има и квантитетъ т. е. удължени гласни.

5-о Българското ударение изобщо е подвижно и може да стои на 1-а, 2-а, 3-а и пр. сричка отъ края на думата. Нѣма сръбска дума съ ударение на първата сричка.

Тѣзи петь главни дѣлителни признаци между българския езикъ и сръбския се повтарятъ въ разгледванитѣ сѣверозападни македонски говори изобщо тъй, че послѣднитѣ вървятъ сѣ въ сговоръ съ българския езикъ и съставятъ, слѣдователно, неотдѣлна часть отъ неговата западна половина. А тъй като тѣзи говори не принадлежатъ на едно нарѣчие само, то и всѣки отъ признацитѣ не се повтаря еднакво въ всѣки говоръ. Докато напр. членуванитѣ форми сѫ въ най-широка употрѣба въ Гостиварско, Тетовско, скопска Каршияка, скопското поле, градътъ Скопйе, Кратовско и пр., напротивъ, въ скопска Църна-гора, сѣверно Кумановско и Козяка членътъ е по́-рѣдко явление, но затова пъкъ въ склонението се крѣпятъ 2 — 3 падежа. Съ изключение на винителната форма, която е сравнително добрѣ запазена, родителната върви обикновено съ прѣдлогъ, както и дателната т. е. тъй, както е въ българскитѣ говори, които сѫ запазили по нѣкой падежъ. Творителенъ и мѣстенъ падежи нѣма.

До тѣзи признаци, които не личатъ въ сръбския езикъ, се докосва и младиятъ сръбски професоръ Беличъ, само че въ случая той не мисли като Караджича. Въ своята студия, написана на руски — Діалектологическая карта сербскаго языка, Спб. 1905 г. (помѣстена въ Сборникъ по славяновѣдѣнію II), като говори за нарѣчието, което се простира между Морава и Искъръ и заема и сѣверомакедонскитѣ покрайнини, нарича го сръбски диалектъ. Професоръ Беличъ, за подкрѣпа на това, посочва въ това нарѣчие сръбски звукови и морфологични особености. Не е могълъ обаче да прѣмълчи какво «вмѣстѣ съ тѣмъ есть черты, которыя отдѣляютъ эти говоры отъ остальныхъ сербскихъ діалектовъ и показываютъ, что они развивались въ совершенно другой средѣ, тѣмъ всѣ другіе сербскіе говоры. Эти черты или принадлежатъ этимъ діалектамъ, какъ отдѣльнымъ единицамъ, слѣдовательно представляютъ результатъ ихъ самостоятельнаго развитія, или же общи имъ съ другими балканскими языками.

Послѣднія заключаются въ слѣдующемъ:

а) въ потерѣ падежей, за исключеніемъ именительнаго, винительнаго и звательнаго;

б) въ пріобрѣтеніи этими діалектами, впрочемъ не всѣми члена;

в) въ употребленіи двойнаго личнаго мѣстоименія;

г) въ исчезнованія неопредѣленнаго наклоненія.

Большинство этихъ чертъ находимъ и въ болгарскомъ языкѣ, и самымъ естественнымъ было бы, кажется, предположить, что онѣ и появились подъ вліяніемъ такъ близкаго сербскому языку болгарскаго языка.« (Стр. 22).

Подобно прѣдположение, т. е. че тѣзи черти принадлежатъ на българския езикъ, казва професоръ Беличъ, е немислимо и веднага прибѣгва до всевъзможни «соображенія», както и въ своето «Дијалекти источне и јужне Србије», за да докаже, че тука може да се мисли за каквото и да е друго

влияние върху този сръбски диалектъ между Морава и Искъръ, напр. албанско, влашко, новогръцко, но по никой начинъ не и българско. Пъкъ защо ли толкова неприязънь къмъ българщината? Туй ни напомня ненавистьта на оня гръкъ, който се кълналъ така: «Българинъ да бѫда ако те лъжа». Професоръ Беличъ е отишълъ много далече: той мисли, че едно нарѣчие съ членове и безъ падежи може да е сръбско. Ако е тъй, pardon.

Тукъ прибавямъ примѣри отъ народенъ говоръ, за да се види изобщо строятъ, рѣчникътъ, формитѣ, звуковетѣ и ударението на говоритѣ край Шаръ, скопска Църна-гора и Осогово.

II.

Прика́зница.

Отъ Скопйе.

И'маше дво́ица бра́к'а[1]), е́дниот бе́ше мно́гу сиро́маф, дру́г'иот бе́ше мно́гу зе́нг'ин. И́деше сирома́виот да ра́боти со а́ргати у зенг'и́ниот. Рабо́теле, а на́вечер си доо́г'але до́ма кай зенг'и́ниот. И им по́тражил зенг'и́ниот на бра́та си и на арга́тите: „Ка́мо ви ала́тите?“ О́ни ре́кле: „Г'и оста́ви'ме, не мо́же'ме да г'и но́симе“.

— „И́дите да г'и зе́мете!“ О́тишле да г'и зе́мат. Ко́га при́шле ве́к'е до ме́стото, слу́шаат — ра́ботат а́ргати у ло́зйето. Вле́зле у ло́зйе, им ви́каат: „Чи́е ло́зйе ви́е рабо́тите? — На бра́та ти рабо́тиме. — Е, за бади́ава рабо́тите? — Ми́е сме късме́тите на бра́та ти, он се́ди, ни́е рабо́тиме“. Бра́т му, сирома́виот ре́кол: „Ка́мо мо́йот кѫ́смет, ка́де е? — Е́не го, му ре́кле, на ри́дон каде́ и́гра. Пѫ́рвиот со кръ́пчето у́ руки що вѫ́рти та́нецот, той е кѫ́сметот твой“. О́тишол сирома́виот брат каде́ не́го да го пра́ша и ре́кол: „Що́ сте ви́е що игра́ете ту́ка? — Ми́е сме късме́гите. — Ко́й е мо́йот кѫ́смет? — Я' сум твой кѫ́смет, му ре́кол той що вѫ́ртел шами́йчето. — За́що ти и́граш, а я да ра́ботам? — За́що ти ра́ботиш за́ мене, за то́а и́грам я. Ако́ са́каш да ви́диш ко́уку те́че тво́йот кѫ́смет, е́ла да ти ка́жам!“ О́тишол, му ка́жал. И́мало во́да та́мо, ка́пеле ка́пк'и: е́дна ка́пка к'е ка́пне у де́нот... И то́гай му ре́кол: „Той е твой кѫ́смет. А на бра́та ти е́те та́я во́да що те́че си́лно, та́я е на бра́та ти“, ре́кол и си о́тишол кѫ́сметот. Сирома́виот зел едно́ ста́пче и го ту́рил да го о́тин'е да фа́не да те́че како́ на бра́та му, що те́че по́ек'е, и та́ка го за́тнал и не́ма ка́пка ви́ше да ка́пне. Кога́ ви́дел о́ти се за́тнало, и ви́кнал: „О́леле се за́тна, о́леле се за́тна!...“ И го пи́таат: „Що́ ти е? — О́леле се за́тна, о́леле се за́тна...“

Слушана отъ баба Тота Карабиберова, отъ Скопйе.

[1]) Апострофътъ посочва мека съгласна: к'=кь.

Пе́сен.

Отъ Скопйе.

Де́войче, тѣнко, ви́соко,
Не́ оди си́тно пре́д мене,
Не ми скори́вай я́дове,
До́ста ми се мо́ите,
Ка́й да г'и ту́рам тво́ите?
— Ту́ри г'и де́сна па́зука,
Сле́гни си до́ле ча́ршия,
Ку́пи си се́вгар во́лове,
И'зорай ра́мни дво́рове,
По́сей г'и мо́йте я́дове,
Да ви́диш що к'е ти ни́кне.
А'ко ти ни́кне бо́сил'ок,
Бо́со к'е тѣ́рчаш по́ мене;
А'ко ти ни́кне стра́торец,
Стра́ден к'е би́деш за́ мене;
А'ко ти ни́кне джу́нджуле,
Джу́мерт к'е би́деш за́ мене;
А'ко ти ни́кне ка́ранфил',
Ка́ран к'е би́деш за́ мене;
А'ко ти ни́кне то́полче,
Топ к'е те у́бие за́ мене.

Слушана отъ Евта Богданова, отъ Скопйе.

Ласто́виче! . . .

Отъ Скопйе.

Ласто́виче, жубе́риче!
Бери́ пен'а за ве́чера . . .
— Ме́не ми се не ве́чера,
Ми заг'и́нало пиле́нцето
У ца́реи дво́рои.
Цари́цата се́деше,
Свилна́ капа ре́деше:
О'рлово кри́лце, пау́ново пе́рце.

Слушана отъ сжщата.

Прикажн'а.

Отъ Църногорията, с. Цре́шево.

Не́кое вре́ме се же́нил не́кой на сто́ и шеесе́ го́дин. Зе́мал девойка на осу́мдесе го́дин. По́сле сто́рил сва́дба. По сва́дбата оти́шъл сос же́ната у де́да на го́сти. Та́мо и́мало мло́гу го́сти,

се собра́ли. Седе́ли у тр̀пеза. Неве́стата г'и слу́жила ви́но. Зе́тот ка́ко го гле́дал неве́стата, ва́тил да се сме́е сам. На де́да му му падна́ло страм од родни́ната, де́ка зе́тот се сме́е сам, како́ буда́ла. Тъ́га де́да му му се нал'у́тил и га испра́тил. Зе́тот си оти́шъл. По́сле де́да не и́шъл ви́ше у зе́та, ни к'е́рку да ви́ди, ни зе́та да ви́ди.

Поми́нали шес-се́дъм го́дини. Ба́ба му га мо́ли и ви́ка: „Ай да и́демо да си ви́димо к'е́рката", а он ви́ка: „Не и́дем куде́ к'е́рка ми, зет ми е буда́ла. — Де́ка е буда́ла зе́тот, да и́демо да го ви́димо; ако е а́рън, а́ко не к'е го ви́димо". На́й-после ба́ба га премо́лила де́да. Си напра́виле ла́вот да и́дев на не́кой до́бър дън. И като до́шло вре́ме да и́дев, ба́ба прати́ла скри́шом от де́да а́бър на зе́та да се спре́ма, о́ти к'е до́йдев.

Зе́тот знал кой дън к'е до́йдев. Он съ́брал ко́н'и сла́би и я́к'и. Сла́бите г'и това́рил мло́гу те́жък то́вар, а я́к'ите мло́гу лъ́сън то́вар и г'и пу́щил по́край е́дън пут да па́сев, и е́дън изме́к'ар да г'и чи́ни мука́ет туй. Сла́бите ко́н'и попаг'а́ли от те́жък то́вар, а я́к'ите — малко то́вар — и́грав и па́сев. Ете га де́да и́де со ба́ба. Гле́да ко́н'ите сла́би — то́вар те́жък; ко́н'ите я́ки — то́вар лъ́сън. Тъ́га ста́риот пра́шал изме́к'арот що г'и чи́ни мука́ет ко́н'ите: „Кой г'и нато́вари ко́н'ите яки — лъ́сън то́вар, а сла́бите ко́н'и те́жък то́вар?" Той му ка́жал о́ти фил'а́н к'иши́, зет му. И како́ му ка́жал де́ка е зет му, де́до се за́прел, не иде у зета на гости и ви́ка на ба́бата: „Не́ идем у зе́та. Ви́диш зет ни дека е буда́ла, ка́ко им напра́вил на ко́н'ите!" Ба́ба му ре́кла: „А́ман, да и́демо да гу ви́димо, дека е буда́ла такой, ка́ко поминý́е". Па́ де́да га пре́моли и к'е и́дев.

О́ди, о́ди по́ горе, зет им пре́гнал едно́ ра́ло воло́ви: е́дън вол на́прет, е́дън на́сат, у́преко. Изме́к'арот салт г'и ма́ва, ни́како не мо́жев да по́йдев. Де́да га пра́шал изме́к'арот защо та́ка г'и пре́гнал воло́вите, та г'и те́па. Он му ре́къл о́ти г'и пре́гнал чорбаджи́я му. — Кой ти е чорбаджи́я? Му ка́же тай и тай, за зе́та му. Де́да тъ́га па се вра́тил, не к'е ди́де у зе́та. И ви́ка на ба́ба: „Виг'аш де́ка е буда́ла, ка́ко да и́демо у н'е́га?" Баба му ви́ка: „А́ман, да и́демо да га ви́димо". Га премо́лила де́да, и де́до па к'и́де, и оти́шле у зе́тови дво́рови. И скочи е́дна ку́чка да г'и ла́е. Ку́чката г'и лае и ку́трин'а от ку́чката ла́ев по́ напре от ку́чката.

Г'и пречека́ше, улего́ше у ку́к'а. Седо́ше ма́лко вре́ме. И зет га пра́ша де́да: „За́що ти то́лку вре́ме си со ме́не л'ут?" Де́до ви́ка: „Я съм л'ут защо се сме́еше ти той вре́ме у трпе́за сам; мене ми па́дна страм отъ родни́ната" — Ей де́до, или ме пра́шаш, я к'е ти ка́жем. Се сме́ем я за к'е́рку ти, дека гу жа́лите вие, све гу да́ле ма́ла и гу гле́дам нема ич си́си, а не́кое вре́ме къд к'е се му́жив на петна́есе го́дини и де́ца да и́мав, ка́къв к'е би́де той?" Де́до му вика: „Е, а́рно. Я ко́н'ите защо си г'и

това́рил, сла́бите те́шко, я́киte лѣ́сно?“ Зетот ви́ка: „Или ме пра́шаш, я к'е ти ка́жем. Той вре́ме къд к'е се му́жив девойчи́н'ата на тия го́дини, тѣ́га сирома́сите к'е и́мав те́жък то́вар, а чорба́джийте мло́го лѣ́сно к'е им би́де“. — А́рно за той. Я воло́вите защо си ги пре́гнал на н'и́вата е́дън на́прет, е́дън на́зад? И ни́како не мо́жев да по́йдев. Изме́к'арот сал г'и те́па . . .“ Он му рекъл: „Ил ме пра́шаш, я к'е ти ка́жем. У той вре́ме к'е се зака́чив држа́вите — е́дън к'е те́гне на́тамо, е́дън к'е те́гне на́вамо, ни́како не к'е мо́жев да се опра́вив.“ Дедо му ви́ка: „Е а́рно. Е за́що ку́чката ла́е и ку́грин'ата по́ напре од н'ум ла́ев? — Ил ме пра́шаш, я ке ти ка́жем; Той време де́цата на та́ткото що к'е им ви́ка ова́кой, де́цата к'е ви́кав не е та́кой, ова́кой е“.

И тѣ́га на де́да му падна́ло мло́го ми́ло на ср̀це де́ка та́кой зет му знал и станал, га исцели́вал зета му и се́дел една́ не́дел'а, две не́дел'а на го́сти у зе́га од ми́лос де́ка та́кой му ка́зал уба́во.

Слушана отъ Миле Трайковъ, отъ село Цре́шево, Църногорията.

Сто́ян арами́я.

Отъ сѫщото село.

Прокука́ла цр̀на кукави́ца
Стре́де зи́ма колоджо́ка,
Излажа́ла Сто́яна арами́я
Сос седѣ́мдесе дружи́на.
Иско́чил Ста́ра плани́на.
Подувна́ло си́лно ве́тре,
Си́лно ве́тре, л'у́та ро́са,
Замрзна́ли то́к'и от поло́к'и,
Замрзна́ли пу́шк'и за рамен'а.
И Сто́ян им изгова́ра:
„Ой дружи́на, мой дружи́на,
О́вде к'е ми́е уми́рамо,
Тик'и́ а́йде да и́демо до́ле у ре́ка,
Та́мо има мана́стир,
Ми́е к'е се та́мо изгре́емо“.
Оти́шле до́ле у ре́ка,
До́ле у ре́ка, у мана́стир.
Тамо о́гън' не на́шли,
Сто́ян се л'у́то разл'у́тил
И зе́мал — ико́ни це́пи,
Кр̀стове кр̀ши,
О́гън' ва́ли, о́гън' си́лън нава́лил.
И Сто́ян те́шко бо́лно па́днал,
Ни уми́ра, ни стану́е,

Дур се Сто́ян не испове́дал,
Де́ка ико́ни це́пал
И кр̀стове кр̀шил,
Ду́ша не́ дал.

Слушана отъ сжщия.

Е́дна ко́за и е́ден еж.

Отъ с. Го́рно Со́лн'е, въ скопската покраина Карши́яка.

Се стре́ли на е́ден пат е́дна ко́за и е́ден еж. Е́жот и ка́жал на ко́зата: „Мие не́ма се́га що да я́деме, сме гла́дни, ай к'е ри́паме у бу́нарот. Ако́ се у́тепам я, ти к'е ме я́деш; ако́ се у́тепаш ти, я к'е те я́дам". Е́жот се стр̀калал у бу́нарот, не се у́бил. Ри́пнала ко́зата и се уте́пала. Е́жот ял, ял от ко́зата и иско́чил. И о́дил по е́ден пат. Го стре́ла е́дна ме́чка и му ка́жала на е́жот: „А, е́же, ти си ял не́що . . ." Е́жот и кажал: „Не́ су ял ни́що." — Ка́жи зере́ к'е те згру́шам како́ ко́щан'". Ежот и ка́жал на ме́чката о́ти ял от ко́за ме́со. Ме́чката му ка́жала: „И ме́не к'е ме во́диш". Ежот я о́двел и ме́чката там. И о́на се на́яла и потра́жила во́да. Ежот и ка́жал: „Не́знам ка́де има во́да. — Ка́жи, защо́ како́ ко́шган' к'е те згру́шам. — И́ди при по́пот, кай що о́ре, он и ка́жал, там и́ма во́да." Ме́чката о́тишла кай по́пот и му ка́жала: „Да ми да́деш, по́пе, во́да за пи́ен'е. Ако не ми да́деш во́да, ре́кла му ме́чката, к'е те и́зедам со све во́лои." То́гай по́пот и дал во́да. Ме́чката се на́пила во́да и му у́крала те́слата на по́пот и си о́тишла.

По не́колку вре́ме ме́чката ро́дила ме́чоче. О́но ве́днаш я пра́шало ме́чката: „Кой ми е та́тко ме́не? — Не́ знам кой ти е та́тко. — Ка́ко не́ знаеш кой ми е та́тко! Ка́жи, защо́ к'е те у́тепам." И ме́чката му ка́жала. — „Зе́ми те́слата и и́скочи, виш там че́шмата. О́стай я те́слата кай че́шмата, и скрий се ти; кой к'е я зе́ме те́слата, той ти е та́тко." И това́ че́кало, че́кало, не́ма ни́кой да я зе́ме те́слата. На́й-после до́шле едни́ де́ца, на по́пот. О́ни ка́жале: Е́ве на та́тета те́слата." Я зе́ле те́слата де́цата и я о́тнесле за до́ма. А мечо́чето му ре́кло на по́пот: „Ти си ми та́тко!" По́пот му ре́кол: „Ай си́ктър о́ттука, кой ти е та́тко!" О'но му ка́жало: „Ти си ми та́тко, я не иско́чуам о́ттука". И по́пот то́гай му ре́кол: „Е, я́ сум ти та́тко, а́ма к'е те пра́там да и́деш да о́раш. — К'е о́дам, му ре́кло то́ва." По́пот дал на мечо́чето е́ден се́вгар би́воли. О́тишло мечо́чето кай ни́вата да о́ра. О'рал, о́рал там и поста́нале би́во́лите ве́че. То́ва г'и о́тпущило би́во́лите и зело са́мо ра́лото: са́мо те́гли, са́мо о́ра, и изо́рало ни́вата. До́шле каде́ не́го е́дни лу́г'е ди́ви, за да го уте́паа не́го. О́но зе́ло со гре́делот, им се развр̀тело со гре́делот, г'и исте́пало и я за́градил ни́вата сос лу́г'е. И о́тишло до́ма кай по́пот.

По́пот го пра́шал: „И́зора ли? — И́зораф, му ка́жало то́а. По́пот о́тишол да ви́ди кай ни́вата и ви́дел ни́вата изо́рана и загра́дена сос лу́г'е. До́шел по́пот до́ма и им ка́жал на ни́вните: „Що да му пра́име на о́ва ме́чоче? О́ни му ка́жале: „Пра́ти го на́ дрва, дай му двана́есе мага́рин'а, ако не́ може да г'и на́бере, к'е го напу́диме, к'е му на́йдеме не́коя ма́ана.

Мечо́чето о́тишло со двана́есе мага́рин'а на́ дрва, на́брало, натова́рило и отко́рнало една́ бу́ка со све́ ко́рен'а и до́шло дома и до́нело дрва́та. По́пот гледа и се и́сплашил. И му вика: „Не́ сум ти я та́тко, да си о́диш!“ То му ви́ка: „Не, ти си ми та́тко, кай к'е ме пра́к'аш, там к'е и́дам, — К'е зе́меш то́гай едно́ ма́гаре и к'е и́деш кай ди́вите лу́г'е. там и́ма па́ри, да го натова́риш и да си до́йдеш.“ О́но о́тишло. Тамъ му се со́брале ди́вите лу́г'е, за да го уте́паат. Мечо́чето зе́ло едно́ дрво и г'и исте́пало ди́вите лу́г'е. Дру́г'ите му со́брале па́ри и го испра́тиле. То́а и́шло, и́шло по е́ден пат и се вра́тило по на́двор на едно́ ме́сто. И́скочил там е́ден волк и му го и́зел мага́рето. Мечо́чето иско́чило и ви́дело — не́ма мага́рето, и го ви́дело во́лкот. — „По́чекай ма́лку, во́лче!“ му ре́кло. И во́лкот се за́прел. Мечо́чето го фа́тило во́лкот и го дове́ло кай са́марот со па́рите. Ста́вило му са́марот со па́рите и о́но се ка́чило о́згоро и му ре́кло: „Кой ти ка́жа да ми я́деш мо́ето магаре!“ И го о́терал до́ма кай по́пот во́лкот со па́рите. Ви́дел по́пот и се и́сплашил и у́мрел.

Слушана отъ Апостолъ Боцевъ, отъ с. Го́рно Со́лн'е, скопска покраина Каршияка.

Чу́ма и Не́да.

Отъ сжщото село.

Ве́тер ве́е ви́ше се́ло,
Ро́са ро́си и́спот се́ло,
Чу́ма би́е стре́г'е се́ло.
Све се́лани разбе́гале,
Ка́фпе Не́да не по́бегна,
Пла́тно бе́ли три́ста ла́кти.
Па о́тиде цр́на чу́ма
И се мо́ли на ка́фпе Не́да:
— „Мо́л'а ти се, ка́фпе Не́до,
Да ми да́деш от пла́тното,
От пла́тното до три ла́кти,
Да по́виям чуми́чин'а“.
То́гай збо́ри ка́фпе Не́да:
„А́й отту́ка че́рна (sic) чу́мо,
Не ти да́вам ни́то ла́кот!“

Слушана отъ сжщия.

Га́чка.

Отъ с. Сте́нче, въ Го́рни-Пологъ (Гостиварско).

Си бил не́кой си́ромаф чое́к, ама би́л мно́гу у́чен У́мот мно́гу му се́кол, туку́ без па́ри биде́йк'и, що к'е пра́и?

Ста́нал се́а у́мниов, па ти по́йдуе во не́кой дру́г град, ке що го не позна́але и та́м ти се ра́звикал низ гра́дот: „У́мен сум, е́рбап сум, ама́ пари не́мам, — пак — к'а́мил сум, е́рбап сум, туку́ пари не́мам". Ко͡о на пъ́то го за́чул не́кой бога́т чое́к що и́мал па́ри дибиду́с мно́гу. Той му сви́кал на ябанджи́ява: „Е́ла ен час о́вде! Що е о́ва, що ви́каш ти ва́к'е? Що са́каш со то͡а да ре́чеш? — Ти дай па́ри, па я к'е ти ка́жам що са́кам да ре́чам. — На́ ти пари те́бе я, па прай що ти се́че у́мо!

Ко͡а си зел па́риве от бога́тиов умнио чое́к, ти станал, па ти на́купил ро́гожи фетви мно́гу. По́сле и то͡орил не́коя г'емиа и о́йшол пре́ку не́кое мо́ре не́где, ке що изла́гале но́к'е да па́сат дивите́ (sic) ко́н'и. Ко́н'иве за́що о́деле по те́мнина та́мо на е͡ен брег да па́сат, па да им се ви́я во те́мнината, изла́гале ти́а со бе́вценити ка́мен'и в у́ста. Каме́н'иве и зе́мале о́т море. О́вя у́мниов чое́к зна́ел, па за́тоа и зел рого́жите. Се͡а тамо у́ще со ден за́палил сви́те рого́жите да и́згорат. Ти́а изго́реле и пе́пел се сто́риле.

Ве́черта ко͡а на́дошле ко́н'ите да пасат све́кой со по еде́н бе́вцен ка́мен в у́ста, и напу́щале каме́н'ите и тия пропа́днале ф пе́пел, па не мо́гле да све́тат. Ко́н'иве са́кале да и со́берат каме́н'ите, да и зе́мат на́sат, ту́ку не и ви́яле къ́де сат. Ден фа́тил ве́к'е и ти́я си и́спошле ф мо́ре.

Ко͡а ста́нал по́сле чое́ко, ти со́бира о́ниа ми ти ка́мен'и, и нато͡оруе во г'еми́ата, па си до͡о́г'а на́sат ке бога́тио, му ви́ка: „Е́ла се͡а да ти ка́жам що е то͡а е́рбап сум, у́чен сум, туку́ пари не́мам". Си и де́лиле па́риве на́полу, и то͡а.

Слушана отъ Георги Недѣлковъ, отъ с. Стенче, Горни-Пологъ.

Великденска пѣсень.

Отъ с. Куново, Гостиварско.

О́ро ви́ла Анг'е́лина
На ви́сока Шар-пла́нина,
Друга́чк'и му забла́зуат:
„Блазе́ те́бе, Анг'е́лино,
Що си ле́по проме́нета!
Али ти го ма́йка пре́ла

Твоé бéло, лéпо рýо?
Али ти го тáтко кýпил?
Али ти го брáтец дóнел?
— Ни пък ми го мáйка прéла,
Ни пък ми го тáтко кýпил,
Ни пък ми го брáтец дóнел. —
Бýли прéле, бýли ткáле,
Самá сум го избели́ла
Прéку Дýнаф на бел кáмен.

Слушана отъ Гюргя Младенова, отъ с. Куново, Гостиварско.

Бал-тепé [1]).

Отъ Тéтоо (Тетово).

Бал-тепé, — вóда стýдена,
„ чéшма шáрена,
„ бýка ви́сока,
„ сéнка ши́рока,
„ трáва зéлена!
Бог да го би́е 'А'лия,
'А'лия фи́дан бóйлия,
Що ми нáпре оти́де
Та га задéва нéвеста.
Нéвеста му вели говóри:
„Я сум си тéшка, тегóбна,
Ево от тóкмо шéста мéсеца."
О'стави 'А'ли́л нéвеста,
Па ми дофáти дéвойче.
Дéвойче му вéли гóвори:
„Не мой ме 'А'лил зáдевай,
Я сум си малка, мáлечка,
От шесна́есе гóдине,
Ни мéне ме слъ́нце грéало
Ни мéне ме рóса рóсило
Ни мéне ме слáна фáтило
Ни мéне ме л'ýбе л'ýбило".
Ах и ти нéзесто, нéвесто,
Кóга си тéшка, тéгобна,
Що к'е ти тéбе бал-тепé,
Бал-тепé сéир да глéдаш
Бал-тепé вóда стýдена и пр.

Слушана отъ Лазаръ Стояновъ, отъ гр. Тетово.

[1]) Хъямъ надъ Тетово, съ крѣпость.

Свадбарска пѣсень.

Пѣе се въ понедѣлникъ прѣдъ сватбата,
въ с. Чѐлопекъ, Дóлни-Пологъ (Тетовско).

Ви́ла мóма три зелéна вéнца:
'Еден вéнец од ви́нева лóза,
Дру́г'и вéнец од бéла пчéница,
Трéк'и вéнец от си́тен бóсил'ок.
Той що ми́ е од ви́нева лóза, —
Фърли́те го юна́ково лóзйе;
Той що ми е од бéла пчéница, —
Фърли́те го юна́кова ни́ва;
Той що ми е от си́тен бóсил'ок, —
Фърли́те го юна́кова ба́фча.

Слушана отъ Ка́та Ецова,
отъ с. Чѐлопекъ, Тетовско.

Приказка.

Отъ сѫщото село.

Би́л[1]) нéкой цар. Шéтал по пóле. Поглéдуе сел'áнк'ете какó рабóтаа на ни́ва. Ви́дел нéкоя жéна рóдила и завúткала у зáвиячката, у скут, дéгето и па си рабóтала, жн'éала. Царот, кóгай óтишол дóма, се нал'ýтуе на цари́цата що сéдела. И́мала óна дéвет измéк'арк'е. Измéк'арк'ете ѝ г'и и́збркал, éдна сáде и óставил. И цари́цата би́ла пред рáг'ан'е. Цари́цата се нал'ýтила и прáтила измéк'арот на бáфчата. — „Све що и́ма да и́скорнеш, да и́струпаш, ни́що да не óстане!“ Цáрот кóга óтишол на бáфчата да се рáшета и ви́дел ни́що нéма, ви́кнал по измéк'арот: „Кой нáпраил óва? — Я сум нáправил, цáре. — Кой те тéбе заповéдуе? — Цари́цата, цáре“. Цáрот се нáл'ути на цари́цата и óтиде да га кóле. И цари́цата ýчена мнóгу. — „Чéкай, кáко к'е ме кóлеш, дур да се разбéремо, кáко к'е ме кóлеш! — Я зáщо ми га и́скорна бáфчата? — И́маш и дру́га бáфча, сал тая нé ти йе. — Тáя ми бéше на кéйфот. — Я ти мéне зáщо дéветте измéк'арк'е ми г'и и́стера? Мéне мáйка ми не ме ýчила да рáботам, мéне мáйка ми у сви́лене пéлене ми повúяла, мéне у чúсто ме мáйка ми глéдала; а́ко си сáкал да ти рáбота (sic), би си зел сéл'анка“. И тóгай цáрот дóшел на пáмет и не га зáклал. И па и г'и ви́кнал измек'áркете.

Слушана отъ сѫщата.

---

[1]] Знакътъ л посочва твърдо, дебело л, което се приближава до у: би$^{л.}_{у}$ Интересно е, че въ други подобни форми [óтишол, и́збркал, зáклал, ви́кнал] и др. се чува чисто, обикновено л.

Пѣсень.

Отъ с. Бáйловце, въ Козяка (Кумановско).

Павли́нк'е, к'е́ро Павли́нк'е,
Дали зна́еш, паме́тиш,
Ми къдá бе́с'мо мале́нк'и? . . .
Сле́гнемо до́ле под се́ло,
Под се́ло ба́с'че голе́ме,
У ба́с'че цре́шн'а висо́ка.
Една́ се цре́шн'а ка́чимо,
На една́ фе́йка сто́емо,
Црве́ни цре́шни бе́ремо,
Ру́ка на ру́ка давамо,
У́ста на у́ста ту́рамо,
Ве́ра и клетва вр̀замо
Ми два́та да се зе́мемо,
Кой да си кле́тва не др̀жи,
Кой да се на́прет оже́ни,
Три го́дин бо́лън да ле́га,
До три посте́л'и да йск'и́не,
Ем до три пу́сте зави́вк'е,
И до три пу́сте зглавни́це,
Да не мо̀ж мла́до да у́мре
Дори́ се с лу́до не про́сти.
. . . . . .
Вика́ле мно́гу попо́ви,
Попо́ви жа́лно чати́ле,
Па не мо́ж мла́до да у́мре,
Па повика́ле лу́дото,
Къд се йе с лу́до прости́ла
Т'ъга е мла́да у́мрела.

Слушана отъ баба Аница Тасова,
отъ с. Байловце (Кумановско).

Свети о́тъц [1]).

Отъ с. Младо-Нагоричино, Кумановско.

Къд би́ло на́ше пр̀во царство, а́дет би́ло кой к'е га ви́ди сл'ънцето пр̀ви пут, тъй к'е би́де цар. Свети о́тъц му се прика́зал на едно́га овча́ра. Рекна́я[2]) му св. о́тъц: „Овча́ре, я к'е ти се ка́жу на те́бе и к'е би́деш цар ти. Ама немо́й ме́не да ме забра́иш. Да ми напра́иш едну́ цр̀кву що да не́ма по́ убава. И он му ре́кнал: „Свите к'е гле́дав отку́д сл'ънце к'е изгре́ва, а ти да гледаш отку́де зао́ди". И къд гле́дая овча́р виде́я га блъсна́ло слънце

[1]) Св. Прохоръ Пчински.
[2]) Причастнитѣ форми *рекнал* и *рекнал* и др. подобни се употрѣбяватъ еднакво; по́-обща е втората.

откýде заóди и рéкнал на тия сел'áните: „Я га слѣнце! . . .“ 'Они се обрнали свите откýде заóди и овчáр па се обрнáя от кудѐ огрéва и га видéа слѣнце искочúло едѣн остѣн високо. Пóсле бидня́я цар, царувал едну́ гóдину и забравúя га св. óтъц да му направи цр́кву.

Пóсле на сън му се приказа́л на цáра тóга св. óтъц: „Е, царе, ти ме мéне зáбраи, я те наместú' цар, ама ти ме зáбраи“. Тѣга цар ватúя мáйсторйе, к'е прáи цр́кву у Стáро Нагорúчино. И рекнáя ги на мáйстори: „Да напрáите цр́кву, ама да нéма пó убава“. По той врéме едѣн мéсец úшло и дóшеа цар да гу вúди цр́кву и рекнал: „Е, мáйстори, направúсте ли гу, нéма ли пó убава да се напрáви?“ И мáйстори рекнáше: „Мóгаше и пó убава да се напрáи“. Цар тъг се разл'ютúл и рекнáл на войнúци: „Исéчете г'и мáйстори!“ Едни мáйстори исекле г'и, а едѣн направúя крúла отъ шúце и летнáя да лéти от цр́кву. И летéя како черек саáт, и утéкла му тéсла, та му оцéкла едно крúло, и паднáя дóле мáйстор и се утепáя. Цар му направúя туй знак и гроп. От тéслу от држа́л'е никнáло крýшка. Пóсле св. óтъц побегнáл от тýя та отúшъл у Стáръц. Пóсле па по едѣн мéсец цар потрáжи га свети óтъца (sic) и нашéя еднóга овчáра стáрога на плáнину Стáръц и га прашáл: „Мóре, овчáре, не ли се те прикажýе нещо на сън да вúдиш?“ И овчáр отговория: „И'ма, видýю едѣн óръл бѣл, сдозгóр лéти, пáда у тъй шупúн'ак“. Пóсле му направия цар овде цр́кву на св. óтъц и гроп. И на овчáра тога, що му га казая, и н'ему му цар направил цр́кву.

Слушана отъ Миле Димитриевъ,
отъ с. Младо-Нагоричино, Кумановско.

Нáшето сéло Лéсново (Крáтовско).

Нáшето сéло се вúка Лéсново. 'Оно се нáог'а у крáтовска кáза. От Крáтово до Лéсново úма два саáта и́ пол. Леснóвци сéчат воденичáрск'и кáмен'е. Сос товá живéят сите леснóвци. Кáмен'ето г'и дéл'ат на три цéни: най малéчк'ите кáмен'е чúнат чúфто две и́ пол до три бéли меджудúи; най широ́к'ите кáмен'е се вúкат сметенúци; онú са ширúк'и чéтири и́ пол пéди, а дебéли какó дóйде. Тýка кой дóйде да г'и зéме на мéсто, чúнат чúфто сéдъм и́ пол до óсъм бéли. У нáшето сéло úма еде́н стар манастúр. Рáмото му е свети Рáнг'ел и светà Богорóдица и свети Гаврúл. На тúя дéнове се собúрат гости. Доáг'ат от Палáнка, от Крáтово, от крáтовски сéла, от Кóчани; едни́ пáти и от Вéлес и от Скóпй'е доóг'ат. Нáй-век'е доóг'ат лýг'е да вúдат градúщето и рýпите. Градúще вúкаме, дéка сéчат кáмен'ето воденичáрск'и. Рýпа се вúка дýпката, дéка искáча рýдата: óлово, бакъ́р. Сѣга не рабóтат що úскача рýдата. Нáй-век'е úма рýда у Шлéгово и

у Добре́во. У Ле́сново и́ма си́чко сто и де́сет ку́к'и. Сите са бу́гарск'и.

Слушано отъ Йорданъ Атанасовъ,
отъ с. Лѣсново, Кратовско.

Прѝказна.

Отъ сѫщото село.

Има́ло еде́н цар. Он има́л двои́ца си́нове. По́ малио брат кажа́л на по́ старио: „Остана́ло, бра́ту, ца́рството ни отъ ста́ро... пара́дедо и де́до и та́тко на нас четвр̀ти остана́ло ца́рство. Па г'и батали́ле ста́рите кни́г'и, ста́рио заве́т остави́ле, нов вана́ле". Помоли́л се по́ малио брат на по́ старио: „Бра́ту, я са́кам да г'и прегле́дам ста́рите кни́г'и." По́ малио г'и ча́те, а по́ гулемио слу́ша како ча́те. Наше́л у еде́н ти́пик: ста́рите има́ле аде́т да иска́чат на висо́к'и пла́нини у сре́т ле́то на проше́тка, а мла́дите остави́ле той аде́т. Како́ на́шле у ти́пико како́ работи́ле ста́рите, и му се помоли́л по́ малио на по́ ста́рио: „А'йде, брату, да ва́неме како́ работиле ста́рите". И го послуша́л по́ старио. Дошло́ вре́ме, искочи́ле на проше́тка и се накачиле из гора́та, и низ гора́та во́да студе́на, сенка дебе́ла и нашле́ една́ ши́рина зеле́на, па седна́ле ту́ка да почи́нат. По́ малио рекъ́л на по́ старио: „А'йде да напра́веме сара́й на ово́й ме́сто". Послушал го брат му по́ старио, „А'йде да на́йдеме еде́н чове́к, он да го напра́ви, сал ца́ро да да́ва па́ри". Тражи́ле, тражи́ле доде́ка му ца́рството држа́ло, и не могле́ да на́йдат.

Го́спот зна́еше ср̀цето на два́та бра́та, на ца́ровето, и прати́ свети́ апо́стол Тома́ да прии́ма ца́рските па́ри за айра́то, и го научи́ Го́спот свети́ апо́стол Тома́: „Земи си една́ му́лка; що к'е ти да́дат па́ровето па́ри, ти да г'и разда́ваш по сирома́сите". Оти́шел св. Тома́ и кажа́л на два́та бра́к'а: „Я к'е ви заста́нам на та́я ра́бота". Да́ле еде́н то́вар пари. Они́ има́ле, да ка́жеме, у ца́рството сто каса́би, по барабар сут тера́ле и па́рите от да́ноко си г'и де́лиле. По́ старио брат дал на св. Тома́ от сво́йо дел. Св. Тома́ оди́л, раздава́л г'и па́рите на сирома́сите, и ойде́ при по́ старио брат и му кажа́: „Сос тай това́р анджа́к теме́лите ископа́'; тру́ди се да го напра́виш". Тога́й апо́стол Тома́ зема́л и друк това́р. И тай го раздал по сирома́сите. Тре́к'ио пат се врна́л и па отише́л каде́ по́ старио брат; потрек'и́л и друк това́р и тай го разда́л по сирома́сите по се́лата. Па кажа́л ца́ро на него́вите си измик'ари: „И'дите, ви́дите на пла́нината и́ма ли направе́но сара́й!"

Оти́шле ца́рските измик'а́ри на пла́нината и виде́ле — не́ма ни́що направе́но, и се врна́ле и кажа́ле на ца́ро: „Не́ма ни́що да е направи́л. — А! ско́ро да го на́йдете тай чове́к". Измик'а́рите отишле да тра́жат. Го́спот заповеда́ свети́ апо́стол Тома́

да излéзне на срéк'а. И го найдóа. Отидóа сос нéго и го одведóа кадé цáро. Цáро го прашýе: „Направи́ ли нáшио сарáй, що ти дава́'ме пáрите? — Що бидó' кадъ́р, направи́'. — 'Арно, амá я прати́' мóите измик'ари и óни ми кажáа немало ни́що наé' прáвено". Свети́ Томá кажáл: „Чести́ти цáру, я би́' длъ́жен на мнóзи́на, на тéбе дал Гóспот пари нóгу; що к'е борчувам на мнóзи́на, сал на тéбе да борчýвам". И цáро заповéда на измик'áрите: „Затвóрете го у апсáна!" Земáле го слýг'ите на цáро и го затвори́ле.

И какó го затвори́а свети́ Томá, брат му пó малио на цáро се поболéл. Ни я́де ни пи́йе, ни уми́ра, ни стануйе. Па се мóл'и на Бога: „Гóсподи, я ми дáвай здрáвйе да стáнам, я да ýмрам". Гóспот прати́ áнг'ел божи, — го умрé. И áнг'ело поведé царската дýша у небесното царство и го поведé низ рáйо. Цáрската дýша прашýе, áнг'елот кажýе: „Кой направи óвая чéшма на овóй сýо мéсто? — Едéн чорбаджи́я го направи́ на зéмята, и óвде му йе пред дýшата. — Я овóй мос, кой го направи́ на овóй скендéр мéсто? „Бóжи áнг'ел му кажáл: „На зéмята направи́л чорбаджи́я и овдé му йе пред дýшата. — Е, кой направи́ ови́я сарáи? — Фил'áн цар на зéмята го направи́. — Я овóй пó убав кой го направи́? — Направи́ го брат ти сос пáрите що г'и́ дал на свети́ Томá". И му кажá цáрската дýша на áнг'ело: „'Ок'е ли Гóспот да ме повр́не ощ еднъ́ш, да оти́дам при брáта ми, да му посáкам овáй сарáй да ми го дáде". И го поврнá Гóспот и ойдé при брáта си и кажа: „Брату, що су видéл на онáй свет, тáксай ми го; дури́ не го тáксаш, не ти го кажýвам. — Да ти дам дéсет грáда од менє пòвек'е, царýй". Таксал му дéсет грáда, и па не кажýва. „Но що к'е ти сáкам я, дури́ не тáксаш, не ти кажýйем. Тай човéк що си го затвори́л у апсáната на зéмята не ти направи́л сарáй, а на онáй свет. Я ти го сáкам бакши́ш. Я к'е те поклóнам мóйо дел от цáрството сéто". И му кажуе пó старио: „Я кé ти дам мóйо дел, сарáйо не дáвам".

После го извади́а св. апóстол Томà от апсáната цáрска, и цáровето станáа от стóлнината и заповедáа на измик'арите: „Да го изми́ете, да го променете у чи́ста рýба, да му исчéшл'ате брáдата и кóсата на áпсо". И отидè чис свети́ апóстол Томà кадè цáровето. И станáа цáровето от стóлнината и седнá свети́ Томá на стóлнината. Они́ му се поклони́а и му кажáа: „Ти си за нас дóбро прави́л; ни́е ти греши́'ме, прóсти ни".

Слушана отъ сжщия.

Скопйе, януари 1908.

Йор Ивановъ.

VII.

Титлитѣ на старобългарскитѣ господари

I. Язическа епоха.

Старитѣ българи, споредъ извѣстието на латинския писатель Ennodius (Енодий), сж станали извѣстни за пръвъ пжть въ Европа прѣзъ 482–5 год. сл Хр. Тогава българския владѣтель у тоя писатель е извѣстенъ подъ името *водитель* или *ductor*: stat ante oculos meos bulgarum ductor libertem .. Monum. Germ. VII., p. 205. Нъ каква е била тѣхната народна титла? Като вземемъ прѣдъ видъ извѣстията на византийскитѣ писатели отъ тѣзи врѣмена, които разправятъ, че владѣтелитѣ на разнитѣ народи, които населявали сегашната югоизточна часть отъ Европейска Русия, на сѣверъ отъ Кавказъ, сж се величаели съ титлата *хаганъ*, то трѣбва да допуснемъ, че подобна титла трѣба да сж имали и българскитѣ прѣдводители, които съ своитѣ орди прѣзъ V и VI вѣкъ често сж нахлували въ Европейскитѣ владѣния на Византийската империя. (*προσβεύεται ο χαγᾶνος πρὸς ἑτέρους τρεῖς μεγάλους χαγάνους*. Theophil. Simocat. l. VII c. VIII). При туй трѣбва да имаме прѣдъ видъ и фактътъ, че хаганската титла е била достояние и на владѣтелитѣ на околнитѣ съ българитѣ народи: авари, хазари, печенеги, кумани, както и на всичкитѣ велико-тюркски многобройни владѣтели въ централна Азия. Отъ Орхонскитѣ пъкъ старотюркски клинообразни каменни надписи, които сж отъ началото на VIII в. сл. Хр. (W. Rabloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei) се учимъ, че почти всичкитѣ господари на многочисленитѣ (повече отъ 30) тюркски народи, които населявали централна Азия, даже и Монголия, сж носели обща титла хаганъ, или ханъ. (Академикътъ Радловъ въ словаря си не прави разлика между *kahan* и kan). Освѣнъ това и владѣтелитѣ на прямитѣ сродни племена съ българитѣ: кутригуритѣ и утригуритѣ, които прѣзъ срѣдата на VI вѣкъ сж нападали византийскитѣ владѣния на Балканския полуостровъ, сж носили титлата *ханъ*. Напримѣръ четемъ: (*Ζάβεϱ-γαν*) Заберъганъ, *Σάνδιλ-χαν* и *Σάνδιλχος* Шандил-ханъ. А най стария Кубратовъ синъ, господаря на приазовската България, споредъ свѣденията на византийския лѣтописецъ Теофана, се наричалъ *Βατβαϊ-αγάν*, Батбай-аганъ (Theop cod. vaticanus 155) и още *Βατβαϊ-γὰν* (cod. Parisiensis reg. 1710) Батбай-ганъ. Нѣкои изслѣдователи обаче, напримѣръ Marquart, (Die Chronologie der

alttürkischen Inschriften S. 40 и 85), като си послужилъ съ развалената форма Batbaian, (Бат-*байан*) (у писателя Patriarch. Nikephoros стои *Βαϊανός*), я сближилъ съ бегъ-Баянъ (Bäg-Bajan) и по такъвъ начинъ приелъ, че титлата на българския вождъ въ приазовска България е била *бегъ*. Този възгледъ е приетъ и отъ В. Златарски. (Студии по българската история стр. 20 отд. отпеч.). Нъ Батбай-аганъ или Батбай-канъ да се сближава съ бегъ-Баянъ, когато имаме собственни имена Анагай, вождъ на Уйгуритѣ по Волга) а сжщо Анаквай (хаганъ на Zuan-zuan), както и Мармай, български военачалникъ въ X вѣкъ и Бурондай и пр., ни се вижда твърдѣ отдалечено отъ самата дѣйствителность, толкозъ повече, че въ деветтѣхъ старобългарски каменни надписи отъ врѣмето на великитѣ господари Омъртага и Маломира, които се пазятъ въ Народния музей, намираме формитѣ: *Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἄρχοντός ἐστιν Ὠμορτάγ*, т. е. *името на владѣтеля е Омортагъ великъ ханъ, ханας υβιγι*. Тукъ въ думата *ханας* частицата *ας* се смѣта за окончание, а думата *υβιγι* се сближава съ куманотурската дума *евгю*, която означава славенъ великъ. Единъ пѫть само и то въ Търновския надписъ на колоната въ черквата „Св Четиридесеть“ Омъртагъ се титулира *ханας υβιγηφι, канас ивишомъ*. Изслѣдователитѣ частицата *омъ* изхвърлятъ, като я считатъ за погрѣшно издълбана. Нъ споредъ насъ частицата *омъ* трѣбва да смѣтаме за постпозитивна часть къмъ *ивиш* съ значение на *отворъ*; тъй като въ чувашкия языкъ *омъ* има сжщого значение. Тогава *ивишомъ* ще да е означавало *най-великъ*, тъй като у старитѣ българи намираме титлата *ханъ* да се дава и на други лица съ подоленъ чинъ отъ самия върховенъ господаръ. На примѣръ Кампа-ганъ и още Борита канъ *Ἄλλος δέ τις ἀρχων αὐτῶν, ὃν ὀνομάζουσι Καμπα-γάνον* Patr. Niceph. p. 79. ed. Bonn) и (Vita St. Clementis. c. XVI *Βορίτα κάνος ὑποστράτηγος*). Тъй, че чисто народната титла на старитѣ язически български господари, както въ приазовска България, тъй и въ европейската отсамъ и оттатъкъ Дунава, е била *хаганъ*, или *ханъ*. Въ туй послѣдното най-ясно ни увѣрява и свидѣтелството на Дуклянския прѣсвитеръ, който пише: че *българитѣ господаря си на своя языкъ наричали каганъ*, което на нашия (латински) языкъ означава *императоръ*. (quem lingua sua *Cagan* appellabant, quod in lingua nostra resonant imperator. Виж. Presbyteri Diocleatis, Regnum Slavorum въ Scriptores rerum Hungaricarum t. III. p. 478) *Това важно извѣстие до сега не било взето въ внимание отъ изслѣдователитѣ на тоя въпросъ*. Освѣнъ това и въ Хинкмаровитѣ анали намираме каганска титла за Бориша: Hludovicus, rex Germaniae, hostiliter obviam bulgarorum Cagano nomine, qui christianum se fieri velle promiserat, pergit. (Pertz-Monum Germ. t. I, Annales Hincmari pag. 465) В. Златарски по, грѣшно твърди „че това е едничко мѣсто и твърдѣ съмнително“ (Мин. Сбор. кн. XV стр. 25 отд. крит.). Нека приведемъ и ду“

митѣ на академикътъ А. Куникъ, който въ своитѣ *Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, Спб. 1878, часть I, стр. 150* по поводъ на титлата „хаганъ“ у старитѣ българи, пише: „Безспорно, въ главѣ Болгаръ стоялъ хаганъ такъ же какъ въ главѣ Хазаръ, Аваръ и Великотюрковъ алтайскихъ. Прямыхъ свидѣтельствъ Византійцевъ объ этомъ нѣтъ; но изъ одного письма императора Людовика II къ импенатору Василію отъ 871 г. мы узнаемъ, что главою Болгаръ, по выраженію Василія, въ византійской государственной канцелярий признано было званіе хагана.“ Ний съжаляваме, че не можахме да имаме на ржка това писмо отъ императ. Людовика II за да цитираме самия текстъ, отъ който най-ясно се доказва сжществуването на хаганската титла у българитѣ, която мнозина отказватъ.

Нъ слѣдъ настаняването на българитѣ въ Мизия разнообразни сж били названията на титлитѣ, които сж давали византийскитѣ лѣтописци на българскитѣ господари до покръщаването имъ. Титулували сж ги съ *κύριος* или съ неправилната форма *κῦρος* т. е. господаръ. Напримѣръ четемъ: *(Κροβάτου τοῦ κύρου τῆς λεχθείσης Βουλγαρίας.* Theoph. chronogr. I p. 546 ed. Bonn). (Въ *именикътъ* на българскитѣ господари стои *Куртъ*, който се отождествава съ Кубрата) Сетнѣ срѣщаме титлата *ῥήξ*-rex. Нъ почеста е била прѣдводитель *ἀρχων*, която заедно съ господарь, *κύριος*, се давала почти на всичкитѣ старобългарски ханове отъ първата държава включително Шимеона велики. Така напримѣръ титулуватъ: Аспаруха, Тервеля, Телеча *Τελέτζης*, Шабъна *(Σαβίνος)*, Кормисоша, Пагана, Черига, *Τζερίγος*, Кардама. На Кръма между другитѣ споменати титли прибавятъ и *ἀρχηγὸς* водитель или войвода. *Κροῦμιος ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸς παραταξάμενος κατὰ Σαρδικῆς.* Theoph. chronogr. p. 693, ed. Bonn.). Омьртагъ има сжщитѣ горѣизложени титли само, че продължателя на Теофана, както и Кедринъ Скилица, които сж писали, слѣдъ като българскитѣ господари сж се титулували съ *βασιλεὺς „цѣсарь'*, наричатъ го василевсъ. *(Μορτάγων ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεύς . . .* Theoph. Contin. p. 64 ed. Bonn.). (Нъ тия писатели по тоя въпросъ не могатъ да иматъ рѣшаеще значение, тъй като съврѣмениците не говорятъ за подобна титла). Неговия наслѣдникъ Маломиръ се нарича сжщо архонтъ, както и Прешиамъ. Богоришъ е тоже архонтъ прѣди покръстването, и слѣдъ това събитие. Нъ въ нѣкои източници отъ твърдѣ късна дата се титулира неправилно *βασιλεὺς* „василевсъ“ цѣсарь.

II. Християнска епоха.

Най-вече свѣдѣния за титлата се срѣщатъ за господаря „Богориша“, който съ приеманието на християнството живо заинтересувалъ, както съврѣменнитѣ писатели, тъй и по-къснитѣ. Него

тнтулуватъ: *ἄρχων, ἀρχηγός, ἡγεμών*, т. е. архонтъ, архигосъ, хегемонъ, а отъ писателя Генесия се нарича и *καθηγεμών*, (Виж. М. Соколовъ. Изъ древней исторій Болгаръ стр. 215—85о). Слѣдъ покръстването на Бориша официалната титла въ византийския дворъ му е била: *ὁ πνευματικὸς ἔγγονος τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων Βουλγαρίας*, а на господарката: *ἡ ἐκ Θεοῦ ἀρχόντισα*. (Constant. Porphyr. De ceremon. aulae byzant. II, 47. p. 681 ed Bonn). („Духовното чадо на светия нашъ царь отъ Бога поставениятъ (владѣтель на България). Това узнаваме отъ въпроситѣ, които сж се задавали на българскитѣ пратеници въ Цариградъ отъ дворцовия церемонимайстеръ (логотетъ), който питалъ: „какъ е еди кой си, какъ е еди коя си"?....

У латинскитѣ писатели се срѣща и титлата rex Vulgarorum; а сжщо и хаганската, както наведохме по-горѣ. Симеонъ Велики тоже е билъ отъ начало *архонтъ*. (Българската форма е била Шимеонъ, отъ тамъ произлиза названието на гр. Шуменъ, който византийскитѣ писатели наричатъ *ἄνησις τοῦ Συμεῶνος.*) Така напримѣръ, въ Наришкия пограниченъ каменъ надписъ отъ 904 г. намѣренъ въ солунско, четемъ: *ἐπὶ Συμεὼν ἐκ Θεοῦ ἄρχοντος Βουλγάρων*. Нека забѣлѣжимъ, че въ този каменъ надписъ не фигуриратъ вече чисто българскитѣ думи *канас вьиг* т. е. *ханъ великъ*. Може да се прѣдположи, че тогава българския господарь като християнинъ напусналъ вече езическата си титла, съ която се величаели Омъртагъ и Маломиръ, а безъ съмнение и Пресиамъ и баща му Богоришъ. Сжщо и съврѣменнитѣ византийски писатели, както и покъснитѣ, го титулиратъ *ἄρχων, владѣтель*. Напримѣръ, продължителя на Теофана, Георги Монахъ, Кедринъ, Симеонъ Магистъръ и пр. А отъ 19 писмо на цариградския патриархъ Николая Мистика до Симеона се учимъ, че българския господаръ къмъ 920—921 година поискалъ писмено отъ Византия да го признае официално за свой императоръ, т. е. за византийски. Патриархътъ пише на Шимеона: „Не обявявай" нека остави царството онзи, който се вече възкачилъ на прѣстола му" (това се отнася до Романа Лакапена), понеже това е невъзможно; не дѣй писа, управителитѣ на ромейското царство *да те признаятъ за свой императоръ и царь*, защото и това не може да бжде и никой нѣма да се съгласи даже да изслуша подобна рѣчь." (Мин. сбор. кн. XII стр. 124). Дали Симеонъ къмъ 922 год. се именувалъ вече *βασιλεὺς*, положително неможемъ каза. *Въ на 924 година българскитѣ побѣдоносни войски прѣдъ цариградскитѣ стѣни поздравили Шимеона въ присжствието на императора Романа Лакапена и на патриарха Николая Мистика на гръцки языкъ като римски императоръ*. Слѣдователно, при свиждането съ визант. императоръ и патриархътъ при Космидионъ, Симеонъ билъ поздравенъ отъ военачалницитѣ и войскитѣ си, които се намирали около него, въорж-

жени съ златни и сребърни копия и щитове и облѣчени въ желѣзни ризници, като *βασιλεὺς* (царь-императоръ) на ромеитѣ; и тогава се извършило официалното прокламирание на царската му титла. Това събитие направило силно впечатление въ Цариградъ. Затова сж го отбѣлѣзали и мнозина лѣтописци. Така напримѣръ у продължателя на Теофана четемъ: *οἳ μέσον αὐτῶν εἰληφότες Συμεὼν ὡς βασιλέα εὐφήμουν τῇ τῶν Ῥωμαίων φωνῇ*". (Theoph. Contin p. 407). Това не се понравило въ Цариградъ; византийския императоръ Романъ Лакапенъ скоро подиръ туй пише на Симеона: „Не дѣй си помисля това, че като си опустошилъ цѣлия западъ (Тракия) и си поробилъ жителитѣ и, та по такъвъ начинъ да те наричатъ царь на ромеитѣ". „*Μὴ τοῦτο σοι λογιζέσθω πᾶσαν τὴν δύσιν καταληΐσαντι καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας αἰχμαλώτους λαβομένῳ, ἵνα διὰ τοῦ τοιούτου τρόπου βασιλεὺς Ῥωμαίων κατονομάζῃ.*" (*Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος τομ.* 1 *τεῦχος* 4). Въ Цариградъ негодували не за туй, че Шимеонъ се прокламиралъ за *βασιλεὺς* царь, а за това, че той се величаелъ съ титлата *василевсъ на ромеитѣ*, или съ други думи, че искали да го обяватъ за свой императоръ на мѣстото на Романа Лакапена, когото Симеонъ смѣталъ за незаконенъ, защото, споредъ договорътъ отъ 913 г., трѣбвало Шимеонъ да стане дѣдо на младия визант. императоръ Константина Багрянородни, а не Романъ, който подиръ 919 г. станалъ съ хитрость дѣдо и съуправникъ на Конст. Багрянородни.

Протестътъ на Византия най-ясно се изражава въ писмата на Романа Лакапена до Симеона, въ които го нарича „владѣтель на България" (*ἀρχων τῆς Βουλγαρίας*). А въ II-рото писмо отъ Романа до Симеона четемъ слѣдното: „Какъ твоятъ най-възвишенъ и проницателенъ разумъ не е обсѫдилъ, каквo ние писахме не за това, че ти се наричашъ незлобиво царь, а затова, че ти се пишешъ царь на ромеитѣ, тъй като ти въ своето отечество можешъ да правишъ каквото искашъ; обаче, ако трѣба право да говоримъ, то и въ него не (можешъ). Понеже отъ кѫде ще може да ти се приложи такъво име? Отъ прѣдѣдитѣ ти ли? (Нъ) ти всичко самъ знаешъ. Нъ (може би) отъ насилничество или завладяване на земя и (отъ нарушение) на клетвени съглашения? — Това не е царско достоинство, а ненаситность. Тъй като се знае, че извършеното съ сила не остава за винаги. Това е невъзможно, не! Даже, ако и да се стремишъ и силишъ да се накичишъ, както никой гарванъ, съ чужди пера които, слѣдъ като изпадатъ подиръ малко, ще покажатъ на явѣ званието, което по рода ти прилича; а изкуственостьта и фалшивостьта на твоятъ възгледъ съвършено ще те уличатъ. Па и какъ ли могатъ да бѫдатъ двама царе, както ти самъ напразно се трудишъ, които се различаватъ по рода, отличаватъ се по образа на мислитѣ и се надминаватъ по царско достойнство? И съ какви ли ромеи ти ще се помиряващъ като се наричашъ

царь на ромеитѣ, когато тѣ не ти разрѣшаватъ? Тъй като никой не сключва миръ съ тия, на която той е господаръ, и владѣе надъ тѣхъ. Ако пъкъ ти се домогвашъ да господарувашъ, (значи) ти не желаешъ да сключишъ миръ". (Мин. Сборн. кн. XIII стр. 293) Щомъ се успокоили духоветѣ въ Византия, Лакапенъ почналъ да нарича Симеона още прѣзъ живота на патр. Николая Мистика *„свой братъ"*. Той казалъ на патриарха: „напиши на нашия братъ". (Писмо 26, мин. сбор. кн. XII стр. 201). Симеонъ като *братъ* на визант. императоръ ималъ сжщата титла каквато и визант. императоръ. Отъ слѣдното извѣстие на Конст. Багрянородни се научаваме, че малко посетнѣ и самиятъ Романъ Лак. титулувалъ вече българския господарь *βασιλεὺς* (цѣсарь). Въ церемониалната книга на византийския дворъ написана отъ К. Багрянородни четемъ: *Κωνσταντῖνος καὶ Ῥωμανός, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ εὐσεβεῖς αὐτοκράτορες βασιλεῖς Ῥωμαίων, πρὸς τὸν πέποθυμενον καὶ, πνευματικὸν ἡμῶν τέκνον τὸν κύριον ὁ δεῖνα βασιλέα Βουλγαρίας* (т. е. *„Константинъ* (Багрянородни) и *Ромanъ* (Лакапенъ) *въ Христа Бога благочестиви императори и царе на ромеитѣ, до обичното ни* (или драгото) *духовно наше чадо господина* едикой си *царь на България"*. (Const. Porphyr., de cerem. aul. byzant. II, p. 691). Тази е била формулата, съ която сж се обърщали византийскитѣ императори по онуй врѣме, когато сж искали да пишатъ на българскитѣ царе върху нѣкои частни или държавни работи. Горната формула трѣба да се е вмъкнала прѣзъ царуването на Петра, когато вече сж се подобрили отношенията на българитѣ съ Византия. Тогава, по заповѣдъ на императора Романа Лакапена, цариградския синглитъ припозналъ официално и българския свещеноначалникъ за независимъ патриархъ на българитѣ. *Δαμιανὸς . . . πατριάρχης ἀνηγορεύθη παρὰ τῆς βασιλικῆς συγκλήτου κελεύσει τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ Λακαπηνοῦ* C. H. Gelzer. der Patriachat von Achrida S. 6).

Въ хрисовула на императора Василия Българоубиеца, даденъ на Охридския архиепископъ Иоаниа Дебърски, както Петъръ, тъй и Самуилъ, се именуватъ царе на България: *„ἂς ὑπὸ Πέτρου τοῦ βασιλέως καὶ Σαμουὴλ κατείχοντο"*. (Byzantin. Zeitchr. II, 1893). Борисъ II се титулира *василевсъ*, а сжщо и Самуилъ. Дуклянския просвитеръ го нарича imperator (In partibus Achridae in laco, qui Prespa dicitur, ubi et curia ejusdem imperatoris est.).

Словѣнски извѣстия.

Нъ въ българската държава влизалъ още единъ важенъ етнически елементъ, именно многобройнитѣ словѣнски племена въ Мизия, Тракия, Македония и пр., които се намирали подъ прѣката власть на българитѣ. Слѣдъ прокарването на словѣнската писменость отъ ученицитѣ на словѣно-апостолитѣ въ Балканския полуостровъ, започватъ и словѣнскитѣ извѣстия за титлата на българскитѣ господари. Въ проложкото житие на

св. Кирила и Методия, което се приписва на Климента, епископа словѣнски, четемъ: Я блъгаромъ ѿ Бѫ кнѧзъ Борьісѣ. А Тудоръ черноризецъ братъ на Бориса титулува го: Великыи и чѣстныі и благокѣрныі господ наш кнѧз болгарскъ именемъ Борисъ (Горскій и Невоструевъ, Описаніе рукоп. Моск. Син. библ. 1, 5, 409). Константинъ пресвитеръ, а посетнѣ епископъ, който писателствуваше прѣзъ живота на Бориса и Симеона знае титлата кънязъ. Покѣленіем кнѧза нашего болгарска именемъ Сімеона. Сѫщо и Иоанъ Екзархъ пише кънязъ. Въ словѣнското житие на Климента намираме: кнѧза же йхъ Вориша. Въ записката на лѣтописа отъ Иоана Малала (руск. прѣп. отъ XV в.) за г. 927 четемъ: преложѣныа ѿ гречска ꙗзыка в'словенскыи при кнѣзи благаѣстѣмъ Симеонѣ сйнѣ Бориши. Значи най старитѣ словѣнски писатели давали на българския господаръ титлата *князъ* или *великъ князъ*, а държавата наричали кнѧжение. Сини кънязъ дрьжаше кънѧжение оконѹ странѹ Дѹнаꙗ. (А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакціи. Москва 1866, I, 2). Нъ щомъ като Симеонъ, Петъръ и пр. получили гръцката титла *βασιλεύς, василевсъ*, тогава южнословѣнскитѣ писатели си послужили съ словѣнския прѣводъ на свещеното писание, въ което често се срѣща гръцката дума *βασιλεύς*, която на словѣнски е прѣведена съ цѣсарь. Ударението е паднало на първия слогъ, а не на втория, както твърди напослѣдъкъ академикътъ г. В. Ягичь. Въ това се увѣряваме отъ словѣнското изрѣчение, което се запазило въ гръцката хроника на Скилица—Кедрина отъ XI вѣкъ, именно *βεζεῖτε ὁ Τζαίσαρ*, т. е. вѣжйте о Цѣсарь! *) Тази дума трѣба да произхажда отъ латинската caesar**). Гласната ѣ въ прѣдпослѣдната сричка, ако и ударена, съ течение на врѣмето, намираме, че въ нѣкои южне-словѣнски паметници е промѣнена въ полугласна ь (цьсарь), която най-сетнѣ съвсѣмъ изчезнала и останало само царь съ твърдѣ незначително с, което постепено съвсѣмъ се изгубило. Този процесъ на измѣнение се извършилъ само у юго-източнитѣ словѣни, значи у прѣдѣдитѣ на днешнитѣ българи и сърбохървати. У словѣнцитѣ останала и до днесь старата форма cezar (цѣсарь), както и у чехитѣ стара форма ciezar (циесарь) или нова форма cisar (цисаржъ); сѫщо и у поляцитѣ cesar. Мѫчно е да се опрѣдѣли до кое врѣме е прѣживѣла у южнитѣ словѣни по старата форма цѣсарь и откога почнало употрѣблението на по-новата царь. Въ най-старитѣ писмени паметници, които къмъ края на X и въ продължение на XI вѣкъ сѫ прѣминали въ Русия, се запазила пълната форма цѣсарь. Ака-

*) Скилица-Кедринъ вмъкватъ тъзи фраза въ устата на българскитѣ войници, които сѫ се сражавали съ византийцитѣ при воденско въ 1017 г. Неочакваното появяване на императ. Василия II на полесражението, рѣшило побѣда въ полза на Византия срѣщу царь Ивана Владислава. Cedrin, p. 466.

**) Проф. К. Иречекъ е на мнѣние, че цѣсаръ произлиза отъ късното латинско ceasar (Вижъ, Denkschriften der k. Akad der. Wissen. 48. S. 36. Wien 1902).

демикътъ г. В. Ягичь върху туй казва: „въ българскитѣ грамоти отъ XIII вѣкъ, тази дума се изразява чрѣзъ съкратено цар҃ь и малко с“. Въ всѣки случай употрѣбяваната днесь форма цар҃ь (сагъ) трѣба да е добила изключително господство у българитѣ, сърбитѣ и русситѣ въ продължение на тринадесетото столѣтие*). Въ течение на цѣлия политически животъ на българитѣ до пропаданието на тѣхното царство, и въ добри и въ лоши дни тѣхниятъ владѣтель, безъ огледъ къмъ териториалнитѣ размѣри, всѣкога се наричалъ цар҃ь (сагъ) съ всички видоизмѣнения на тази дума; тъй че и управляване се казвало царьствовати (zarstvovati) и т. н. Другъ изразъ българитѣ не сж знаяли“.

Нъ за християнската епоха и въ словѣнскитѣ паметници се срѣща още и титлата *каганъ*. Нѣкой изслѣдователи отричатъ категорически сжществуванието на подобна титла. Така напримѣръ въ книгата „История на старото българско държавно право“ на страница 274 четемъ: „Обаче и за това (че българскитѣ владѣтели сж приели аварската титла каганъ) нѣма положителни извѣстия, защото, доколкото ни е извѣстно, ни единъ отъ лѣтописцитѣ не титулува поне първи и най-стари български владѣтели съ тази титла“.... Ний отначало още наведохме, че Батбай се титулувалъ хаганъ или канъ и че Дуклянския пресвитеръ приписва на българскитѣ владѣтели хаганската титла. Нека прибавимъ тукъ, че и въ видението на пророка Данаила българския владѣтель носи титла *каганъ*: И тоу̀ пакы приде дкѣ чести измалытѣкиѣ и поплѣнитѣ ксоу̀ землю блъгарьскоую̀, и шьдѣ каганѣ сьстакитѣ є на Ср҃кдьци“. (П. С. Срѣковић, Споменик V. стр. 13).

Освѣнъ туй имаме и едно неясно извѣстие върху титлата на българскитѣ господари и отъ арабски източникъ. Испанецътъ, арабски писатель Ал-Бекри, който се ползувалъ отъ извѣстията на евреина Ибрахимъ-ибнъ-Якубъ, писатель отъ X вѣкъ пише: *тенср блкáдúн али*. Баронъ В. Розенъ поправи думата *блкáдúн* на *блкáрин* (Б. В. Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри о славянахъ и ихъ сосѣдахъ, стр. 38) Думата *тенср*, Розенъ мисли, че може да се чете *цѣсар* или *цар*, или пъкъ съдържа собствено име на нѣкой български царь Въ всѣки случай, тогава титлата на българския господарь е била вече *цѣсарь*, понеже Ибрахимъ ибнъ Якубовъ, който срѣщналъ българскитѣ пратеници въ крѣпостьта Мерзебургъ при дворътъ на Отона I, писалъ своя мемоаръ около 965 години.

Между туй, при покоряванието на сѣвероизточна България отъ императора Иоанна Цимисхи, 967 побѣдителя, като се вър-

---

*) Ний мислимъ че съкратената форма цар҃ь е получила гражданско право въ Македония още прѣзъ XII вѣкъ. Това ще се потвърди отъ словѣнския надписъ, (още не обнародванъ), който се намира на канарата до селата Крушово и Кърчово (Сѣрско). Той е писанъ прѣзъ врѣмето на великия дукъ Врана (Βράνας), и тамъ се срѣща формата цара. Въ списанието ни ще се обнародва тоя надписъ.

налъ въ Цариградъ съ триумфъ, пожертвувалъ короната на закоренѣлитѣ врагове на римската империя въ Софийската катедрала. Борисъ II самичъкъ трѣбало публично да снеме украсената съ злато и бисеръ пурпурна тиара, багряница и червенитѣ обуща. Знакове на царско достоинство били още прѣстолъ и скиптъръ. Напримѣръ въ житието на Иоана Рилски, съпйсано кирѣ Ѳ҃ѳ҃міемѣ патріархѡм Трънѡвскѣім, четемъ: Блгѡчѣстикѹмѕ й самодѣржцѕ блъгарскѣгѡ скѵ́птра ѥгю Пе́трѕ. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 128. Сѫщо и Василий Българоубиецъ, като стигналъ въ Охридъ прѣзъ 1018 год. въ царската съкровищница намѣрилъ украсената съ бисери златна корона и златотъкани царски дрехи.*)

Титлата прѣзъ второто българско царство.

Отъ двамата братя, Теодоръ, нарѣченъ Петъръ или Кало петъръ и Асѣнь, извѣстенъ съ името Бѣлгунъ, които възстановиха второто българско царство слѣдъ възстанието на 1186 г. противъ Византия, Калопетъръ е билъ вѣнчанъ отъ Търновския архиепископъ Василия съ златна корона, който му облѣкълъ и багряница, и златни обуща, като знакъ на императорско достойнство (*Ἕτερος δὲ τῶν δμαιμόνων ὁ Πέτρος καὶ στεφανίσκῳ χρυσέῳ διαδεῖται τὴν κεφαλήν, καὶ τοῖς ποσὶν ὑποδράπτει καὶ περιτιθήσι κοκκοβαφὲς πέδιλον.* Nicet. Choniata p. 486. Тукъ Никита говори само за малъкъ златенъ вѣнецъ и за червени обуща). Тогава Петъръ се величаелъ и съ титлата цар҃ и самодрѣжецъ късѣмъ блъгарѡмъ и гѣркѡмъ, която по традиция се пазела между българитѣ, както и по самитѣ писания, останали още отъ врѣмето на старото царство Титлата на Калопетра у нѣкои отъ латинскитѣ автори е гласяла: „Kalopetrus... itemque a suis dictus imperator Greciae (Ansbert, Fontes rerum Austriacum, t. v. p. 54). Нъ скоро намираме на прѣстола Асѣна, а Петъръ се билъ отеглилъ въ Прѣславската часть отъ владѣнията си. Асѣнъ I, споредъ домашнитѣ ни паметници. се титулиралъ *царь и самодържецъ на всички бълѕари и гърци*, които се намирали подъ неговата власть. Така въ прочутия търновски надписъ на колоната въ черквата „Св. Четиредесеть“ четемъ: Ѩзъ їѡ (Іѡаннъ) Асѣнъ къ ѯ҃а (Христа) бг҃ (Бога) вѣрны ц҃р҃ и самодрѣжецъ блъгарѡмъ сннъ СТѢРѦГѠ АСѢНѢ ЦѦРѢ.

Византийския историкъ Георги Акрополита нарича Асѣна I *василевсъ*, т. е. царь („*Καὶ ἀνίσταταί τις Ἀσὰν τοὔνομα καὶ βασιλεύει τῆς χώρας*“). Georg Acropolit. p. 21). Слѣдъ убийството на Асѣна I отъ Иванка, прѣстола заелъ пакъ Петъръ („*καὶ μετῆλθεν . . . πρὸς τὸν Πέτρον πάλιν ἡ ἀρχηγία Μυσῶν*“ Nicet. Choniat. p. 721). Никита Хониатъ често отбѣгва думата *царство*,

*) Cedrin, p. 466.

а си служи съ думата *началство*. Петра наслѣдилъ Калоянъ. Византийския писатель Акрополитъ пише, че той се нарекълъ царь на българитѣ: (*„αὐτὸς οὖν ὁ Ἰωάννης βασιλεὺς Βουλγάρων ὀνομασθεὶς“* . . . G. Acropolit. p. 23); а Никита Хониятъ пише: *ἡ δὲ ἡγεμονία τῶν Βλάχων βλέπει πρὸς Ἰωάννην τὸν τρίτον τῶν ἀδελφῶν“* стр. 622. (Водителството (вмѣсто царството) на власитѣ (българитѣ) гледа къмъ Иоана (Калояна) третия отъ братята). И дѣйствително Калоянъ пише и на папата: „V episcopatus Bulgarie pertinent ad imperium meum. Theiner, Mon. Slav. I, p. 30) т. е. че петь епископии на България принадлежали на *Калояновата империя*. Нъ римскитѣ папи, както и западнитѣ владѣтели и нѣкои списатели (латински), успорвали на Калояна царското достоинство и императорската титла. За това Калоянъ билъ принуденъ да се обърне къмъ папа Инокетий III и то слѣдъ като Византия, подиръ сключването на политическия договоръ (1200 год.), не пожелала да му признае царската титла и независимостьта на Търновския патриархъ. Тогава Калоянъ изпратилъ обратно въ Римъ папския нунций Доминика отъ Бриндизи съ отговоръ отъ Калояна, въ който искалъ отъ папата, заедно съ приемането му въ лоното на римската църква, императорска корона, подобна на прѣдишнитѣ български царе Симеонъ, Петъръ, Самуилъ. Слѣдъ дълги колебания Инокентий чрѣзъ кардинала си Лъва, който пристигналъ въ Търново, коронясалъ Калояна като rex (съ regium diadema) и му далъ кралевски знакове, при все че Калоянъ го молилъ и искалъ да го признае за императоръ и да му изпрати императорски знакове: корона и скиптъръ. Папата редовно въ писмата си нарича Калояна *rex Bulgarorum et Blacorum*. Сжщо и франкскитѣ писатели титулиратъ Калояна съ roi. Johannis roi de Bogrie et de Blaquie. Кралската титла не била извѣстна въ България; тя отъ маджарско стигнала само до сърбитѣ тъй като българитѣ били свикнали съ царската титла още отъ старото царство. Калоянъ съ благодарность приелъ короната, нъ все пакъ се подписвалъ царь (императоръ). Сжщото се случило и съ санътъ на Василия, за когото искали отъ папата титлата патриархъ. Василии получилъ само титлата примасъ, подъ прѣдлогъ, че и двѣтѣ титли иматъ еднакво значение (Apud nos haec duo nomina primas et patriarcha paene penitus idem sonat, cum patriarche et primates teneant unam formam, licet eorum nomina sint diversa. Theiner, Mon. Slav. I. 25, 27, 30, 39). (Кореспонденцията на Калояна съ Иннокентий III-ти се запазила само на латински). Наслѣдникътъ на Колояна е билъ Борилъ; въ синодика, който е билъ прѣписанъ отъ гръцки на български по негова заповѣдь, четемъ: Сіа жѣ кѣсѣ сѣтворишасѧ и повелѣна бышѧ ѿ благочестиваго царѣ Борила. (стр. 51 по софийското факсимилирано издание). Сжщо и Г. Акрополита Борила смѣта за царь (*„τοῦ γοῦν εἰρημένου Βοϊλα βασιλικῆς τῶν Βουλγάρων κατάρχοντος“* . . . . G. Acropol. p. 35).

Иванъ Асѣнъ II, при когото започна разцъвтяването на II-то българско царство въ търновския надписъ отъ 1230 год. се титулира, както и по-горѣ цитирахме, още и *самодръжецъ* т. е. императоръ. А въ Болонския псалтиръ, който билъ писанъ въ негово врѣме, четемъ: при їѡри âсѣнии блъгаръскыімъ... къ wхридѣ градѣ къ селѣ рекомыімъ Рамиѥ. И въ латинскитѣ паметници Асѣнъ II има сѫщата титла: „cum Azeno Bulgarie imperatore")... (Theiner. Mon Hung. I 21). Историкътъ Акрополита го нарича ту „василевсъ" царь, ту „архонтъ": „*συνῆλθε τῷ τῶν Βουλγάρων βασιλεῖ Ἰωάννῃ τῷ Ἀσάν*" . . . . (G. Acropol. p. 44 ed Bonn.) Акрополита употрѣбява титлата архонъ за Асѣна II, когато говори едноврѣменно и за византийския царь, та види се за разлика на българския господарь той прикача по-долна титла. Напримѣръ: *ὁ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄρχων.* Ibid. p. 134 и още *τῷ Βουλγάρων ἄρχοντι Ἀσάν*.... Ibid. p. 55. Отъ него царь е запазено едно златопечатно слово (грамота), съ което се даватъ голѣми привилегии на Дубровчанитѣ: да їждоу ходѧтъ по ксѣи хwрѣ царства ми: съ коуплѫ каквѫ (ли) бѡ или женѫ.. На монетитѣ, сѣчени въ негово врѣме (сребърни асѣновци), се вижда на едната страна спасительтъ седи на прѣстолъ, а на другата: „царьтъ" стои, на глава му низка равна корона съ точки отгорѣ по срѣдата, загърнатъ съ намѣтало (мантия), прѣхвърлено прѣзъ лѣвото рамо, по крайщата богато украсено съ рѣсни, а въ срѣдата съ цвѣте кринъ; въ дѣсната си ржка държи жезълъ съ кръстъ отъ три точки на върха; а въ лѣвата ржка, протѣгната на вънъ, държи земно кълбо, надъ което стои едностржко кръстче съ точки на краищата. Долу отъ лѣво между краката и жезъла, шестоперна звѣзда. Горѣ отъ лѣва страна на полето монограмъ ıасѳ, който значи Асенъ, отъ дѣсно цр—царь; а отъ долу на лѣво монограмъ бла. на дѣсно гр̃м., т. е. *Асѣнъ царь българомъ и гръкомъ.* Споредъ извѣстието на Албериха, Асѣнъ II умрѣлъ въ 1241 год. „circa festum S. Ioannis Assanus *rex* mortuus est". Albericus, p. 578.

Въ синодикътъ отъ царя Борила на 58 стр. четемъ: Калиманоу благовѣрномоу цр̃ю и Михаилоу братоу его..., дѣтемь благочѧстивымъ великаго цр̃ѣ Асѣнѣ, вѣчнаа памѧть. Царь Калиманъ или Коломанъ царувалъ само петь години, роденъ билъ отъ майка маджарка. Него наслѣдилъ братъ му Мнхаилъ Асѣнъ отъ епиротката Ирина. Въ Дубровнишкото златопечатно слово четемъ: рожденомоу wдъ благовѣрныхъ и свѣтыхъ цр̃ю. Въ гръцкитѣ източници е извѣстенъ подъ името *Μάτζης* Мицо. Той е секалъ монети вънъ отъ България съ латинско писмо. На Мицовитѣ сребърни монети отъ една страна е изобразенъ Ис. Хр., а на опакото — единъ светецъ (навѣрно Св. Димитрия) съ осѣнка отъ бисерни точки около главата, подава знамѣ съ кръстъ на царя, който стои отъ лѣво гологлавъ и богато облѣченъ, и приѥ знамето съ дѣсната си ржка, а въ лѣвата държи кѫсъ же-

зълъ, или свитъкъ книга. Надписътъ се намира отъ дѣсно на полѣто MIHL, а отъ лѣво ASENV, между царевата глава и върлината на знамето буква надъ буква IP. или IPR., а въ други IPT. Тѣ означаватъ: *Mihael Asenus Jmperator (Михаилъ Асѣнъ Самодръжецъ)*. На нѣкои монети думитѣ стоятъ обратно. Има и монети отъ тоя царь съ словѣнски монограмъ: Ц. Михаилъ — Ц. Ерина, т. е. *Царь Михаилъ — Царица Ерина*.

Михаилъ Асѣнъ билъ убитъ отъ своя братовчедъ, Калимана II, който заелъ прѣстола и се оженилъ за вдовицата Ирина 1257 г. Нъ и той наскоро билъ убитъ, та се прѣкратила династията на Асѣновцитѣ. Тогава се събралъ съборъ въ Търново отъ кѣсѣмъ болѣрѡмъ малыим же и великѣінмъ іѣрѣѡмже и чрънцемъ и кѣсѣмоу народоу, та избрали за царь Константина (1258—1277 г.), синъ на Тиха и внукъ на сръбския краль Стефана Неманя. Той билъ храбъръ и уменъ човѣкъ, родовитѣ владѣния на което се намирали близо до София, при политѣ на Витоша. За да запази правото на наслѣдство, той се оженилъ повторно за дъщерята на визант. императоръ Теодора Ласкариса, Ирина, внука на Асѣна II и приелъ име Константинъ Асѣнъ. Неговия и на царицата ликове почти въ естествена голѣмина се намиратъ въ Боянската черква „Св. Никола“, която е била зографисана прѣзъ 1259 г., а точни копия на тѣхнитѣ ликове се виждатъ въ приложенитѣ на нашето списание царски образи, които прѣдставляватъ *портретитѣ имъ*. Въ Боянския надписъ четемъ слѣдната титла: при благокѣрнѣмь и бг҃очьстивѣмь и хс҃толюбивѣмь цр҃и Костаньдинѣ Асѣни. Надписътъ надъ портрета на царицата гласи: Ерина благочестива царица всѣмъ блъгаромъ. Тѣзи царски фрески иматъ голѣмо значение за царскитѣ ни стри носии. Тази носия е почти най-богата и най изящна отъ всички до сега извѣстни у насъ царски носии по фрескитѣ За сжщия царь въ Софийския синодикъ четемъ: Кѡнстантінѡу благочьстикомъ и православномоу цр҃ю нашемоу... стр. 58. Слѣдъ смъртьта на Ерина (1270) Константинъ се оженилъ за Мария, племенница на визант. императоръ Михаила VIII. Тогава царь Константинъ като зестра получилъ градъ Месемврия и Анхиало; послѣдния градъ на турко-български се наричалъ *Тутхонъ*. (споредъ старословѣнския прѣводъ на хрониката отъ Симеона Логотета). Прѣзъ неговото боледуване, като съуправитель на царицата Мария, се явилъ полусамостоятелния деспотъ *Яковъ Святославъ*, който на 1271 г. взелъ участие въ миритъ, заключенъ между Пржемисла Отокара II съ Стефана V, маджарски краль. Святославъ се титулува: Svetislaus imperator Bulgarorum. (Emler, Regesta Bohemiae et Moraviae II, 302) Него наслѣдилъ царь Ивайло (1277—79 г.), прѣдводитель на недоволната партия. *Въ Сѵрлишкитѣ откъслъци* се запазилъ домашенъ споменъ за тоя царь. Тамъ четемъ: азъ рабъ божи Костандинъ чьтьцъ, а зокомъ Войсилъ граматикъ, написахъ книгы сиѣ прѣзвитерю Гѣѡргию, а зокомъ попоу Радославоу, къ

градѣ Сврхлизѣ, въ дни цр҃ѣ Михаила (въ 1279 г.) иѣги стоиχоу҃ гръци подъ градомъ Трьновомъ (Г. Ильинскій, Сверлижскіе отрывки, стр. 10). Когато царь Ивайло, съ прѣкоръ бърдоквата билъ залисанъ въ войната съ татаритѣ, византийцитѣ, които обсаждали Търново, сполучили да турятъ на българския прѣстолъ далеченъ роднина на Асѣновци подъ име Иоанъ Асѣнъ III, когото византийския императоръ Михаилъ VIII оженилъ за дъщеря си Ирина. Свадбата се извършила по царски и най-тържествено. (Ἀλλ᾽οἱ τῆς Εἰρήνης γάμοι τῷ ἤδη βασιλεῖ φημιζομένῳ Βουλγάρων Ἄσὰν ἐτελοῦντο περιφανέστερον, συμβόλους γὰρ ἐχρῆτο βασιλικοῦς. Georg. Pachymer. p. 444 Bonn). Византийцитѣ сами, споредъ български обичай, му дали титлата *василевсъ*, *царь*. Иоаннъ Асѣнъ III, като не самостоятеленъ не можалъ да се удържи на българския прѣстолъ. Тогава се възползувалъ Георги Тертеръ отъ смутоветѣ въ България и билъ коронясанъ за царь (1280 г.), ако и да произхождалъ отъ кумански родъ *Τερτερῆς ἐκ Κομάνων ἦν.* Pachim. II. p. 265. Въ 1291 г. папа Николай IV отново се опитвалъ да привлече къмъ унията „*Императора Георгия*“, *Imperator Bulgarorum* стои въ единъ актъ, (Макушевъ, Италианскіе архивы и хранящіеся въ нихъ матеріалы для Славянской исторіи. С. П. Б. 1871 г. II. 28). и патриарха Иоакима III. (Е. Голубински, кратъкъ очерк. пр. церкв. стр. 83). Въ домашнитѣ ни източници царь *Георги Тертеръ* се спомѣнува въ надписътъ на „*Смилецовия* мънастиръ“, построенъ отъ „*княза Смилеца*“ въ 1286 г.. Тертеръ, уплашенъ отъ татаритѣ избѣгалъ въ Одринъ; а татарския ханъ Ногая турилъ на прѣстола княза Смилеца, чийто имѣния се намирали между Ихтиманъ и Пазарджикъ. Той билъ длъженъ да плаща данъкъ на татаритѣ. По туй врѣме въ венецианскитѣ грамоти на българскитѣ царе редовно се дава титлата imperator, а и маджаритѣ го наричатъ понѣкога imperator.

Него наслѣдилъ *Теодоръ Свѣтославъ*, синъ на Георгия Тертера. На неговитѣ сребърни монети личи: царьтъ пълноликъ стои изправенъ съ низка корона на главата, въ дълго богато украсено облѣкло, държи въ дѣсната ржка жезълъ съ едностръкъ кръттъ на върха; а лѣвата му ржка е опрѣна на гърдитѣ. Надписътъ върви на около и гласи: **СѢѦТОСЛАВѢЪ — ЦР. БЛѢГАРОМЪ** т. е. *Светославъ царь блъгаромъ*. Неговъ наслѣдникъ билъ войнственіятъ му синъ Георги Тертерий II. Той царувалъ само една година и умрѣлъ. (1322—23 год.). За него било написано въ 1322 г. евангелие, което до скоро се пазеше въ хилендарския мънастиръ. Тамъ четемъ: великъіи царь Георги синъ великаго цары СѣѦтослава. (Срезневскій, памятн. Ю. С. письм. стр. 350). Още прѣзъ царуването на Светослава въ западна България (Видинъ) владѣялъ самостоятелно Михаилъ despoti Bulgarie, dominuis de Vidigno“.

Подиръ смъртьта на Тертера II въ България настанали безредици, та болярите избрали за *царь* тогози *Михаила* (1323 —

1330 г.) Монетитѣ отъ този царь сж доста интересни. Лицето — Спасителя седи на прѣстолъ. Опакото — царътъ пълноликъ съ затворена корона на главата, ѣзди на конь отъ дѣсно; въ лѣвата си ржка държи жезъль съ кръстъ на върха. До царя на полето раздѣлени буквитѣ МХ — ЦРЬ, т. е. *Михаилъ царь*. Михаилъ Шишманъ падналъ въ боя съ сръбския краль Стефанъ Урошъ III (1330 г.), който изпратилъ войски въ Търново, та избрали за царь Стефана Шишмана II, синъ отъ първата Михаилова жена, сръбкинята Анна. Въ сръбскитѣ паметници Михаилъ се титулира царь, Miklosich, Monum. Serbie, p. 93. Данило, Животи кральева и архиеп. сръскихъ стр. 180, 181, 183, 188, а българската държава старитѣ сръбски писатели наричатъ царство блъгарское. Нъ прѣзъ пролѣтьта (1331 год.) настанали смутове въ България, поради които новоизбраниятъ царь избѣгалъ при татаритѣ. Тогава българскитѣ боляри избрали за царь Иоанна Александра, сестринъ синъ на Михаила. Въ Манасиевия лѣтописъ, който се пази въ Ватиканската библиотека, се намира изображение на царь Александра съ надпись: Іѡаннъ Алеѯандръ къ ѯа бѫ кѣрѣнъ цр҃ь и самодрѫжецъ всѣмъ блъгаромъ и грѣкомъ. А въ Британския музей се съхранява лордъ Кързоново — Заучеровото илюстрирано евангелие, кждѣто е изобразено цѣлото царско сѣмейство начело съ Ивана Александра. Контури отъ цвѣтнитѣ сблѣкла се виждатъ тукъ на стр. 94 и 95. Тамъ е прѣставенъ въ цвѣтни дрѣхи и деспотъ Константинъ, зетъ на царь Александра съ тритѣ царски дъщери, отъ които едната: ѳбрѫчници же сѫщи великаго амира амоурата. оданѣ же бывши за нь рода ради блъгарскаго. (Софийски синодикъ, стр. 65). Отъ Ив. Александра се запазили и златопечатни слова (грамоти), дадени на Венециански търговци, и на Орѣховския мънастиръ. Въ гръцкитѣ официални документи четемъ: *Ὑψηλότατε βασιλεῦ τῶν Βουλγάρων* или: *Πρὸς τὸν ὑψηλότατον βασιλέα τῶν Βουλγάρων*. (Fr. Miklosich et Jos. Müller, Acta patriarch. t. I). Въ Месемврийския надпись четемъ: *Βασιλεύοντος τοῦ εὐσεβεστάτου μεγάλου βασιλέως Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ μεγάλου βασιλέως τοῦ Ἀσάν*. (Като царувалъ прѣчестния великъ царь Иоанъ Александъръ, съ синътъ си великия царь Асѣна). Интересно е, че и Иоанъ Шишманъ като прѣстолонаслѣдникъ още носи титлата *царь*. Византийския писатель Халкондила го титулува царь *Ἐστρατεύετο Ἀμουράτης ἐπὶ Σούσμανον τὸν Μυσίας βασιλέα*. Нъ и турскитѣ писатели приписватъ титлата *императоръ* на Ив. Шишмана. Така у ходжа Саадъ-Еддинъ, у Джевдедъ, у Наима, у Редзи-юл Ибраръ и пр. се нарича: „Зисманъ кебир-и текюръ диар-и българънъ“. Кебир-и текюръ означава великъ владѣтель или императоръ. Прилагателното кебиръ се давало само на българския господаръ, а въ рапортътъ отъ Лала Шахинъ до Мурада I по привземането на гр. София, се нарича Кебир-и мурдарънъ, т. е. великъ мърсникъ. Сжщо и Ив. Сраци-

миръ Видински се нарича *царь*, както въ монетитѣ сѣчени съ неговия ликъ, тъй и въ гръцкитѣ официални документи: *Παρέπεμψε δὲ πρὸς ἡμᾶς ὁ ὑψηλότατος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων, κῦρ Ἰωάννης ὁ Σρατξιμηρός.* Acta patriarch. t. II. p. 28. А съпругата на царь Страцимира се титулира: „Imperatrix Bulgariae" Theiner, Monum. Hungar. II 95, 28. Царь Срацимиръ Видински въ влашката хроника (У Григоровича) се нарича „Imperatul" а въ грамотата му (1369—1398) стои: Iw. Срацимиръ царь Блъгаромъ. Царь Шишманъ като е станалъ васалъ на зетя си Мурата, почналъ да сечи мѣдни монети, които отъ една страна иматъ словѣнски букви, а на опачината сж съ арабски букви. Такъва интересна монета съмъ виждалъ у подполковникъ Михаиловски. Българския пъкъ деспотъ Добротичъ, който владѣлъ сѣвероизточната крайбрѣжна часть на България съ резиденция гр. Варна, въ търговския договоръ, сключенъ между Генуа на 27 май 1387 г. синьтъ му Иванко, се титулира: Dominus magnificus, а самия Jvanco: magnificus et patens dominus. (De Sacy, Memoires de l'acad. des inscr. t. VII Paris 1824). Тъй че българскитѣ владѣтели отъ втория периодъ по стара традиция се титулиратъ въ държавнитѣ актове изключително царе, а българската държава се наричала: „блъгарскоіѥ царьство" или царьства ми, както стои въ *златопѫчатнитѣ слова*. Тази титла била извоювана изпърво отъ Симеона велики, когато съ побѣдоноснитѣ си войски диктувалъ миръ на Византия въ 924 г. прѣдъ цариградскитѣ стѣни. А братята Асѣновци подновиха царската си титла пакъ съ оржжие въ ржка. *)

*) Титлата краль у българитѣ не била никакъ въ употрѣбление за българскитѣ господари. Кралскати титла види се стояла малко по-долѣ, та затова сръбския краль Стефанъ Душанъ, като стигналъ до върха на славата си, при все че е билъ краль, се вѣнчалъ на ново и приелъ титлата царь. Тъй че, ако въ историко-литературно отношение и да не сжществувала разлика въ достойнството на царь и кралъ, нъ въ политическо е имало незначителна разлика. Титлата царь или Βασιλεὺς съдържала и понятието господарь-владѣтель и на чужди народности.

Царь Иванъ Александъръ съ сѣмейството си.

Контури споредъ цвѣтнитѣ ликове въ Лордъ Кързоно-Заучеровото евангелие.

Сѣмейството на царь Иванъ Александра,

Зетьтъ и дъщеритѣ на царь Иванъ Александра.

VII.

Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава.

Българския народъ (*τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος* Theoph. p. 544 ed. Bonn.), който се настанилъ на постоянно мѣстожителство отсамъ р. Дунавъ въ старата область Мизия и въ България оттатъкъ Дунава Скития (*Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ*) или както се казва въ именикътъ на старо-българскитѣ господари, **кънѫжение обоноу странoу Доунаа**, се състоялъ отъ множество *родове* или *племена γένη* или *γενεαί*. Имената на такива родове, които въ разни врѣмена отъ идването на българитѣ въ Европа сѫ заемали канския прѣстолъ, се наброяватъ въ именикътъ слѣднитѣ: **Ѧкитохолъ . . . родъ емоу Доулo. Гостоунъ . . . родъ емоу Ермu. Кинѣх . . . родъ емоу Оукилъ. Кормисошъ . . . родъ емоу Кокилъ. Телецъ . . . родъ емоу Оуганнъ.** (А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакцій, I, стр. 20.). Нъ и въ каменнитѣ надписи отъ врѣмето на великия канъ Омъртага (818—828 г.) се срѣщатъ названия на старобългарски племена, именно: *Кубиаръ* (*ἦτον δὲ γενεᾶς Κουβιάρης*), *Чагагаръ* или съ метатеза Качагъръ) *Катζαγάρης* (*ἦτο δὲ γενεᾶς Τζακαγάρης*), *Киригиръ*, (*ἦτον δὲ τὸ γένος αὐτοῦ Κυριγὴρ*), *Ермиаръ* (*ἦτον δὲ γενεᾶς Ερ[μιάρης]*); а въ другъ надписъ се е запазилъ само суфиксътъ *дуаръ* отъ единъ старо-български родъ или колѣно (*ἦτο δὲ γενεᾶς . . . δουάρης*). Матеріалы для болгарскихъ древностей, стр. 173—237, 1905 год. изданіе Рус. Археол. Институт. въ Константинополѣ. (Каменнитѣ надписи сега се съхраняватъ въ Народния музей). Съ изключение на родътъ *Ерми* останалитѣ колѣна сѫ живѣли и въ Мизия. Нъ ако се приеме тождеството на родътъ Ермиаръ съ родътъ *Ерми*, тогава ще трѣбва да приемемъ, че и послѣдния се запазилъ и миналъ заедно съ останалитѣ отсамъ р. Дунавъ. Отдѣлни групи отъ подобни родове образували племена *φυλαί* или *γένη* или *γενεαί*, военната сила на които съставлявала ордата на племето. Численността на ордата достига кръгло до 10000 души, които се прѣдвождали отъ единъ вождъ, когото наричали *хаганъ* (*χαγάνος*)или *канъ* (*κάν*).

Срѣдневѣковнитѣ писатели ни съобщаватъ, че чергарскитѣ племена, които прѣзъ IV, и началото на V вѣкъ сѫ живѣели на сѣверъ отъ Кавказкитѣ планини, около Азовското море и на сѣверъ отѣ р. Донъ, както и ония варварски племена, които сѫ обитавали покрай Химейскитѣ планини и къмъ централна Азия, ако и да носили общо име скити и хуни, нъ по отдѣлно всѣко едно племе имало си свое име. Така едно отъ тѣхъ се наричало *кутригури*, друго *утигури*, трето *ултизури*, четвърто *вуругунди* и пр. Множество такива племена малко по късно сѫ прѣминали въ Европа, като си послужили между другото... и съ течението на езерото, (р. Донъ) което се влива въ

Черното море. Тѣ се настанили въ тамошнитѣ земи, като изгонили прѣдишнитѣ жители. Отъ тѣзи племена ултизуритѣ и вуругундитѣ до царуванието на императора Лъва (457—474), били познати на ромеитѣ, нъ подирѣ или изчезнали или пъкъ сж се оттеглили по на далечъ отъ границитѣ на византийската империя. *(Οἱ Οὖννοι τὸ γένος . . . καθάπερ καὶ τὰ ἄλλα βάρβαρα ἔθνη, ὁπόσα ἐντὸς Ἰμαίου ὄρους ἀνὰ τὴν Ἀσίαν ἐτύγχανον ἱδρυμένα οὗτοι δὲ ἅπαντες κοινῇ μὲν Σκύθαι καὶ Οὖννοι ἐπωνομάζοντο ἰδίᾳ δὲ κατὰ γένη τὸ μέν τι αὐτῶν Κοτρίγουροι, τὸ δὲ Οὐτίγουροι, ἄλλοι δὲ Οὐλτίζουροι, καὶ ἄλλοι Βουρούγουνδοι. καὶ ἄλλοι ὡς ἄν αὐτοῖς πάτριόν τε ἦν καὶ εἰθισμένον. Γενεαῖς δὲ πολλαῖς ὕστερον διέβησαν εἰς τὴν Εὐρώπην . . . εἴτε καὶ ἀλλοίᾳ χρησάμενοι τύχῃ καὶ τὴν ἐκροὴν τῆς λίμνης τήν ἐς τὸν Εὔξεινον Πόντον φερομένην . . . ὡς καὶ τοὺς προτέρους οἰκήτορας ἀπελάσαντες, αὐτοὶ τὴν ἐκείνων κατέχειν, ἤμελλον δὲ ἄρα οὐκ ἐπὶ μακρότατον διαμένειν . . . αὐτίκα γοῦν Οὐλτίζουροί τε καὶ Βουρούγουνδοι μέχρι μὲν Λέοντος* (457—474) *τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἐν τῷ τότε Ῥωμαίων γνώριμοί τε ὑπῆρχον καὶ ἄλκιμοι εἶναι ἐδόκουν ἡμεῖς δὲ οἱ νῦν οὔτε, ἴσμεν αὐτούς, οὔτε, οἶμαι, εἰσόμεθα, τυχὸν μὲν διαφθαρέντας, τυχὸν δὲ ὡς ποῤῥωτάτω μεταναστάντας.* Agath. p. 300, ed. Bonn.) Нъ, освѣнъ споменатитѣ по горѣ племена писателитѣ: Прискъ, Прокопий, Менандъръ, Йорданъ и други, сж отбѣлѣзали имената и на разни други хунски племена като: оногури или хуногури, сарагури, уроги и пр. Повечето отъ тѣзи племена историческата критика е наклонна да постави въ блиско сродство съ *българитѣ*.

Българското племе съ сжщинското си име се споменува за първъ пжть въ III вѣкъ подиръ Р. Хр. въ една гръцка хроника, която се свършва съ 237 год. Нъ критиката изказва съмнѣние въ древностьта на пасажа, който се отнася до *българитѣ*, затова и го изхвърля като неавтентиченъ*). Тъй че най-старото извѣстие за българитѣ и до днесь остава онова на латинския писатель Ennodii, епископъ Тицински отъ 482—485 год., именно: statt aute oculos meos Vulgarum ductor Libertem . . Mon Germ. VII p 205. Нъ отъ V вѣкъ имаме споменi за българитѣ и у арменския историкъ Моисей Хоренски (писалъ около 470 г.). Той съобщава, че около 120 год. прѣди Христа, възникнали голѣми смутове при Кавказскитѣ планини, въ земята на българитѣ. Отъ тѣзи българи много прѣминали въ Армения и се поселили на югъ отъ *Кох'а* въ плодоносни и хлѣбородни мѣстности. Моисей говори още, че тая страна, гдѣто се поселили *„Вх'ндуръ—Булгаръ"*, била нарѣчена Ванандъ по името на прѣдводителя имъ Вундъ или Внендай (Mnêndaj). Исторія Арменій Мойсея Хоренскаго. Москва 1893 г. Извѣстията на Еннодия потвърждаватъ фактътъ, че прѣди от-

*) Виж. А. Куникъ и В. Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ стр. 148.

тегляниeто на остготитѣ отъ Мизия за Италия (487 г.) трѣбвало Теодорихъ да се бие съ българитѣ, и навѣрно туй сражение станало прѣзъ 485 г. въ което остготския вождъ убилъ единъ български прѣдводитель*). Това събитие е отбѣлѣзано и въ хрониката на Иоанна Антиохийски, който писалъ къмъ началото на VII вѣкъ. *Υ῾ τῶν Θεοδωρίχων συζυγία αὖθις τὰ Ῥ῾ωμαίων ἐτάραττε καὶ τὰς περὶ τὴν Θρᾴκην πόλεις ἐξεπόρθει, ὡς ἀναγκασθῆναι τὸν Ζήνωνα τότε πρῶτον τοὺς καλουμένους Βουλγάρους εἰς συμμαχίαν προτρέψασθαι. Ἐπειδὴ δὲ Θεοδώριχος ὁ Τριαρίου ἐπιτυχῶν πρὸς τοὺς Οὔνους ἔπραξε πολέμῳ, καὶ ἐπ αὐτὴν τὴν Κωνσταντίνου πόλιν ὥρμησεν.* (Ioannis Antiocheni Fragm. hist. Craec. ed. Didot. t. IV. p. 619). Тогава българитѣ, които се наричатъ едноврѣменно и *уни*, както се вижда и отъ горѣнаведеното, били разбити и Тевдерихъ се нахвърлилъ върху Цариградъ. Вторъ писатель по дата, който говори за българитѣ е Cassiodorus, министъръ на остготския краль Теодориха. Той споменува българитѣ по поводъ поражението, нанесено на *ужаснитъ на свѣта българи* отъ остготския прѣдводитель Теодорихъ, синь на Триария. Битката станала прѣзъ 504 год. отъ Теодориховитѣ офицери нѣкждѣ въ Панония. (Bulgares toto orbe terribiles... Mon. Germ. t. VIII p. 239).

Отъ 499 год. нататъкъ се споменуватъ често нападания на българитѣ въ византийскитѣ области на югъ отъ Дунава, въ Мизия, Тракия и Илирия; а сжщото ставало и прѣзъ Юстинияновото врѣме (527—565 г.) Comes Ammianus Marcellinus, който писалъ прѣзъ 584 г. казва: Consulta gens Bulgarorum saepe Thraciam, nullo Romanorum milite resistente, iterum devastavit. Chron. Marcell. comit. Roncall. Vetust. latin. script. chron II. p. 306; и още: in Thraciam quoque advolans praedantes eam Bulgaros feliciore pugna cecidit . . . ibid. II. p. 320. Нъ и писателя Jordan, който писалъ прѣзъ 552 г. казва, че жилищата на българитѣ се намирали надъ Черното море: ultra quos (Acatziros) distendunt supra mare Ponticum Bulgarum sedes . . Mon. Germ. c. 5 s. 37 А на друго мѣсто сжщия авторъ пише: Hi sunt casus Romanae rei publicae preter instantia cottidiana Bulgarum, Antium et Sclavinorum p. 52. Сжщо и африканския списатель Викторъ Тунуненски казва, че българитѣ нахлували въ Тракия и идвали до Цариградъ. Bulgares Thraciam invadunt et usque ad sucas Constantinopolim veniunt. Roncal. vet lat. chron II p. 377. Нъ на византийскитѣ историци: Иоанна Малала (билъ сьврѣменникъ на императоритѣ Анастасия I Юстина I, Юстиниана и Юстина II), Прокопия (живѣлъ до 561—562 г.), Агатия (536

*) Ennod. Paneg. Theoder. c. 12. per foederati Mundonis adtrectationen Graecia est professa discordiam, secum Bulgares suos in tutela deducendo. — Eminus Pitzia indomitam Bulgarum iuventutem speculatus ardentes adolescentium impetus verborum armavit incendiis. — Concurrebant duae nationes: miratae sunt mutuo sui similes inveniri et in humano genere vel Gothum resistentem (?) audere vel Bulgares.

—572) и Менандра Протектора (живѣлъ прѣзъ втората половина отъ VI вѣкъ), които сж писали едноврѣменно съ горѣнаведенитѣ латински автори, названието българи е непознато. И когато тѣ говоратъ за сжщитѣ събития, вмѣсто названието българи, употрѣбяватъ — хуни. Значи, за тѣхъ българи и хуни било все едно. А туй най ясно се вижда отъ византийския писатель *(Ἰωάννης Αντιοχεὺς)*. Иоанна Антиохийски, чието извѣстие цитирахме по горѣ*). Нъ *Θεοφύλακτος Σιμώκατος*, който живѣелъ прѣзъ врѣмето на императора Хераклия (610—640 г.) знае българитѣ съ сжщинското имъ име. Theoph. Simocat Hist. ed. Bonn. p. 276. А и Теофанъ конфесоръ, който живѣлъ и прѣзъ началото на IX вѣкъ († 818) споменува българитѣ за пръвъ пжть подъ 499 г. *Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει καὶ οἱ καλούμενοι Βούλγαροι τῷ Ἰλλυρικῷ καὶ Θράκῃ ἐπιτρέχουσι πρὶν γνωσθῆναι αὐτούς.* (Theoph. Chron. ed. de Boor p. 143.). Теофанъ извѣстява, че българитѣ и прѣзъ 513 год., навлезли въ Тракия, Скития (Добруджа) и Мизия съ Витаиляна и завзели гр. Варна и Анхиало. *Τούτῳ τῷ ἔτει Βιταλιανὸς παραλαβὼν πᾶσαν τὴν Θράκην καὶ Σκυθίαν καὶ Μυσίαν, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ πλῆθη Οὔννων καὶ Βουλγάρων, παρέλαβεν τὴν Ἀγχίαλον καὶ τὴν Ὀδυσσόπολιν* (ibid p. 247 ed Bonn.) Друго нашествие на българитѣ въ Скития и Мизия се отбѣлѣзва и прѣзъ 531 г. *Τούτῳ τῷ ἔτει ἐκίνησαν οἱ Βούλγαροι, δύο ῥῆγες μετὰ πλήθους Βουλγάρων καὶ δρούγγου, εἰς τὴν Σκυθίαν καὶ Μυσίαν* . . . Въ слѣдната година подиръ едно нашествие на българитѣ, които били разбити отъ гепидския военачалникъ Мунда, настаналъ миръ въ тѣзи византийски провинции, защото *унитѣ* не смѣели вече да минаватъ Дунава; а пленените българи царътъ изпратилъ въ Армения и Лазика. И Теофанъ, както се вижда отъ цитираното, отождествява българитѣ съ хунитѣ. Слѣдователно, и за нѣкои отъ византийскитѣ писатели наименованието за българи и хуни е било едно и сжщо. Подробности за други нахлувания на българитѣ въ Балканския полуостровъ прѣзъ VI вѣкъ, вижъ у: K. Müllenhoff, Deutche Altertumskunde, B. II. s. 382—387 Въ 551 г. Гепидитѣ изпратили посланици да искатъ помощь отъ понтийскитѣ хуни (кутригуритѣ) за прѣдстоящата война съ лонгабардитѣ. Кутригуритѣ имъ изпратили 12000 души подъ прѣдводителството на множество водители. Нъ понеже не билъ изтекълъ срокътъ на уговорения миръ съ лонгобарднтѣ, то гепидитѣ да не се лишатъ отъ съюзната помощь врѣменно я изпратили противъ византийскитѣ владѣния. А императора Юститиянъ за да се освободи отъ кутригурскитѣ грабежи насъскалъ посрѣдствомъ скжпи подаръци прѣдводителитѣ на утигуритѣ, (братско племе

*) Д-ръ Ив. Шишмановъ въ статията си: *Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ* стр. 521, помѣстена въ Мин. Сбор. кн. XVI—XVII, като говори за Иоана Антиохийски, не отбѣлѣзалъ, че за тоя авторъ българи и хуни било все едно.

на кутригуритѣ) противъ тѣхъ. Тогава утигуритѣ заедно съ племето тетраксити подъ водителството на Шандилъ хана, прѣминали рѣката Донъ и се нахвърлили върху останалитѣ въ старитѣ си жилища кутригури и ги опленили. Поради тази постѫпка на утригуритѣ, били се принудили кутригуритѣ да напуснатъ византийскитѣ области и да се върнатъ въ старитѣ си жилища. *(καὶ ἐγένετο εἰρήνη βαθεῖα ἐν τῇ Θράικῃ, μηκέτι τολμόντων τῶν Οὔννων περάσαι τὸν Δάνουβιν. Τοὺς δὲ αἰχμαλώτους τῶν Βουλγάρων ἔπεμψεν ὁ βασιλεὺς εἰς Ἀρμενίαν καὶ Λαζικήν).* Тогава 2000 души хуни, отъ разбититѣ отъ Шандиля *(Σάνδιλ)* избѣгали съ женитѣ и дѣцата въ византийска територия и били настанени отъ Юстинияна въ Тракия. Въ 552 г. на ново нападнали хуни въ византнйската империя (Prokop. de bello Got. 421, p. 517). Българитѣ като народъ се споменуватъ и въ погрѣшно приписваната на *Захария Реторъ църковна история.**) Въ края на тази историческа компиляция на монахъ сириецъ се намира списъкъ на южни и сѣверни кавказски народи. Въ този именно списъкъ отъ 555 г. личатъ имената едно по друго: на *сабири, бургаръ* или *булгаръ, кутургуръ, абаръ, касиръ (акачири), дирмаръ, саругъръ, бъгърсъкъ* или *бърсълъ* и пр.

Прѣзъ 558 год. кутригуритѣ потеглили на югъ и се настанили блиско до Дунавското устие. *Ἐκείνου γε μὴν τοῦ ἔτους* (558) . . . . *τὰ λοιπὰ τῶν Οὔννων γένη ἐσώζετο, καὶ ἦσαν ἔτι ὀνομαστότατα. Κατιόντες δὲ ὅμως οἱ Οὖννοι ἐς τὰ πρὸς νότον ἄνεμον οὐ πόρρω τῆς ὄχθης τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ ηὐλίζοντο, ἡνίκα ἦν αὐτοῖς.* Agath. V 11 p. 301 ed. Bonn. Нъ на идящата зима тѣхния водитель Заберъ-ганъ *(Σαβεργάν)* прѣминалъ по замързналия Дунавъ. На пролѣтьта 559 г. хунитѣ т. е. кутригуритѣ, подраздѣлени на три групи, опустошили Балканския полуостровъ. Една орда отъ тѣхъ даже заплашвала самия Цариградъ, и само чрѣзъ хитростьта и юначеството на стария военачалникъ Белизара билъ се отървалъ градътъ отъ тази опасность. Писателятъ Агатия говори, че тѣ сѫ били *хуни*, а Малала и Теофанъ поставятъ наедно хуни и словѣни *Οὖννοι καὶ Σκλάβοι.* Малала даже за 539 год. изрично бѣлѣжи, че при нападенията сѫ взимали участие множество разни варвари *(Ἐπέρριψαν αὐτῷ (Μούνδῳ) Οὖννοι μετὰ πολλοῦ πλήθους διαφόρων βαρβάρων).* Наемничеството тогава цъвтѣло, а може би нападанията срѣщу византийскитѣ провинции били прѣдварително нагласявани отъ разнитѣ варварски народи.

Между туй къмъ 558 г., като новъ опасенъ съсѣдъ за Византия въ нѣкогашнитѣ земи на гепидигѣ и лонго бардитѣ въ Панония, се настанили аваритѣ. Баянъ хаганътъ на този турски чергарски народъ поискалъ отъ Византия да му отстѫпи важната крѣпость Сирмиумъ. Тогава, както кутригуритѣ, тъй и

*) K. Krumbacher, Geschichte der byzantin. Litterat. S. 403.

утигуритѣ вече сж признавали върховенството на аварския хаганъ и дѣйствували наедно съ аваритѣ; той изисквалъ отъ Византия и годишниятъ данъкъ, който още Юстиниянъ плащалъ на двѣтѣ горѣспоменати хунски племена, наричани и съ името *българи**). Баянъ като не билъ удовлетворенъ, заповѣдалъ на 10000 кутригури, *понтийски хуни*, да прѣминатъ р. Сава и да ограбятъ Далмация. А къмъ 597 год. намираме между войскитѣ на аварския хаганъ и български, които се биятъ съ византийски войски. За тѣхъ говори Теофилактъ Симоката. *Ἕκτῃ δὲ ἡμέρα καὶ πρὸς τὸ σκοπῆσαι τοὺς πολεμίους ἄνδρας χιλίους συνέταξεν. Οὗτοι ἑκατοντάσι δέκα Βουλγάροις προσπίπτουσι . . . οἱ δὲ Βούλγαροι πρέσβεις ἐξέπεμπον τήν τε μάχην ἀποκηρυκεύοντες . . . . οἱ μὲν οὖν Βούλγαροι πρὸς μάχην χεῖρας ἐνέμιξαν, καὶ λίαν ἡρωϊκῶς συνταξάμενοι, εἰς φυγὴν ἀποκλίναι Ῥωμαίους ἠνάγκασαν.* Theoph. Sim. 7. 4.

Нъ за прѣселявание на нови български орди по онова врѣме въ Европа намираме извѣстия и въ сирийската хроника на Антиохийския, якобитски патриархъ Михаила Велики (1166—1199 г.). Тукъ даваме самото извѣстие въ прѣводъ на френски, както го намираме у Шабо, тъй като у насъ до сега не е съобщено за него.

A cette époque, trois fréres (sortirent) de la Scythie interieure condiusent avec eux trente mille Scythes, et firent route pendant 60 jours. depuis les defiles du mont Imaeon. Ils firent route en hiver, afin de trouver de l'eau, et parvinrent jusqu, au fleuve Tanais, qui sont du lac Maeotis et se perd dans la mer du Pont.

Lorsqu'ils arriverent aux frontières des Romains l'un d'entre eux appelé Bulgarios, prit dix mille hommes et se sépara de ses freres. Il franchit le fleuve Tanais dans la direction du Danube, qui lui aussi se perd dans la mer du Pont; et il fit demander à Maurici[us] de lui donner un pays pour. s'y fixer et devenir les auxiliaires des Romains. L'empereur lui donna la Moesie supérieure et inferieure, et la Dacie: pays florissants que le peuple des Avares avait dévastés depuis l'epoque d'Anastas[ius]. Ils habitèrent là, et furent une garde pour les Romains. Ils furent appeles par ceuxci: Bulgares.

Les deux autres frêres scythes vinrent dans le pays d'Alân qu'on appelle Bersâlia, dont les villes avaient été bâties par les Romains, (382) qui sont Qâzpia, qu'on nomme Porte de Touraiyê. Les Bulgarayê et les Pougourayê leurs habitants, se firent un jourchrétiens. Quand un peuple étranger régna sur ce pays, ils furent appelés Khazarayê du nom du frère ainé qui se nommait Khazarig.

---

*) Отъ нѣмскитѣ учени D r O. Pniower, D-r J. Marquart считатъ утигуритѣ и кут игуритѣ за български племена, а отъ рускитѣ Ѳ. Ив. Успенски, именно: „И указаніе на двѣ орды кутургуровъ и утургуровъ несомнѣнно дължно быть отнесено на счетъ болгаръ, а не гунновъ". Материалы для болгарскихъ древностей стр. 215.

Ce peuple devin puissant et prit de l'expansion. (Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166—1199) t. II p. 363—364 ed. Chabot). Тукъ даваме сжщия текстъ споредъ нѣмския прѣводъ на Д-ръ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. S. 484—485.

„Jn dieser Zeit (zogen aus) drei Brüder aus dem inneren Skythien, indem sie mit sich führten dreissig tausend Skyten, und sie kamen einen Marsch von 65 Tagen von jenseits des Gebirges Imēon. Sie kamen aber in der Winterszeit wegen des Auffindes von Wasser, und sie gelangten bis zum Strome Tanais der aus dem See Māntiōs (Maiotis) herauskommt und sich in das Pontosmeer ergiesst Als sie nun an die Grenze der Romäer gelangt waren, nahm einer von ihnen namens Bulgarios, zehn tausend Mann und trennte sich von seinen Brüdern und uberschritt den Tanais (Tāniōs) zum Strome Dōnabis (у Бархебрея стои und schlug sein Lager auf zwischen den beiden Strömen Tanais und Dōnabis, т. е. и разположи легера си между двѣтѣ теченията на р. Донъ и р. Дунавъ.) der ebenfalls in das Pontosmeer mündet, und sandte an Maurīqē, er möge ihm Land geben, um dort zu wohnen und ein Bundesgenosse der Romäer zu sein. Er gab ihm Ober und Unter-Moesien und Dakien, feste Orte, die das Volk der Awaren (Abāris) verwüstet hatte seit den Tagen des Anastas, und sie siedelten sich dort an und wurden ein Bollwerk für die Romäer. Jene Skythen wurden von den Romäer Bulgaren genannt.

Jene beiden andern Brüder aber kamen ins Land Alān, das Barsalia heist, dessen Städte von den Römern erbaut worden waren, welche Qaspia sind, welche man Thor der Torāje nennt; die Bulgaren und Puguren ihre Bewohner, waren einmal Christen; da aber ein fremdes Volk über jene Gegend die Herrschafft gewonnen hat, wurden sie Chazaren genannt nach dem Namen jenes ästesten Bruders, der Chazarig genannt wurde. Und es ward stark dieses Volk und breitete sich aus". Българския прѣводъ гласи:

„Въ туй врѣме излѣзли трима братя отъ вжтрѣшностьта на Скития, като водѣли съ себе 30000 скити, и тѣ направили единъ ходъ отъ 60 дни (65) оттатъкъ на Имейската планина. Тѣ дошли прѣзъ зимата за да намѣратъ вода, и тѣ стигнали до течението на р. Танаида (Донъ), която изтича отъ Меотийското езеро и се влива въ Понтийското море. Когато тѣ стигнали до границата на ромеитѣ единъ отъ тѣхъ, по име Вулгариосъ взелъ десетъ хиляди души и се отдѣлилъ отъ братята си. Той прѣминалъ р. Танаида и се настанилъ между двѣтѣ течения на Донъ и на р. Дунавъ, която тъй сжщо се влива въ Понтийското море. И изпратилъ до императора Маврикия пратеници да иска да му даде тамъ земя за живѣние и да стане съюзникъ на ромеитѣ. Той му далъ Горна и Долна Мизия и Дакия, укрѣпени мѣста, които бѣ опустошилъ аварския народъ отъ врѣмето на Анастасия, и тѣ се поселили тамъ и станали крѣпка стража за ромеитѣ. Тѣзи скити се нарѣкли

българи отъ ромеитѣ. Нъ онѣзи двама други братя отишли въ земята на аланитѣ, която се нарича Барсалия, чиито градове сж били съградени отъ ромеитѣ, които сж Каспия (Qaspia), които наричатъ Врата на *Турайетъ* (Toraje или Touraiye). Българитѣ и Пугуритѣ тѣхни жители били нѣкога християни; нъ понеже единъ чуждъ народъ върху тази страна владѣлъ, тѣ се нарѣкли *Хазари* по името на оня най старъ братъ, който се наричалъ Хазаригъ. Този народъ е билъ силенъ и се прострѣлъ на широко". Обяснения върху текста вижъ въ горѣказанитѣ съчинения.

Нъ за идването на български племена въ Европа прѣзъ царуването на Маврикия (четвъртата му година 586) свидѣтелствува и Григория Бархебрей, за когото се приема че се ползувалъ главно отъ хрониката на Михаиля Велики. Това извѣстие даваме го споредъ прѣвода на Д-ръ Маркарта.

Um diese Zeit (in 4. Jahre des Maurīqē 586 n. Chr.) zogen drei Brüder aus dem inneren Skythien aus mit 30000 Skythen, und sie kamen einen March von zwei Monaten, um Wasser aufzufinden, nämlich von jenseits des Gebirges Imeos (Imāōn), und sie gelangten bis zum Flusse Tanais, der aus dem See Maietis herauskommt und sich in den Pontos ergiesst. Als sie nun an die Grenze der Romäer gelangt waren, nahm einer von ihnen, namens Bulgaris 10000 (Mann), überschritt den Tanais und schlug sein Lager auf zwischen den beiden Strömen Tanais und Donabis, der ebenfalls in den Pontos mündet. Und er sandte an Maurīqē, er möge ihm Land gewähren, um dort zu wohnen und ein Bundesgenosse der Romäer zu sein. Er gab ihm Ober und Unter-Moesien und er siedelte sich dort an, und sie wurden ein Bollwerk für die Romäer. Diese Skythen nun nannten die Romäer Bulgaren. Jene beiden andern Brüder aber kamen ins Land der Alanen d. i. Barsēlia, oder zur Stad Kapadokia (?) welche die Bulgaren und Hunuguren 'Tor der Türken nennen, welche ehemals Christen waren und jetzt Chazaren genannt werden nach dem Namen ihres ältesten Bruders". Dr. J. Marquart, Die Chronologie der alttürkisch. Inschrift. S. 82. (Това извѣстие на сирийския лѣтописецъ игнорираль проф. Златарски безъ да се опита да даде какви годѣ обяснения).

Едва ли може да подлежи на нѣкакво съмнѣние, че сирийския лѣтописецъ не е почерпилъ горнитѣ свѣдения за идването на българитѣ отъ много по стари надѣжни византийски лѣтописи, които не сж се запазили, та не достигнали до насъ. Въ горното можемъ да се увѣримъ и отъ краткитѣ сходни извѣстия които намираме у Ios. Genesii, (писалъ прѣзъ 945—959). *Ὁ δὲ ἀρχηγὸς Βουλγαρίας (οἷς τὸ γένος ἐξ Ἀβάρων τε καὶ Χαζάρων ἀπὸ Βουλγάρου κυρίου ὀνόματος, ὃς παρὰ Ῥωμαίων ἐν κατοικήσει Δορυστόλου καὶ τῆς Μυσίας γεγένητο) ἐπαχθῇ προῆσι ῥήματα ἐπιδρομὴν Ῥωμαίοις.* Genesii, De rebus L. IV p. 85 ed. Bonn. Значи и Генезий знаелъ, че българитѣ сж получили

името си отъ собственното име *Булгаросъ*, както пише Михаилъ Антиох. Нъ и Левъ Дияконъ (писалъ падиръ 992 г.) свидѣтелствува, че България си получила името отъ своя племеначалникъ, който се наричалъ *Булгаросъ*. *Λέγεται γὰρ Μυσοὺς ἀποίκους τῶν ὑπερβορίων Κοτραγων, Χαζάρων καὶ Κουμάνων ὄντας . . . ὁμονύμως δὲ τὴν χώραν ἀπὸ Βουλγάρου (τοῦ σφῶν φυλάρχου) Βουλγαρίαν καλέσαι.* Leon. Diakon. VI 8 p. 103 ed. Bonn.

Между туй критиката съ недоумѣние погледна на горното съобщение за идването на българитѣ въ Европа прѣзъ 586 г., тъй като подобно извѣстие не е отбѣлѣзано въ запазенитѣ до сега византийски лѣтописи отъ онова врѣме. Нъ за туй пъкъ въ тѣхнитѣ хроники се намиратъ свѣдения, които разправятъ за прииждание на хунски племена съ ордитѣ си въ Европа. Така напримѣръ споредъ Менандра още прѣзъ срѣдата на VI вѣкъ Аваритѣ (558 г.) били истикани отъ турцитѣ (хазаритѣ) *(τοὺς τούρκους ἀπὸ τῆς ἑῴας, οὓς Χαζάρους ὀνομάζουσιν.* Theoph. p. 485.) въ Европа и се борили съ словѣнитѣ (Анти) които живѣли между Днѣпъръ и Днѣстъръ. Тогава между аваритѣ се намирало вече племето *Котзагηροὶ* (племения вождъ се именувалъ *Κοτράγηρος*) *(τοῦτά τοι ὁ Κοτράγηρος ἐκεῖνος, ὁ τοῖς Ἀβάροις ἐπιτήδειος ὁ κατὰ Ἄντῶν τὰ ἔχθιστα βουλευσάμενος.* Müller, F. H. G. t. IV p. 204) Вслѣдствие на сжщия напоръ на турцитѣ, които покорили множество народи и въ юго-източна европейска Руссия*), подиръ дванадесеть години отъ идването и на тѣзи българи, сж отбѣлѣзани нахлувания и на други хунски орди въ Европа. *Κατ᾽ αὐτὸν τὸν χρόνον οἱ Ταρνιάχ, καὶ οἱ Κοτζαγηροὶ (καὶ οὗτοι δὲ τοῦ Οὐὰρ καὶ Χουννοὶ) ἀπὸ τῶν τούρκων ἀποδιδράσκουσι, καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπην γενόμενοι, τοῖς περὶ τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνάπτονται. Λέγεται δὲ καὶ τοὺς Σαβενδὲρ, ἐκ τοῦ γένους πεφυκέναι τῶν Οὐάρ, καὶ Χουννοί. Ἡ δὲ γεγονεῖα ἐπίθετος δύναμις τοῖς Ἀβάροις εἰς δέκα χιλιάδας ἠκρί-*

*) *Ὁ Χαγᾶνος ὁ μέγας δεσπότης ἑπτὰ γενῶν, καὶ κύριος κλιμάτων τῆς οἰκουμένης ἑπτά.* Theoph. Sim. L VII c. VII. Тогава били покорени отъ турцитѣ и земитѣ отъ гдѣто идвали разнитѣ хунски племена включително и псевдоаваритѣ. *Ὁ Χαγᾶνος καὶ τοὺς, Ὀγὼρ ἐχειρώσατο πάντας. Ἔθνος δὲ . . . οὗτοι δὴ πρὸς ταῖς ἀνατολαῖς τὰς οἰκήσεις ποιοῦνται, ἔνθα ὁ Ἄτελ (Τὶλ) διαῤῥεῖ ποταμός, ὃν μέλανα τούρκοις ἀποκαλεῖν ἔθος.* Theoph. Sim. l. VII, c. VII. А у Теофана стои Аталъ . . . *ποταμὸς μέγιστος . . . διὰ τῆς τῶν Σαρμάτων γῆς, λεγόμενος Ἀτάλ.* p. 545 ed. Bonn. Отъ тѣзи цитати личи, че рѣката Волга тогава се наричала Ателъ или Ителъ, та по нейното име не могли да бждатъ наречени българитѣ, които съ сжщинското си име били отъ попрѣди извѣстни на сжщитѣ писатели. По този въпросъ до такъво не научно обосновано заключение доде Д-ръ Ив. Шишмановъ въ статията си: *Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ.* Мин. Сбор. кн. XVI и XVII, именно: „И така българинъ значи буквално човѣкъ, мжжъ отъ Волга. Волжанинъ“ (стр. 744). И до като Шишмановъ не е взелъ въ внимание статията на учения фр. Миклошичъ: Uber die Nationalität der Bulgaren, доста на широко говори за възгледа върху произхода на българитѣ на Цани Гинчева и П. Р. Оджаковъ! (вижъ стр. 631—632). Изобщо взета тази работа на Д-ръ Шишмановъ е твърдѣ набързо писана и е доста слаба.

βωτο. Theoph. Sim. L. VII c. VIII. Това сѫ били Тарнияхъ хуни, кочагири и забендеръ хуни, които избѣгали отъ къмъ Волга, пакъ вслѣдствие турския натискъ и се присъединили къмъ аваритѣ. Тъй че, при това движение на многобройнитѣ хунски племена е било твърдѣ възможно, щото и горѣспоменатитѣ три племена отъ сирийскитѣ лѣтописци, да сѫ се настанили между р. Донъ и Дунава. А че хрониститѣ не всѣки пѫть сѫ отбѣлѣзвали всичкитѣ произшествия на врѣмето си поредъ, въ туй не трѣбва да се съмняваме, толкозъ повече, че имаме подобни примѣри.

Между туй *българи* продължаватъ да се споменуватъ и прѣзъ събитията, които ставали въ началото на VII вѣкъ. Така въ обсадитѣ на гр. Солунъ отъ словѣнитѣ, участвували заедно съ аваритѣ и *българи.* (Тѣ ставали прѣзъ първото десетолѣтие на VII вѣкъ (около 609 год.), както напослѣдъкъ се установи отъ критиката, слѣдъ като се обърна внимание на извѣстието въ етиопската хроника отъ Иоана Никиу)*). Върху туй свидѣтелствува и житието на Св. Димитрия, писано пръзъ VIII вѣкъ. Словѣнскитѣ племена въ Македония слѣдъ като не успѣли въ първата обсада на Солунъ, изпратили апокрисиарии до аварския хаганъ за да имъ помогне да прѣвзематъ града. Хаганътъ драговолно приелъ просбата и слѣдъ двѣ години събралъ войски отъ варварскитѣ племена въ държавата си, именно: отъ словѣни и *българи*, и безчисленни народи *(Προσθύμως οὖν ὁ λεχθεὶς τῶν Ἀβάρων χαγάνος... πάντα βάρβαρα φύλα συναθροίσας, ἅμα τε τῶν πάντων Σκλαβίνων καὶ Βουλγάρων καὶ ἀπείρων ἐθνῶν* . . . Tougard, De l'histoire profane dans les actes grncs des Bollandistes. Paris 1874. p. 130. Още: *ὁ τῶν βαρβάρων χάγανος μετὰ τοῦ ἑτέρου πλήθους τῶν τε Βουλγάρων καὶ τῶν προλελεγμένων πάντων ἐθνῶν* . . . ibid p. 132. И още: *ἐξ ἐκείνου οὖν ἐπιμιγέντες μετὰ Βουλγάρων καὶ Ἀβάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν* . . . ibid. p. 186. Въ това житие се различава и язикътъ на словѣнитѣ отъ оня на българитѣ, *καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐπιστάμενον γλῶσσαν καὶ τὴν Ῥωμαίων, Σκλάβων καὶ Βουλγάρων.* Jbid p. 190.

Нъ къмъ туй врѣме аварската мощь почнала да ослабва. Прѣзъ 619 г. и 626 г. аваритѣ заедно съ *българи* и словѣни безуспѣшно обсаждали Цариградъ. Тогава били настѫпили и вѫтрѣшни раздори между тѣхъ, а българитѣ до толкова се чувствували силни въ аварската държава, щото подиръ смъртьта на хаганътъ къмъ 630 г. изявили даже претенции да поставятъ на хаганския прѣстолъ своя прѣдводитель. По поводъ на това настанала люта борба между българи и авари, която

*) Die Nachricht zeigt, dass die bisher angenommene Chronologie der Angriffe der Slaven und Avaren auf Thessalonique ganz unrichtig ist, und dass die grossen kämpfe in die Zeit um 609 gehören . . . C. Iireček, Die Romanen in der Städten Dalmatiens . . . въ Denkschriften der. k. Akad. der Wissenschaft. 48. Band, S. 26.

се свършила въ полза на послѣднитѣ. Тогава 9000 българи съ жени и дѣца поради туй били принудени да напуснатъ Панония. Кралъ Дагобертъ, къмъ когото се обърнали да искатъ земя за живѣние, позволилъ имъ да прѣзимуватъ въ Bajovaria, кждѣто и били безчеловѣчно, коварно и измѣнически избити, а само 700 подъ прѣдводителството на Alcioca се отървали отъ кървавата баня въ marca Vinedorum, отъ дѣто между 663 г. 668 се отправили за Италия, като помолили лонгобардския краль Гримвалда да имъ отстжпи мѣстожителство. Той ги допусналъ въ старитѣ самнитски градове Saepinum, Bovianum и Aesernia. Тѣ си запазили языка още $1^1/_2$ вѣкъ, нъ вече почти всички говорили романски языкъ. (Fredegar, с. 72). А малко по късно къмъ 635 год. владѣтеля Кувратъ на уногундуритѣ (българско племе) изругалъ и изгонилъ, оставенитѣ въ собствената му земя, аварски войски.

Ето самото извѣстие:

Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐπανέστη Κούβρατος ὁ ἀνεψίος Ὸρ γανᾶ ὁ τῶν Οὐννογουνδούρων κύριος τῷ τῶν Ἀβάρων χαγάνῳ, καὶ ὃν εἶχε παρ᾽ αὐτοῦ λαὸν περιυβρίσας ἐξεδίωξε τῆς οἰκείας γῆς. Διαπρεσβεύεται δὲ πρὸς Ἡράκλειον καὶ σπένδεται εἰρήνην μετ᾽ αὐτοῦ, ἥνπερ ἐφύλαξαν μέχρι τέλους τῆς ἑαυτῶν ζωῆς, δῶρά τε γὰρ αὐτῷ ἔπεμψε καὶ τῇ τοῦ πατρικίου ἀξίᾳ ἐτίμησεν. Niceph. arch. Const. ed. De Boor, p. 24. Прѣводъ. И въ това врѣме възстаналъ Кубратъ братанецъ на Ор-гана, господарь на уногундуритѣ противъ аварския хаганъ и като изругалъ всячески войската, коятоималъ отъ него (отъ хагана), изгонилъ я отъ собствената земя*). И изпраща пратеници до Хераклия и сключва съ

*) В. Златарски невѣрно прѣвелъ една часть отъ това извѣстие, именно той пише: „*и като се отнесълъ къмъ неговия народъ, когото той управлявалъ, твърдѣ надмѣнно, изгонилъ го отъ собствената си земя*“. Какъ измждрилъ г-нъ професора подобенъ прѣводъ! Нека забѣлѣжимъ, че Никифоръ, както и Теофанъ думата *λαὸς* употрѣбляватъ често вмѣсто *войска στρατός*. Примѣри за това има много у византийскитѣ лѣтописци.

Горното свидѣтелство на Никифора нашия проф. В. Златарски го сближилъ съ едно извѣстие, което се намира въ етиопската хроника на епископа Иоана Никиу отъ Горни Египетъ. То гласи: „*Сатаната хвърли раздори между Хераклия II и армията, и веднага войскитѣ отъ провинцията Кападокия се пуснаха да правятъ злини и съставихж едно писмо, за което казвахж, че било адресувано отъ Мартина и Пирра, цариградски патриархъ, до Давида Логотета за да го поканижтъ да вдигне силна войска . . . когато жителитѣ на Византия получихж тази новина, тѣ казаха, че авторътъ на този проектъ е Кубратъ началникъ на хунитѣ, братанецъ на Органа. Този човѣкъ бѣше кръстенъ още отъ дѣтинството си и приетъ въ нѣдрата на християнството въ Цариградъ и бѣ израсълъ при*

него миръ, който запазили до края на живота си, защото и дарове му изпратилъ и го почелъ съ достоинството на патриций".

До тукъ наведохме по хронологически редъ по-голѣмата часть отъ извѣстията у писателитѣ, които посочватъ сжществуването на българи оттатъкъ р. Дунавъ, главно въ аварскитѣ владѣния, а подиръ туй указахме и на освобождението на българитѣ отъ игото на аваритѣ отъ Кубрата. Нъ, споредъ писателя патриарха Никифора, Кубратъ съединилъ племената *хуни, българи* и *котраги. (Λεκτέον δὲ ἤδη περὶ τῆς τῶν λεγομένων Οὔννων καὶ Βουλγάρων . . . καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυγχάνοντες . . . Κουβράτος τις τοὔνομα κύριος γενόμενος τῶν φύλων τούτων).* А Теофанъ конфесоръ именува ги: *оногундури, българи* и *котраги (Ἀναγκαῖον δὲ εἰπεῖν καὶ περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ὀνογουνδούρων, Βουλγάρων καὶ Κοτράγων . . . καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυγχάνοντες)**). Нъ пита се, дѣ сж живѣли тѣзи племена,

---

императорския дворъ. Той завърза нечувана дружба съ Хераклия I, който бѣше го обсипалъ съ благодѣяния, и слѣдъ смъртьта му той останж отъ признателность привързанъ къмъ дѣцата му и жена му Мартина. Съ силата на свето и животворно кръщение, което той получи, той побѣди всичкитѣ варвари и езичници. И тъй казвахж, че той покровителствува интереситѣ на Хераклиевитѣ синове и е врагъ на Константиновитѣ". Мин. Сбор. кн. XI стр. 148—149. Както се вижда отъ горѣнаведеното проф. В. Златарски възъ основа на свидѣтелството отъ Иоана Никиу твърди, че Кубратъ съ помощьта на императ. Хераклия изгонилъ аварскитѣ гарнизони отъ българскитѣ земи и че Кубратъ билъ покърстенъ и пр.... Нъ това твърдѣние не може да издържи критика. Отъ разсжжденията на проф. П. Смирнова, който рецензира статията на В. Златарски въ Журналъ Мин. Нар. Просв. книг. 351 январь 1904 г., излиза, че горното извѣстие на Никиу не може да се отнесе до нашия Кубратъ владѣтеля на хунитѣ, братанецъ на Ор-гана, а до съвсѣмъ друго лице. Г-нъ П. Смирновъ казва, какво Иоанъ Никиу говори за нѣкой Quetrades, че постоянно живѣлъ при двора въ Цариградъ. А патриарха Никифоръ приблизително подъ 635 г. пише: „че Кобратъ братанецъ на Органа, повѣлитель на хуногундуритѣ, възстаналъ противъ аварския хаганъ и пр. . . . и изпратилъ пратеници до Хераклия и . . . и заключилъ миръ; слѣдъ това, споредъ П. Смирновъ, сближението на Quetrades съ Кубрата и на Kuernâkâ съ *Ὀργανᾶς* еще менѣе основателнымъ, защото нѣмало тождество въ извѣстието на Никиу съ Никифора. Quetrades (на Иоана Никиу) — по видимому служилый человѣкъ

*) Проф. В. Златарски погрѣшно прѣвожда послѣднята фраза, именно: „и *казанитѣ котраги* тѣхнитѣ (на българитѣ) съплеменици и *тия находящи се* (племена)". Фразата „*и тия находящи се (племена)*" е съчинилъ самъ г. В. Златареки. (Период. списан. кн. 63, стр. 319). Горната фраза се прѣвежда: „*и рѣченитѣ котраги,* и тѣ сж били тѣхни съплеменици. Глаголътъ *τυγχάνω* въ този случай има значение на *съмъ, бивамъ.*

които обѣдинилъ Кубратъ въ една държава, която се наричала въ старо врѣме *велика България*, или съ други думи, на кждѣ се простирало тогава Кубратовото българско ханство? И Никифоръ и Теофанъ отговарятъ на този въпросъ, както слѣдва: *ἐν τοῖς ἀρκτῴοις περατικοῖς μέρεσι τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἐν τῇ λεγομένῃ Μαιώτιδι λίμνῃ . . . ἐπὶ τὸν λεγόμενον Κοῦφιν ποταμόν, ἔνθα τὸ ξυστὸν ἀγρεύεται Βουλγαρικὸν ὀψάριν, ἡ παλαιὰ Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη.* (въ сѣвернитѣ оттатъшни страни на Евксинския понтъ (Черното море) при езерото, наречено Меотида (Азовско море) по рѣката нарѣчена Куфина, (сега Кубанъ), дѣто се лови гладката (вкусната) българска риба, *се намира старата велика България*)". Сходенъ отговоръ дава и Никифоръ: *Περὶ τὴν Μαιῶτιν λίμνην κατὰ τὸν Κῶφηνα ποταμὸν καθίσταται ἡ πάλαι καλουμένη μεγάλη Βουλγαρία*, т. е.: Около езерото Меотида по рѣката Кофина *се намира наричаната отдавна (въ старо врѣме) велика България.*

Нъ сѫщитѣ автори понататъкъ разправятъ, че „Кубратъ „владѣтелятъ на казаната България, и на котрагитѣ, като

Ираклія христіанинъ, а Ковратъ — ханъ", който изхвърля игото на аваритѣ. А че Quetrades е билъ служащъ человѣкъ на византийската империя показвалъ, пише Смирновъ, слѣдния контекстъ: „войскитѣ отъ провинцията Кападокия... съставихѫ едно писмо... когато жителитѣ на Византия получихѫ тази новина тѣ казахѫ, че авторътъ на този проектъ е Quetrades". Отъ тукъ явно е, че Quetrades се намиралъ при византийската армия въ Кападокия и нѣмалъ нищо общо съ българския ханъ Кубрата. Заключението на проф. П. Смирнова върху тази студия на проф. В. Златарски е „что эта работа оказывается продѣланной напрасно; на прасно-же потрачены усилія и нато, что бы объяснить, какимъ образомъ болгары, еще при Кубратѣ бывшіе християнами, такъ основательно забыли христіанство ко времени появленія на Балканскомъ полуостровѣ (стр. 204—205)". Ний трѣбва да съжалимъ, че горнитѣ разсѫждения на проф. Смирнова сѫ останали неизвѣстни, както на проф. Д-ръ Ст. Станоевиħа, Византіја и Срби. t. II, стр. 33—34... тъй и на проф. г-нъ Ѳ. Ив. Успенски, виж. на стр. 51—52 въ по долѣ цитираната статия, и други, които неволно сѫ приели за вѣрни неоснователнитѣ твърдения на г-нъ Златарски. Въ сѫщата погрѣшка попадналъ и K. Krumbacher, който прѣпорѫчва даже статията на В. Златарски, като помагало къмъ Иоана Никиу, именно: Die auf die Bulgaren bezüglichen Nachrichten des Johannes erörtert. V. N. Zlatarski, Gechichte der byzantin. Litterat. S. 404.

Почтения ученъ г-нъ Ѳ. И. Успенски даже и Кубера *Κούβερ* идентифицира съ Кубрата. Вижъ статията му: „О вновь открытыхъ мозаикахъ въ церкви Св. Димитрія". Извѣстія Русскаго Археолог. Институт. въ Константинополѣ t. XIV. Туй обаче едва ли ще се приеме отъ ученитѣ, т. е., че Кубратъ обсаждалъ и гр. Солунъ, когато нѣкои учени не допускатъ даже да е стигналъ до Дунава.

„умрѣлъ прѣзъ царуването на императора Константина IV „оставилъ петима синове и имъ завѣщалъ никога да не се „раздѣлятъ отъ съвмѣстното живѣние, чрѣзъ което тѣ на „всѣкждѣ ще завладѣватъ и отъ другъ народъ не ще се по„робатъ (Никифоръ пише: тъй като чрѣзъ взаимното съгласие „биха могли да запазатъ (земитѣ) подъ властьта си). Подиръ „малко врѣме отъ неговата смърть (у Никифора стои: тѣ „малко като се грижили за бащиното увѣщание) петьтѣ му „синове, като дошли въ разногласие, се раздѣлили единъ отъ „другъ заедно съ подчинената на всѣкой отъ тѣхъ военна „сила. (*ὑποκειμένου λαοῦ*, тогава думата *λαὸς* имала значение „на военна сила) (у Никифора: като отцѣпилъ всѣкой отъ „тѣхъ своя дѣлъ отъ военната сила). И първиятъ синъ, по „име Батбай-ганъ (*Βατβαι-αγᾶν* стои въ парижкия кодексъ), „като запазилъ завѣщанието на баща си, останалъ въ земята „на прѣдѣдитѣ си (*ἐν τῇ προγονικῇ αὐτοῦ γῇ μέχρι τῆς δεῦρο*) „и до днесъ. А втория му братъ, който се наричалъ Котрагъ, „като прѣминалъ рѣката Донъ (*Τάναϊς*), се поселилъ срѣщу „първия братъ, а четвъртия и петия като прѣминали р. Истъръ „или наричаната Дунавъ, единиятъ останалъ въ аварска Па„нония, заедно съ военната си сила (*μετὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ*), „като се подчинилъ на хагана на аваритѣ. (У Никифора стои: „се настанилъ въ Понония, която сега се намира подъ аваритѣ, „като се намиралъ въ договоръ съ мѣстния народъ *ὑπόσπονδος „τῷ ἐγχωρίᾳ ἔθνει γενόμενος*). А другиятъ (петиятъ), като за„взелъ Пентаполъ къмъ Равена, станалъ подъ християнскитѣ „царства. (У Ник. станалъ поданикъ на ромеитѣ".

Нъ това извѣстие на Теофана и патр. Никифора не се схожда съ цитиранитѣ погорѣ свидѣтелства отъ другитѣ съврѣменни византийски, латински и сирийски лѣтописци. Ний знаемъ вече, че българи въ Панония е имало прѣди 100 години и повече; ний видохме, че българитѣ претендирали даже и за хаганския прѣстолъ и че една часть отъ тѣхъ поради това и пострадала и се била поселила, (631 г.) първо въ Bajovaria, и сетнѣ въ marca Vinedorum (словѣнската марка) и дори къмъ 663—668 се поселили въ Италия. Като вземемъ прѣдъ видъ още и словѣнското извѣстие, отъ именикътъ на старобългарскитѣ господари, което гласи: **Сии ѣ кънѧзъ дрьжаше кънѧжение оно-ноу страноу Доуная** т. е., че прѣди Аспаруха българитѣ сж имали петь князе отвадъкъ Дунава, които сж господарували нѣколко вѣкове, то трѣба да считаме извѣстието на Теофана и Никифора за легендарно, както по отношение простора на българската държава при Кубрата, тъй и по отношение раздѣлата на синоветѣ му. Върху основа на сжщитѣ съображения, историческата критика отдавна е обявила горнитѣ сказания за не напълно вѣрни съ дѣйствителния ходъ на събитията. (Вижъ D-r J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften 1898 S. 85. Von der geschichtlicehn Entwiklung des

Bulgarenstaates, wie sie sich aus den gleichzeitigen Quellen ergibt, weicht die Stammsage bei Nikephoros... und Theophanes... beträchtlich ab.

Проф. В. Златарски обаче продължава настоятелно да твърди, че „разказитѣ на Теофана и на Никифора трѣбва да „се изключатъ отъ областьта на легендитѣ не само като та„кива, които сж заимствувани отъ другъ по старъ, съврѣме„ненъ на самитѣ събития изворъ, нъ и защото се потвърдя„ватъ и отъ други извѣстия". Период. спис. кн. 63. стр. 325. Нъ г. Златарски не се опита да даде обясненията си върху всичкитѣ горѣизложени факти, които се намиратъ въ несъгласие съ разказа на Никифора и Теофана, а почва направо съ идването на Аспаруха*). А за простора на Кубратовата държава Златарски пише: „Кубратъ слѣдъ като свали аварското иго, успѣ да обедини подъ своята власть (ония племена, на които се е дѣлилъ турско-българскиятъ народъ,) и да образува велика България въ областьта на Азовското и Черното море между рѣкитѣ „Донъ и Кубанъ". Ibid стр. 323. Критиката отдавна е наклонна да приеме, че онази часть отъ разказътъ на Никифора и Теофана, която говори само за идването на Аспаруха да смѣта за правдоподобна, тъй като тази часть почти въ всѣкое отношение се схожда, както съ историческия ходъ на събитията, тъй и съ свидѣтелствата отъ други източници. „Nach dessen Tode (Kubrats) zwischen 668 und 679 aber scheint infolge der Eroberungen der Chazaren eine abermalige Auswanderung von pontischen Bulgaren horden nach der Donau stattgefunden zu haben, und diese Verstärkungen ermutigen Kubrats sohn Asparuch (Esperich, türk. Äspäruk? vgl. den türkischen Namen *Σπαρξενγοῦν* Theoph Sim. 7, 8, 9) zu einem neuen Zuge nach Thrakien, der zur endgiltigen Festsetzung der Bulgaren in Moesien führte. Ibid. p. 87.

Ний тукъ ще прибавимъ още единъ сходенъ по съдържанието разказъ, който се намира въ писмото на хазарския хаганъ Иосифа на еврейски язикъ; то е останало неизвѣстно, както на Marquarta, тъй и на В. Златарски. Ето го:

„*Въ страната, въ която азъ живѣя, проживявали нѣкога Венентеръ.* Тогава дошли нашитѣ прѣдѣди хазаритѣ и се били съ нихъ. Венентритѣ били толкова много, като пѣсъкъ въ морето; нъ тѣ все пакъ немогли да противостоятъ на хазаритѣ и напуснали страната си и побѣгнали. А хазаритѣ ги прѣслѣдвали, до като тѣ не ги изтикали къмъ рѣката Дуна (Дунавъ); тъй че тѣ още и сега живѣятъ на рѣката Дуна въ

*) Като оставяме на страна, пише Златарски, въпроса за разселението и сждбата на четирмата братя на Аспаруха, понеже той не влиза въ нашата задача, ний тукъ ще се спремъ . . . ibid. стр. 322. Както се вижда отъ горното — г-нъ Златарски не ще и да знае за всички извѣстия, които говорятъ за сжществуването на българи въ Балканския полуостровъ до идването на Аспаруха!

съсѣдство на Константина (Цариградъ), и хазаритѣ завладѣли тѣхната страна и я задържали до настояще врѣме*)". Въ еврейския текстъ названието на българитѣ било *вннтр* безъ гласни, което можело да се чете и *уннтр* и *угнтр* = на *вогонторъ* или *угунтуръ* т. е. *Οὐννογουνδοῦροι* у Теофана. Тъй го тълкува учения фр. Вестбергъ. Той твърди че, „борьба хазаръ съ болгарами относится къ періоду времени между 635—679 годами". (Жур. Мин. Нар. Просв. 1908 г. мартъ стр. 49).

Нъ за нѣкои само названия на български племена прѣзъ Кубратовото врѣме нимираме извѣстие и въ тѣй нарѣчената арменска география, която е била писана къмъ края на VII вѣкъ. Въ нея въ статията, озаглавена „Азиятска Сарматия" четемъ: „Въ Сарматия се намиратъ планинитѣ Кераунска и „Хиппийска, отъ която изтичатъ петь рѣки въ Меотида. И „отъ Кавказъ изтичатъ двѣ рѣки, Валданисъ (Кубанъ), до „планината Краксъ. (Краксъ западния Кавказъ), която извира „при Кавказъ и тече на длъжъ къмъ сѣверо-западъ между „Меотида и Понтъ. Отъ тая (планина Краксъ) извира една „рѣка по име Псевхрусъ, която отдѣля Босфора отъ областьта „Цигунъ, кждѣто се намира градецъ Никопсъ. На сѣверъ отъ „нея живѣятъ народитѣ турци и българи, които се наричатъ „по имената на ония рѣки: *Купи-булгаръ, Дучи-булкаръ, „Олхонторъ-блкаръ, Чдаръ-болкаръ.* Тия племена не сж изъвѣстни за сега на Птоломея И отъ Хиппийската планина „избѣга синътъ на Хубраата. А между българитѣ и Понта „живѣятъ народитѣ: *гаршк, кутк и сванк* до (града) Писинунъ".

Историческата критика подъ *Купи-булгаръ* разбира българитѣ по течението на р. Куфинъ или Кубанъ. Что первая орда названа по Кубани, безспорно, пише Фр. Вестбергъ въ споменатата по-горѣ студия. Патковъ съглежда името на р. Кубанъ въ формата Cupis или Cophen, както вече въ VI вѣкъ почнала да се казва тая рѣка. Въ названието Дучи-булгаръ Маркартъ вижда развалена форма и я поправя въ кучи, като оправдава поправката чрѣзъ начина на пи ванието на *д* и *к*, които малко се различавали въ арменекитѣ ржкописи. Кучи-булгаръ Маркартъ поставя въ свързка съ кутригури или *Κότραγοι* иди *Κοτζαγηροί*. Нъ Вестбергъ като свързва Кучи-булгаръ съ Кочо, названието на р. Днѣпъръ по арменската география, което намира сходно съ *Κουζοι* у Константина Багранородни (название за сжщата рѣка Днѣпъръ), до-

*) Въ странѣ, въ которой я живу, проживали нѣкогда венентеръ; тогда пришли наши предки хазары и бились съ ними; венентеръ было такъ много, какъ песокъ на морѣ, но они всѣ таки не могли противостоять хазарамъ и покинули свою страну и убѣжали; а хазары ихъ преслѣдовали, пока они не оттѣснили ихъ къ рѣкѣ Дуна (Дунай), такъ что они още нынѣ живутъ на рѣкѣ Дуна, въ сосѣдствѣ Константина, и хазары овладѣли ихъ страною и удържали се до настоящаго времени. Споредъ прѣвода на Гаргави въ Russ. Revue издан. на К. Реттгера VI. Спб. 1875, стр. 81.

хожда до заключение, че въ името Кочо трѣбва да се крие р. Днѣпъръ. (Отъ названія Днѣпра Кочо, *Κουζοι*, болгары получили, очевидно, свое наименованіе *Κοτζαγηροί*, Кучи-болгаръ). А племето *Огхондъръ-блкаръ* А. Патхановъ идентифицира съ оногундуритѣ на византийскитѣ писатели и съ *Вх'ндур-булгар*, извѣстни отъ историята на Мойсея Хоренски*). Маркартъ пъкъ пише: Die nach Europa auswanderten d. i. die Unogundur-Bulgaren. ibid. S. 89. Сжщо и Вестбергъ прѣдполага да не би подъ това название да се крие р. Волга или пъкъ *улугъ* великъ и тогава да е означавало *велики българи*, както наричали нѣкои източни писатели покрайдунавскитѣ българи. (Не ставитъ-ли Моисей Хоренскій Олхонтор, Вогкх-ондор, Вугунтур, въ связь съ „Волгою", если только это финское наименованіе рѣки было тогда уже извѣстно?) Що се отнася до племето *Чдар-булгар*, то френския прѣводачь на арменската географія съглежда котрагитѣ. Вестбергъ пише: Если трипервыхъ ордѣ получили свое название отъ большихъ рѣкъ: Кубань, Днѣпръ Волга(?), — то быть можетъ Чдар означаетъ Донъ". Въ този случай е любопитенъ прѣкия възгледъ на В. Златарски именно: „Прѣброенитѣ тукъ четири турско-български племена се помѣстятъ отъ автора на георгафията въ сжщото мѣсто, дѣто споредъ Теофана и Никифора се е помѣстяла велика България, слѣдов. тѣ сж съставяли държавата на Кубрата". (Период. Списан. ко. 63 стр. 323—324). Нашия, проф. съ единъ замахъ рѣшава въпроса, ако и да е извѣстно, че авторътъ на тази географія, знае вече Аспаръ-Хрука, синътъ на Хубраата, около устието на р. Дунавъ. Тамъ четемъ: *„въ Тракия има двѣ планини и рѣки, отъ които едната Данубъ, като се дѣли на шесть ржкава, образува езерото и островъ, наречень Пеуке. На тоя островъ се поселилъ Аспар-Хрук, синътъ на Хубрата, който избѣга отъ хазапитѣ изъ българскитѣ планини и прогони аваритѣ на западъ, и се посели нл това мѣсто*". К. Патковъ, Изъ новаго списка географіи, при писываемой Моисею Хоренскому, Жур. Мин. Нар. Пр. г. 926, стр. 26. J. Marqnart, Die Chronol. der alttürk. Inschrift. S. 88. Ний мислимъ, че арменския географъ, говори за български племена, които останали въ Сарматия, а не за дунавскитѣ.

Нъ нека прибавимъ и извѣстията на византийскитѣ писатели за идването на Аспаруха или Исперихa. Теофанъ пише: *Ἔπειτα τούτων ὁ τρίτος Ἀσπαροὺχ λεγόμενος τὸν Δάναπρον καὶ τὸν Δάναστριν περάσας καὶ τὸν Ὦλγον καταλαβὼν βορειορέτους τοῦ Δανουβίου ποταμούς, μεταξὺ τούτου κἀκείνου ὤκησεν, ἀσφαλῆ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἑκάστου μέρους*. [Слѣдъ тѣхъ (другитѣ четири братя) третиятъ, който се наричалъ Аспарухъ, като прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ

*) Жур. Мин. Нар. Пр. 1883 г., мартъ, стр. 21—36.

и като завзелъ *огълътъ* по сѣверни рѣки на Дунава, се поселилъ между този (Дунава) и онзи]. А Никифоръ казва: *Τούτων ὁ λοιπὸς τρίτος ἀδελφὸς ὄνομα Ἀσπαρούχ τὸν Δάναπριν καὶ τὸν Δάναστριν ποταμὸν περαιωθεὶς περὶ τὸν Ἴστρον οἰκίζεται, τόπον πρὸς οἴκησιν ἐπιτήδειον, Ὄγλον τῇ σφῶν καλούμενον φωνῇ, καταλαβόμενος, δυσχερῆ τε καὶ ἀνάλωτον πολεμίοις ὑπάρχοντα.* [Отъ тѣхъ останалиятъ третъ братъ по име Аспарухъ, като прѣминалъ рѣката Днѣпъръ и Днѣстъръ се поселява около Дунава, завзимайки мѣсто удобно за поселение, което на тѣхния язикъ се наричало Оглонъ (Огълъ) и което било недостжпно и опасно за неприятелитѣ]*). В. Златарски обаче горния текстъ като прѣвожда неправилно, именно: „Най сетнѣ третиятъ братъ Аспарухъ, като прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и завзелъ Огълъ, по сѣвернитѣ рѣки (устия на Дунава), поселилъ се между него [Дунава и тия (устията му)], дошелъ до невѣрно заключение, че *„Аспарухъ се поселилъ заедно съ племето или ордата си въ делтата на Дунава,* на днешния Георгиевски островъ, дѣто той и разположилъ своя огълъ или укрѣпенъ лагеръ“. За да дойде до такова заключение г. Златарски взелъ на помощь и извѣстието на арменската география, което гласи, че *на Островъ Пеуки живѣе Аспарѣ-Хрукъ*“. Споредъ насъ отъ правилното разбирание на думитѣ *βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοὺς* зависи и вѣрното разрѣшение на въпроса, кждѣ именно е билъ настаненъ българскиятъ народъ *τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος*, или *ἔθνος ῥυπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον* (мръсенъ и нечистъ народъ), както въ гнѣвътъ си го наричатъ византийскитѣ писатели. А че българитѣ не сж били настанени на нѣкакъвъ островъ, за това свидѣтелствува първо Никифоръ, който изрично казва: *περὶ τὸν Ἴστρον οἰκίζεται,* (настанява се около Дунава), второ самъ Теофанъ, който употрѣблява фразата „по сѣверни отъ Дунава рѣки“ *βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμούς*. Тукъ *ποταμὸς* неможе да означава устие, тъй като Теофанъ, ако искалъ да посочи на устие, би си послужилъ съ думата *στόμιον*. И ако българитѣ били поселени на островъ, Теофанъ би употрѣбилъ думата *νῆσος*. Напротивъ, той въ своя разказъ изрично казва: *Ὁ δὲ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μεμαθηκώς, ὅτι ἐξάπινα ἔθνος ῥυπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου εἰς τὸν Ὄλγον ἐσκήνωσεν* т. е., царь Константинъ, като се научилъ, че неочаквано се разположилъ на лагеръ нѣкакъвъ си мръсенъ и нечистъ народъ (Златарски прѣвожда: „нѣкакво си мръсно и нечисто *племе* вмѣсто народъ) *оттатъкъ Дунава (ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου)* въ Огълътъ. Ний мислимъ, че думитѣ *оттатъкъ Дунава* сж достатъчни да изключатъ всѣкаква мисъль за настаняването на бѣлгаритѣ въ нѣкакъвъ *островъ* на Дунава. Нъ трѣба сжщесрѣменно да забѣлѣжимъ, че можемъ да приемемъ, какво Аспарухъ е живѣлъ на острова Пеу́ки, кждѣто той еималъ своя *αὐλήν, аула*, ломъ, укрѣпенъ съ окопи, както сж имали

обичаи старитѣ българи и другитѣ сродни на тѣхъ народи. Подобни аули сж имали и то по нѣколко, както Кръмъ, тъй и Омъртагъ въ сегашна сѣверо-източна България. За сжществуваоието на частни укрѣпени домове ни свидѣтелствуватъ и византийскитѣ писатели, а по важно и самитѣ каменни надписи отъ врѣмето на ханъ Омъртага. Тъй, че, ако Аспарухъ живѣелъ на островъ Пу́ки, то още не доказва, че цѣлия български народъ билъ прибранъ само въ Св. Георгиевски островъ. Като взимаме въ внамание фактътъ, че българитѣ едвамъ слѣдъ нѣколко дена се окуражили и нападнали на многочисленната византийска войска, то трѣба да приемемъ, че военната сила на българитѣ имала нужда отъ нѣколко дена за да се събира, та подирѣ заела нападателно положение. Освѣнъ туй като вземемъ въ внимание фактътъ, че българитѣ изтикали още и аваритѣ на западъ съ оржжие; че тѣ разбили византийскитѣ войски, че се разпореждали съ седъмтѣ словѣнски племена, които заварили въ сѣверо-източна България, а още като вземемъ прѣдъ видъ и домашното извѣстие, което гласи, че оттатъкъ Дунава имало е отдавна българска държава, че хазаритѣ изтикали българи, които били като пѣсъкъ въ морето *не „сме наклонни да мислимъ,* както г-нъ проф. „В. Златарски, *че количеството на ордата тахітит е въз-„лизало до 20—25 хиляди души**)", която орда ужъ била прибрана на Св. Георгиевския островъ!

А между туй испъква тукъ твърдѣ важенъ незачекнатъ въпросъ за *етническия съставъ на българския народъ*, който се установилъ въ Мизия. Ний погорѣ наведохме, че Теофанъ и Никифоръ въ разбърканитѣ си разкази за идването на българитѣ, наброяватъ три етнически елементи: *оногундури, българи* и *котраги*, у Никифора стои *унни* вмѣсто *оногундури. (Περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ὀνογουνδούρων, Βουλγάρων καὶ Κοτράγων)* у Теофана: *περὶ τῆς τῶν λεγομένων Οὔννων καὶ Βουλγάρων ἀρχῆς . . . καὶ οἱ λεγόμενοι κότραγοι, ὁμόφυλοι αὐτῶν . . .* (Никифоръ). Нека сега прослѣдимъ дали сж влѣзли горѣспоменати племена въ състава на български народъ въ Мизия. Marquart приема, че Аспарухъ прѣдвождалъ *оногундурската* орда (Dies war die Unogundur Horde s, 86). Той прѣдполага, че къмъ тази орда още прѣзъ 635 г. сж се били присъединили и ордитѣ: на *кутригуритѣ*, на *тарниахъ* и на *забендеръ* хуни, когато уногундурския вождъ Кубратъ се отказалъ отъ аваритѣ. Златарски пъкъ, както цитирахме по-горѣ, приема, че само една орда образувала българския народъ въ Мизия

Нъ Теофанъ ни съобщава, че българитѣ подиръ прѣминаването на Дунава и настаняването имъ въ днешна сѣверо-източна България, слѣдъ като *сж се увеличили*, се въз-

*) Пер. Списан. кн. 63 стр. 330. В. Н. Златарски, Основание на българското царство.

гордѣли и почнали да нахлуватъ въ Тракия и да разрушаватъ и опленяватъ византийски крѣпости и села. *Ἐν τούτοις οὖν πλατυνθέντων αὐτῶν ἐγαυρίασαν.* А у Никифора стои: *Ἐν τούτοις ἰσχυρωθέντων καὶ αὐξηθέντων*, т. е. „между туй като укрѣпнали и като пораснали“. Отъ това извѣстие може да се заключи, че българитѣ, щомъ като се настанили въ Мизия, получили веднага подкрѣпления отъ своитѣ съплеменници. Нъ кои племена влѣзли въ състава на български народъ, Теофанъ не ни съобщава. Обаче Никифоръ, като говори за политическия прѣвратъ, който станалъ въ 759 год. казва: *Τὰ δὲ κατὰ τοὺς Οὔννους καὶ Βουλγάρους ἐπράττετο τῇδε.* т. е. „А (работитѣ) у *хунитѣ* и българитѣ сж се вършели тъй“. Значи, споредъ Никифора български народъ образували и хуни и българи. Нъ кои сж били хунскитѣ племена? На този въпросъ византийскитѣ писатели не ни даватъ свѣдѣния; само ни съобщаватъ, че българския народъ е ималъ множество господари. Така Теофанъ пише: *οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπαναστάντες ἐφόνευσαν τοὺς ἀπὸ σειρᾶς καταγομένους*, т. е., Българитѣ*), като възстанали убили своитѣ господари (или владѣтели) които произлизали отъ потекло (които по наслѣдство имали власть надъ тѣхъ). У Никифора стои: *οὗτοι τὰ πρὸς ἀλλήλους συνθέμενοι τοὺς μὲν ἐκ σειρᾶς τὴν κηρείαν τὴν ἐπ᾽ αὐτοὺς κεκτημένους κτείνουσιν.* А че българския народъ е ималъ не единъ *ἄρχων* вождъ, или *κύριος*, а повече, се вижда и отъ слѣднитѣ извѣстия: *τὸν δὲ Τελέτζην στασιάσαντες οἱ Βούλγαροι ἀπέκτειναν σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτοῦ* (а като възстанали българитѣ убили Телеца заедно съ неговитѣ архонти). И още: *οἱ δὲ Βούλγαροι . . . κτείνουσι καὶ κύριον αὐτῶν καθιστῶσιν ἕνα τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων τυγχάνοντα* (българитѣ убиватъ, и поставятъ за свой господарь единъ отъ архонтитѣ който билъ между тѣхъ). А че тѣзи *архонти* не сж били прости боляри, а сж носили титлата ханъ, свидѣтелствува пакъ патриархъ Никифоръ, именно: *ἄλλος δέ τις ἀρχων αὐτῶν, ὃν ὀνομάζουσι Καμπα γάνον*, (а другъ нѣкой тѣхенъ (архонтъ) вождъ, когото наричатъ Кампа-ганъ. Послѣдния не е билъ държавенъ глава, нъ билъ архонтъ и носелъ българска титла *ганъ* или *канъ*. Такъвъ трѣбва да е билъ и Бѣлградския български управитель *Βορίτα κάνος*, Борита канъ, който билъ *(ὑποστράτηγος)* подвойвода. Безъ съмнѣние, тѣзи архонти сж принадлежали на болярската класа. Така Теофанъ пише: *ἐξῆλθε (Παγανὸς ὁ κύριος Βουλγαρίας) πρὸς αὐτὸν (πρὸς τὸν Βασιλέα) μετὰ τῶν Βοϊλάδων αὐτοῦ . . .* (излѣзе (се опжти). Па-ганъ господаръть на България къмъ Царя (визант. импер.) заедно съ боляритѣ си). Споредъ насъ тѣзи (вожди) архонти

*) В. Златарски подъ българи разбира „българскитѣ боили, (боляри) които собствено застанали начело на възстанието. А подъ хуни и българи — унно-българи споредъ изоанието на de Boora. Нъ и въ изоаоието на De Boor на стр. 33 стои пакъ *„уннитѣ и българитѣ“*. Тъй че въ този случай по-правилно е въ Бопското издание.

сѫ били прѣдставители на разнитѣ хунски и български племена, за които говори Никифоръ, че съставлявали българския народъ. А че българитѣ имале обичай да оставятъ племената да се управляватъ отъ свои началници (архонти), се установява отъ факта, какво гръцкитѣ пленници отъ Крума (813 г.) които били прѣселени оттатъкъ р. Дунавъ въ 838—842 г., се управлявали отъ свой войнски началникъ, *ἄρχειν τῶν Μακεδόνων τῶν ὄντων πέραν τοῦ ποταμοῦ Δανουβίου* (Период. Спис. кн. 63 стр. 104). Такъвъ обичай сѫ имали и аваритѣ, т. е., да оставятъ отдѣлнитѣ племена да се управляватъ отъ свой началници. Напримѣръ Куберъ билъ такъвъ началникъ на новопоявилия се народъ отъ примѣса на гръцкитѣ пленници съ аваритѣ, българитѣ и пр. *(καὶ λοιπὸν ὡς ἴδιον ἔθνος προσέχων ὁ Ἀβάρων χάγανος, καθὼς τῷ γένει ἔθος ὑπῆρχεν, ἄρχοντα τούτοις ἐπάνω κατέστησε, Κούβερ ὄνομα αὐτῷ.* Прочее, аварския хаганъ, гледайки като на отдѣленъ народъ, както е имало обичай у аварското племе, поставилъ имъ (архонтъ) вождъ, чието име е било Куберъ). Tougard, § 110. Отдѣлни вожди (архонти) на племената сѫ имали и други скитски народи на примѣръ маджаритѣ: *ἔχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπάδη κατὰ ἀκολουθείαν . . . ἔχει δὲ ἑκάστη γενεὰ ἄρχοντα**) (А върховна глава имать вождътъ отъ колѣното на Арпада по наслѣдство, . . . а има всѣко племе вождъ (архонтъ).

Освѣнъ византийскитѣ писатели за български родове, които били прѣдставители на племена въ Мизия, ни говоратъ и каменитѣ надписи, които и цитирахме на стр. 000 именно: Киригиръ, Чакагаръ, Кубиар, Ермиаръ... и отъ другъ родъ запазенъ е само суфиксътъ... дуаръ. Такива названия на родове намираме и въ „именика“ на старо-българскитѣ господари: Дуло, Ерми, Угаинъ, Вокилъ, Укилъ. Нъ тѣзи родови названия прѣдставляватъ ли отдѣлни български племена или пъкъ сѫ отдѣлни родове или сѣмейства на едно и сѫщо племе? За да се отговори на този въпросъ трѣба да се прослѣди употрѣблението на думитѣ *γένος* множ. *γένη*, и *γενεά* и множ. *γενεαί* у византийскидѣ писатели. Дѣйствително, думата *γένος* означава и родъ и племе на гръцки языкъ. Нъ византийскитѣ писатели, както имахме случай да наведемъ, често въ статията, си служатъ съ горнитѣ изрази за варварски народи, когато ги употрѣбляватъ въ смисъль на родъ, който стои начело на племе. Напримѣръ у Агатия четемъ: *ἰδίᾳ δὲ κατὰ γένη τὸ μέν τι αὐτῶν Κοτρίγουροι, τὸ δὲ Οὐτίγουροι . . . γενεαῖς δὲ πολλαῖς ὕστερον διέβησαν εἰς τὴν Εὐρώπην.* или на стр. 104, или сѫщо и у Константина Багранородни *αἱ τέσσαρες τῶν Πατζινακιτῶν γενεαὶ* (четиритѣ печенѣгски племена). Мѣстото, което заемало племето у печенѣгитѣ се наричало тема т. е. область: *πᾶσα ἡ Πατζινακία εἰς θέματα ὀκτὼ διαιρεῖται* [цѣла Печенѣгия се

*) Const. Porph. De administ. imp. p. 174.

дѣли на осъмь теми (или области)]. У маджаритѣ пъкъ мѣстото заселено отъ племето се наричало *комитатъ*.

Нъ споредъ Хинкмара, реймски архиепископъ, който билъ франкски официаленъ лѣтописецъ, въ България прѣзъ Борисовото врѣме 864 г. е имало десеть комитати [Quotquot igitur fuerunt intra decem comitates adunaverunt se circa palatium eius... И тъй всички, които бѣха въ десеттѣхъ комитата, се събрали около двореца (на Бориса)]. По аналогия съ маджарския строй и съ печенѣгския трѣбва да приемемъ, че въ всѣки комитатъ е било настанено по едно племе, било отъ българитѣ или отъ хунитѣ (както ги нарича Никифоръ) съ свойта военна сила или орда. Тя трѣбало да се подчинява на племенния началникъ *γενεάρχης, φυλάρχης* или *ἄρχων* архонтъ или канъ, който отъ своя страна признавалъ върховната власть на народоначалника *(ἐθνάρχης)*, или както се казва въ старо-българскитѣ каменни надписи *κανας υβιγη*, великъ канъ. А че дѣйствително въ България прѣзъ езическото врѣме е имало деветь канове или архонти или principes, които се подчинявали на върховната власть на хагана ни свидѣтелствува и латинската хроника, която се приписва на Дуклянския пресвитеръ*). Ний тукъ даваме изцѣло текста заедно съ прѣвода, тъй като това извѣстие не било използувано до сега ни отъ единъ изслѣдователь на старо-българския държавенъ строй**).

„Praeterea, regnante Bladino, exiit innumerabilis multitudo „populorum a magno flumine Volga, a quo et nomen ceperunt, „nam a Volga flumine Vulgari usque in presentem diem vocantur. „Hi cum uxoribus, et filiis, acfiliabus atque cum omni pecunia „ac substantia magna nimis, venerunt in Sylloduxiam Provinciam. „Preerat eis quidam nomine Kris, quem lingua sua Cagan appe„labant, quod in lingua nostra resonat imperator, sub quo erant „VIII Principes, qui regnabant, et iustificabant populum, quoniam „multus erat nimis". Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum t. III p. 478.

„Освѣнъ това, като царувалъ Бладино, излѣзли безбройно „множество народи отъ голѣмата рѣка Волга, отъ която сж „получили и името, защото отъ рѣката Волга се наричатъ „българи дори до днешенъ день. Тѣ съ женитѣ и съ сино„ветѣ си и съ дъщеритѣ и съ всичкитѣ блага „и съ огромни срѣдства за сжществувание дошли въ Силодукската область. „Тѣхъ прѣдвождалъ нѣкой си по име Крисъ, когото на своя „язикъ наричали *Каганъ*, което на нашия язикъ означава им„ператоръ, *подъ когото имало деветь вожди* (*князе* Principes), „които управлявали и сждели народа, който нѣкога е билъ „твърдѣ многолюденъ. *(Слѣдва).*

*) Дуклянската хроника споредъ F. Rački е писана между 1143—1153 г. Обяснения върху текста дава D-r Ivan Črnčić въ своето издание.

**) Академикътъ А. Куникъ въ съчинението си: *Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ* стр. 150, мимоходомъ споменува за това свидѣтелство.

Le journal historique **»Minalo«** (le Passé) paraît quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et la Turquie et de 15 francs pour l'Etranger.

Rédaction et Administration du journal »Minalo« à Sofia (Bulgarie).

Sommaire du 1er numéro:

p.

Préface 1

I. La correspondance entre le partiarche de Constaniinople et l'archevêque d'Ohrida du commencement du XV-e siècle, par *G. Balastcheff* 3

II. Les privilèges des chrétiens-raïa dans l'Empire ottoman, par *D. Ikhtchieff* 15

III. Une lettre inédite de D. Miladinoff adressée à Alexandre Exarque, par * * * * 37

IV. La dernière lettre de la bande révolutionnaire de Chr. Boteff, par *D. Yotzoff* 59

V. Les dialectes bulgares de la Macédoine. Région du nord-oues, par *J. Ivanoff* 61

VI. Les titres des anciens souverains Bulgares, par *G. Balastcheff* 79

VII. De l'organisation politique et militaire de l'ancien Etat bulgare, par le même 96-117

Научното списание »*Минало*« излиза четири пъти прѣзъ годината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитъка (коли). Абонаментътъ е за България и Турция 12 лв., а за странство 15 лв.

Адресъ: Администрация на сп. »Минало«, София.